

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Серія

«Книжкові колекції Наукової бібліотеки
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова»

***Книжкові пам'ятки
Наукової бібліотеки
Одеського національного
університету :
п у т і в н и к***

Одеса
ОНУ
2019

УДК 09:027.7:378.4(477.74-21)(036)
K533

Серія заснована у 2008 р.

Упорядники:

М. В. Алексєєнко,
Г. В. Великодна,
О. В. Полевщикова, канд. іст. наук

Автор передмови

І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор

М. О. Подрезова, заслуж. працівник культури України

Рекомендовано до друку

вченою радою Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова. Протокол № ____ від ____ 2019 р.

Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету : путівник / упоряд.: М. В. Алексєєнко, Г. В. Великодна, О. В. Полевщикова ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2019. – 178 с. : іл. – (Книжкові колекції НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова).

ISBN 978-617-689-295-3

Путівник представляє історичні фонди та колекції Наукової бібліотеки Одеського національного університету, знайомить з історією їх придбання та зберігання.

Видання, присвячене 40-річчю відділу рідкісних книг та рукописів університетської бібліотеки, розраховано на бібліофілів, студентів і викладачів історичних, філологічних, мистецтвознавчих і книгознавчих спеціальностей та широке коло любителів книги.

УДК 09:027.7:378.4(477.74-21)(036)

ISBN 978-617-689-295-3

ISBN 978-966-190-303-5 (серія)

- © Алексєєнко М. В., Великодна Г. В., Полевщикова О. В., упорядкування, дизайн обкладинки, 2019
- © Коваль І. М., передмова, 2019
- © Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019
- © Наукова бібліотека, 2019

Передмова

*Кожна стара книга, що дійшла до нас, –
це паперовий кораблик, який подолав бурхливе море історії.*

Михайло Ільїн. Розповіді про речі

Подібно до того, як подорожньому, щоб не заблукати, необхідний *vademecum*, так і читачеві, що відкриває двері найстаршої бібліотеки на півдні України, потрібен путівник, щоб зорієнтуватися у фондах, які налічують кілька мільйонів книг і періодичних видань, а також зрозуміти, які книжкові пам'ятки, що зберігаються в бібліотеці, складають гордість університету, міста, країни.

Ця місія покладена на співробітників відділу рідкісних книг і рукописів, які успадковують кращі традиції гуманітарної освіти, в епоху інформаційних технологій розкриваючи перед читачами дивовижний світ КНИГИ.

Бібліотекарі пишаються рідкісними та цінними виданнями, які вони зберігають, не менш, ніж бібліофіли і колекціонери. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігає багатий фонд книжкових пам'яток культури національного та європейського значення. Серед них інкунабули XV ст., палеотипи XVI ст., примірники видань відомих європейських типографій XVI–XVII ст., шедеври друкарської справи XVIII–XX ст., вітчизняні та європейські періодичні видання, рідкісні українські видання кінця XIX – початку XX ст., цінна краєзнавча література. Виняткове науково-культурне значення мають книжкові пам'ятки-колекції, які заповіли Одеському університету видатні державні діячі та вчені.

Співробітники бібліотеки беруть участь у створенні національної бібліографії України та Державного реєстру книжкових пам'яток України, із захопленням займаються науковою роботою з інформаційного розкриття колекцій рідкісних та цінних видань, реконструкцією «розпорошених» книжкових зібрань, краєзнавчими студіями, біографічними дослідженнями, пов'язаними з історією університету.

Нове видання наочно демонструє багатства і винятковість фондів однієї з найбільших університетських книгозбірень України – Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ректор ОНУ імені І. І. Мечникова
професор **І. М. Коваль**

Вступне слово

*Думка про те, що на якійсь полиці
в якомусь шестиграннику
ховаться дорогоцінні книги
і що ці книги недосяжні,
виявилася майже нестерпною.*

Хорхе Луїс Борхес. Вавилонська бібліотека

У Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається більше 116 тис. примірників рідкісних та цінних видань другої пол. XV – XX ст. Книжкові пам'ятки з фонду університетської бібліотеки є частиною культурної спадщини України і важливим інформаційним ресурсом, що представляє особливу цінність з історико-культурної точки зору. З 2004 р. рідкісні та цінні книги Одеського національного університету – об'єкт національного надбання України.

Формування фонду рідкісних книг у бібліотеці почалося ще з часів Рішельєвського ліцею (попередника університету в Одесі) та продовжувалось – і продовжується – всі часи існування книгозбірні.

Порівняно невелика за кількістю книг бібліотека Рішельєвського ліцею перетворилась на повноцінну університетську бібліотеку з багатим зібранням рідкісних та цінних видань. У цьому першочергову роль зіграли ініціативність, компетентність, ентузіазм і, насамперед, високий інтелектуальний та професійний рівень професорсько-викладацького складу Новоросійського (Одеського) університету, тих, хто в повній мірі усвідомлював важливість бібліотеки для досягнення та підтримання належного академічного рівня університету, перетворення його в солідний науковий центр.

Університетське зібрання книг формувалося з академічною та навчальною метою. Наприклад, у теперішній час більше 3/4 колекції XVI ст. складають видання з юридичних наук, а також представлені роботи з історії, математики, мовознавства, політичних і природничих наук, твори античних авторів. Таким чином і при зібранні рідкісних та цінних видань була продовжена традиція так званої «факультетської системи» формування університетського бібліотечного фонду. Важливою особливістю книжкової колекції рідкісних книг Одеського університету є винятково висока кількість раритетів і навіть так званих

«унікумів» – примірників видань, які відсутні в найбільших книгосховищах світу. Це насамперед книги з колекцій польських бібліофілів Анджея Кухарського (Andrzej Kucharski; 1795–1862) та Ромуальда Губе (Romuald Hube; 1803–1890), що були придбані університетом у 60-ті рр. XIX ст. Ще одна особливість книжкового фонду Одеського університету – великі приватні дари, які надійшли до університетської книгозбірні та її «попередниці» – бібліотеки Рішельєвського ліцею. Від початку існування університету в Одесі було вирішено, що багаточисельні книжкові дари будуть зберігатися окремо від основної частини бібліотечного фонду, це допоможе вивчати кожен з них як єдине ціле. Серед книжкових пам'яток-колекцій Одеського університету – родинна бібліотека Воронцових та особиста книгозбірня О. Г. Строганова, частина колекції військового історика К. М. Шильдера, бібліотеки викладачів університету В. І. Григоровича, Б. О. Лупанова, А. Г. Готалова-Готліба, Ф. Є. Петруня та театрознавця М. В. Терещенка.

Рідкісні та цінні примірники з «розпорошених» колекцій до початку XX ст. в університетській бібліотеці окремо не зберігались, але у 1902 р. спеціально для них була виділена «Кімната Рідкісних Книг» (*Комната Редких Книг*) на другому поверсі книгосховища у будівлі книгозбірні університету на вул. Преображенській. У 1914 р. в цій кімнаті зберігались разом з рукописами інкунабули, декілька десятків видань XVI–XVII ст., у тому числі – ельзевіри, про що свідчив спеціально складений бібліотекарями список «Рідкісні твори» (*Редкие сочинения*).

Після революційних подій 1917–1920 рр. у державі почалась реорганізація системи вищої освіти, у 1920 р. був закритий університет в Одесі, на його місці виникла низка учбових закладів. Бібліотека колишнього університету, не змінюючи свого призначення, змінювала назви: Головна бібліотека вищої школи Одеси (1920–1923), Центральна наукова бібліотека Одеси (1924–1930), Одеська державна наукова бібліотека (1930–1933). І хоча бібліотеку передавали з одного підпорядкування в інше, вона не припиняла своєї роботи, зокрема з рідкісними і цінними примірниками книг. У 1920-ті рр. почалось систематичне виявлення стародруків з основного фонду бібліотеки (за короткий період часу було опрацьовано 2500 примірників), практичне освоєння Воронцовського та Строгановського книжкових фондів і введення їх матеріалів у науковий обіг. Подібну роботу проводив Осип Львович Вайнштейн (1894–1980) – майбутній відомий фахівець з всесвітньої історії та історіографії, а тоді завідуючий бібліографіч-

ного відділу ЦНБ м. Одеси. Активно працювали в цьому напрямку співробітники бібліотеки І. Я. Фаас, Ф. Є. Петрунь, Г. Д. Штейнванд, їх праці з розкриття фонду рідкісних книг не втратили свого значення й дотепер.

У 1924–1925 рр. у Центральній науковій бібліотеці (ЦНБ) Одеси був відкритий Музей книги. Створення подібного підрозділу у бібліотеці колишнього Новоросійського університету йшло в руслі загальноєвропейського процесу. Відбір книг для Музею проводився за наступними критеріями: рукописи, інкунабули, палеотипи, видання відомих типографій XVI–XVIII ст., книги кириличного та гражданського друку, рідкісні та бібліофільські видання XVIII – початку XX ст.

У 1926 р. для демонстрації рукописів, книг та графіки у ЦНБ був облаштований спеціальний зал на третьому поверсі, в ньому і був розташований Музей книги. У березні–квітні 1927 р. експозицію рідкісних книг відвідало 250 осіб. Однією з основних завдань Музею книги була просвітницька діяльність, яка повинна була показати еволюцію друкарства та історію книги. Експозицію Музею книги планувалось розширити та доповнити насамперед за рахунок цінних книжок XVIII ст., примірників видань XIX–XX ст., також української книги.

Музей книги у складі ЦНБ проіснував недовго, вже 1 серпня 1930 р. три великі бібліотеки Одеси (ЦНБ, Одеська публічна та Українська державна) були об'єднані в одну – Одеську державну бібліотеку. Фонд Музею книги ЦНБ увійшов до складу «Книжкового музею Жовтневої революції», створеного у Одеській публічній бібліотеці ще у 1922 р.

Університет в Одесі був відновлений у 1933 р. Але стародруки та інші цінні примірники з Музею книги колишньої бібліотеки Новоросійського університету залишились у фонді Одеської державної бібліотеки (нині – Одеська національна наукова бібліотека, книги зберігаються в ній дотепер). Тому однією з основних цілей колективу бібліотеки Одеського державного університету стало поновлення Музею книги, але різноманітні чинники, головними з яких була Друга світова війна та окупація Одеси 1941–1944 рр., зупинили цей процес.

Більша частина книжкового фонду університетської бібліотеки у роки окупації Одеси була збережена силами співробітників О. М. Тюнєвої, Т. З. Ходжаш, А. К. Папаспіракі, Л. К. Брун, М. В. Севаст'янової, М. В. Аргіропуло, В. Є. Демя'ненка та інших. Після війни з отриманням бібліотекою Одеського державного університету ста-

тусу науково-дослідницького підрозділу одним з основних напрямків наукової роботи стало вивчення рідкісних і цінних видань та історичних особистих колекцій. У цьому контексті все актуальніше вставало питання створення підрозділу, який би спеціально займався збереженням та дослідженням стародруків та рідкісних книг.

Документальні підтвердження спробам створення відділу рідкісних книг та рукописів у Науковій бібліотеці Одеського державного університету відносяться ще до 60-х рр. XX ст. Однак офіційно відділ рідкісних книг та рукописів, який почав свою роботу у лютому 1979 р., був організований згідно наказу № 1175 Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 22 грудня 1978 р. «Про затвердження типових штатів бібліотек вищих та середніх спеціальних навчальних закладів» та на підставі розпорядження директора Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова П. М. Бондаренка. У спеціальному приміщенні відділу рідкісних книг та рукописів був створений експозиційний зал (музейна кімната, яка отримала назву «Музей книги») для демонстрації рідкісних та цінних примірників.

Фонд відділу рідкісних книг та рукописів складався з книг, які були відібрані з загального фонду бібліотеки університету бібліографами А. К. Папаспіракі, Т. З. Ходжаш, М. В. Аргіропуло, В. С. Фельдманом. П'ять тисяч примірників книг були розміщені у шафах з палацу родини Воронцових (що були передані до університетської бібліотеки разом з майоратною книгозбірнею ще у кінці XIX ст.), найцінніші книги – на 14 вітринах, тим самим поклавши початок двом постійно діючим книжковим експозиціям «З історії книгодрукування» та «З історії Одеси».

З відкриттям відділу збільшився потік екскурсій, в день відкриття виставки рідкісних книг – 7 лютого 1979 р. – їх було проведено 18 (!!!), екскурсії проводили перший завідуючий нового відділу М. В. Аргіропуло та бібліотекар Є. В. Савельєва. У 1979–1983 рр. відділом рідкісних книг та рукописів завідував М. В. Аргіропуло, у 1983–1999 рр. – Є. В. Савельєва. Основна робота відділу полягала в обслуговуванні читачів книгами з іменних фондів, консультуванні, проведенні екскурсій (до 100 на рік), складанні алфавітного, топографічного, географічного та хронологічного карткових каталогів. Наукова робота у ті роки була присвячена українознавчій тематиці, результати якої здебільшого друкувались в університетській газеті «За наукові кадри» та матеріалах наукових конференцій вишу.

З початку 90-х рр. XX ст. співробітники відділу рідкісних книг та рукописів брали активну участь у створенні національної бібліографії України. Однією з постійно діючих у відділі рідкісних книг та рукописів стала виставка «Джерела до вивчення історії України», яка послужила поштовхом для підготовки різноманітних українознавчих видань. Серед них покажчик «Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету» (уклад. Є. В. Савельєва, О. В. Полевщикова, І. В. Шепельська; 1999), «Гартман Шедель. Про європейську область Сарматію» (уклад. та переклад О. В. Білецької; 2007), два випуски наукових збірок «Історія України в книжкових пам'ятках» XVI–XVII ст. (переклад джерел О. В. Полевщикова, уклад. Є. В. Бережок; 2011) та XVII–XVIII ст. (уклад. Є. В. Бережок; 2015), каталог виставки «Видавнича спадщина українського ренесансу (1917–1930)» (уклад. О. Л. Ляшенко, І. М. Усатенко; 2011) та ціла низка статей про українську книгу, розвиток друкарства та бібліотечну справу на Півдні України на прикладі примірників з фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету.

Наприкінці 90-х рр. XX ст. у відділі рідкісних книг та рукописів значно активізувалась робота з іноземними стародруками. Результатом цього став вихід каталогів та анотованих покажчиків стародруків і особистих книжкових колекцій, серед яких «Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (уклад. Є. В. Савельєва; 2001), «Рідкісні французькі видання XVI–XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (уклад. О. В. Полевщикова; 2000), «Книжные собрания семьи Воронцовых» (уклад. О. В. Полевщикова; 2008), «Каталог изданий XVI века» (уклад. О. В. Полевщикова; 2005), бібліографічний покажчик «Острів Зміїний: інформаційні ресурси» (відп. ред. М. О. Подрезова; 2008), довідкове видання «Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920)» (уклад. О. В. Полевщикова, Є. В. Савельєва, Є. В. Бережок; 2005), каталог «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки» (уклад. Г. В. Великодна, О. Л. Ляшенко; 2012; друге доповнене видання 2019), монографія з каталогом книжкової колекції «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович» (уклад. М. В. Алексєєнко; 2015) тощо.

Ще один напрямок діяльності відділу рідкісних книг та рукописів – робота з «розпорошеними» колекціями. Почалось дослідження колекцій А. Кухарського, Р. Губе, Я. Снядецького, І. Ю. Тимченка,

В. М. Габбе, К. Березовського, А. Мучковського, О. С. Стурдзи та ін. Вивчаються й «розпорошені» книжкові колекції установ – Рішельєвського ліцею, Новоросійського університету, Віленської медико-хірургічної академії, Одеського товариства історії та старожитностей тощо. Подібна робота отримала своє підтвердження у розділах колективної монографії «Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017» (відп. ред. М. О. Подрезова; 2017).

Один з основних напрямків діяльності відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Одеського університету – виставкова та екскурсійна робота. За останні роки для відвідувачів були представлені виставки «Німецька книга XV–XVII ст.», «Англійська періодика XVIII–XIX ст. із Воронцовського фонду», «Італійські стародруки у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова», «Українське козацтво у вітчизняній та західноєвропейській історії», «Греція далека та близька», «Іменний фонд О. Г. Строганова», «Одеса у нотатках мандрівників першої треті XIX – початку XX ст.», «Старовинні книги з природознавчих наук у фондах Наукової бібліотеки», «Скарби єврейського народу», «Видавнича спадщина українського ренесансу», «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки», «М. С. Воронцов – командуючий окупаційним корпусом у Франції: книги і документи», «Видання з ранньої американської історії (кінець XVIII – початок XIX ст.)», «Славістичне зібрання В. І. Григоровича (1815–1865): до 200-річчя з дня народження вченого», «У просторі Шевченкової творчості – завжди актуальний Кобзар», «Історія Османської держави та Північного Причорномор'я в XVI–XVIII ст.», «Дитяча книга в бібліотеці одеського палацу Воронцових», «200-річчя Рішельєвського ліцею в Одесі», «Іспанська книга XVI–XIX ст.», «Західноєвропейська гравюра XV–XIX ст.», «Шедеври Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» тощо.

Для популяризації рідкісних та цінних видань із фондів університетської бібліотеки було відкрито серії «Книжкові колекції Наукової бібліотеки Одеського університету» та «Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». Вагома частка публікацій спеціальної серії «Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Книгознавство» «Вісника ОНУ» присвячена рідкісним і цінним виданням та книжковим колекціям.

З 2011 р. у Науковій бібліотеці почалась робота з оцифрування примірників раритетних видань бібліотеки для розміщення повнотекстових електронних версій стародруків, рідкісних, цінних видань та періодики на офіційному сайті бібліотеки. Подібна робота спрямована не тільки на оцифрування інформації та на розпізнавання текстів з метою забезпечення швидкого пошуку, але й на збереження матеріальних носіїв інформації (стародруків, рідкісних, цінних та місцевих періодичних видань).

Останніми з видавничих проєктів з вивчення рідкісних книг, гравюр та книжкових знаків стали каталог-альбом «Шедеври в колекціях університетської бібліотеки: західноєвропейська гравюра XV–XIX ст.» (уклад. О. В. Полевщикова, М. В. Алексєєнко, Є. В. Бережок; 2015) та альбом-каталог «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» (уклад. О. В. Полевщикова, М. В. Алексєєнко, Г. В. Великодна; 2017). Подібні ілюстровані видання наочно демонструють багатство й унікальність фондів однієї з найбільших та найстаріших бібліотек Півдня України, привертають увагу студентської молоді та викладацького корпусу до об'єктів культурної спадщини та сприяють їх популяризації.

Робота зі збереження та розкриття найціннішого фонду книжкових пам'яток, що була започаткована ще у бібліотеці Рішельєвського ліцею, продовжується зараз в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Класичні методи роботи з книгою доповнюються сучасними процесами з використанням інформаційних технологій. Але це все не змінює того факту, що головна мета бібліотеки – збереження для майбутніх поколінь цінних книжкових пам'яток, які є свідками розвитку суспільства у різні часи його існування.

Путівник складається з двох розділів: Книжкові пам'ятки XV–XX ст. та Книжкові пам'ятки-колекції. Виданню передують передмова та вступна стаття, в якій у скороченому вигляді представлена історія формування та дослідження фонду рідкісних та цінних книг протягом всього періоду існування бібліотеки. Путівник ілюстрований відтворенням титульних аркушів, гравюр та сторінок окремих примірників. Наприкінці видання окремо додаються іменний покажчик та список літератури.

Розділ 1

***Книжкові пам'ятки
XV-XX ст.***

Інкунабули

Чудове мистецтво книгодрукування було винайдено в Майнці.
Це мистецтво мистецтв, наука наук. Його надзвичайна
продуктивність дозволила визволити з мороку
скарби знань і мудрості, щоб збагатити та просвітити світ.

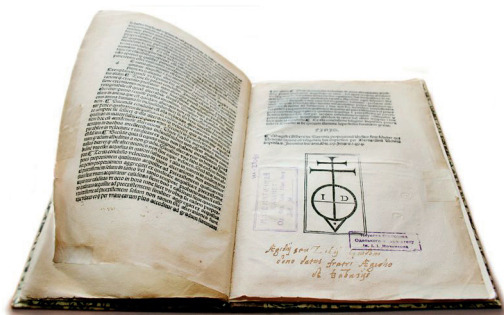
Хроніка Вернера Ролевінка (1474)

Винахід друкарства, значно полегшивши та прискоривши процес поширення знань – адже друкарський спосіб створення книг був у 400 разів ефективніше праці переписувача – відкрив нову епоху в історії культури. Вже у XV ст. було важко відшукати таку сторону людського життя та діяльності, яка не була б відображена в книжковій продукції. Про це свідчить і колекція видань XV–XVI ст., що зберігається у Науковій бібліотеці Одеського національного університету.

Знайомство з книжковими колекціями Наукової бібліотеки почнемо з інкунабул (від лат. *incipiabilia* – колиска, початок) – книг, виданих у Європі з часу винаходу друкарства Йоганном Гутенбергом (Johannes Gutenberg; бл. 1397/1400–1468) у середині XV ст. до 1 січня 1501 р. Окрасою книжкового зібрання бібліотеки університету є невеличка добірка видань кінця XV ст. Найдавніша книга у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету – трактат відомого юриста Йоганна Андреа (Johannes Andreae; бл. 1270–1348) «Про древа кровного споріднення, близькості, а також про спорідненість духовну» (*Super arboribus consanguinitatis, affinitatis et cognationis spiritualis*), виданий у Нюрнберзі після 1476 р. «Книга калькуляцій» (*Liber Calculationes*) англійського математика, механіка, філософа та логіка Річарда Суїсета (Richardus Suiseth; р. н. невід. – 1354)

Йоганн Андреа. Про древа кровного споріднення, близькості, а також про спорідненість духовну (Нюрнберг, після 1476)

Колофон видання
Альберта Саксонського «Про пропорції»
(Венеція, 1494/1495)

вийшла друком у Падуї у 1477 р. Там також у 1486 р. був надрукований і «Трактат про протяжність форм» (*De latitudinibus formarum*) французького теолога, астролога й ерудита Ніколауса Оресма (Nicolaus Oresme; бл. 1320–1382). Одним із перших надрукованих в Європі текстів із арифметики був трактат «Про пропорції»

(*De proportionibus*) середньовічного теолога, філософа, логіка, математика та механіка Альберта Саксонського (Albertus de Saxonia; бл. 1313–1390), трактат представлений в університетській бібліотеці венеційським виданням 1494/1495 рр.

Трактат італійського гуманіста фра Лука Бартоломео де Пачолі (fra Luca Bartolomeo de Pacioli; бл. 1445–1515) «Сума арифметики, геометрії, учення про пропорції та відношення» (*Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita*), надрукований у Венеції у листопаді 1494 р., є енциклопедією математичних наук, а також першим навчальним посібником із бухгалтерського обліку. Вивчивши ділове середовище Венеції та практичний досвід торгових операцій процвітаючої Яснішої республіки,

Сторінка з видання Луки Пачолі
«Сума арифметики, геометрії, учення про пропорції та відношення» (Венеція, 1494)

Лука Пачолі зафіксував «живу» мову жестів венеціанських купців кінця XV ст.: серед ілюстрацій книги – таблиця з зображеннями рук, де кожен жест означав певну цифру.

Усі вищезгадані інкунабули надійшли до фондів університетської книгозбірні з бібліотеки професора Новоросійського (Одеського) університету, історика математики Івана Юрійовича Тимченка (1863–1939). Значна частина чудового зібрання праць із математики, фізики й інших наук, до складу якого входили і стародруки, зокрема інкунабули та палеотипи (видання I пол. XVI ст.), була куплена на особисті кошти професора у антикварів і букіністів у Європі.

Одна з найбільш розкішних інкунабул XV ст., видана великою видавничою мануфактурою Антона Кобергера (Anton Koberger; 1445–1513) з Нюрнберга – «Книга Хронік» (*Liber Chronicarum*) німецького гуманіста Гартмана Шеделя (Hartman Schedel; 1440–1514) – перлина університетського зібрання інкунабул.

Більш ніж 1800 гравюр на дереві, частина з яких розмальована вручну, роблять цю книгу важливим джерелом не лише з історії, але й з іконографії, географії та картографії світу. Величезний фоліант на 328 аркушів було надруковано у 1493 р. Усього для «Всесвітньої Хроніки» (найбільш поширена назва праці Гартмана Шеделя) підготували 645 кліше, за якими й були виготовлені гравюри. 12 липня 1493 р. книга була видана латинською мовою (саме це видання зберігається у фондах університетської бібліотеки), а через півроку, 23 грудня – у перекладі німецькою.

Гартман Шедель. Всесвітня хроніка (Нюрнберг, 1493)

Текст «Всесвітньої Хроніки» супроводжується гравюрами на дереві з зображенням біблійних персонажів, портретів історичних діячів, а також історичних, алегоричних і біблійних сцен. Ілюстрації були виконані нюрнберзькими художниками та граверами Міхаелем Вольгемутом (Michael Wolgemut, Wohlgemut; 1434–1519) і Вільгельмом Плейденвурфом (Wilhelm Pleidenwurff, Pleydenwurff; 1460?–1494). До ілюстрування «Хроніки» був залучений і молодий Альбрехт Дюрер – учень Вольгемута. Цікаво, що про відкриття Нового Світу в «Всесвітній Хроніці» Гартмана Шеделя не згадується, так як видання вийшло до того, як в Європі стало відомо про результати подорожі Христофора Колумба. Тому на вміщеній у «Хроніці» карті світу не позначено американський континент.

Місто Константинополь
з «Всесвітньої хроніки» Гартмана Шеделя

Видання XVI ст.

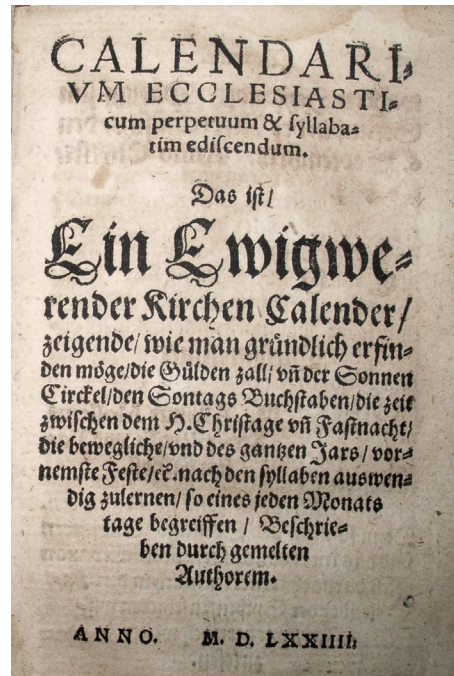
*З усіх винаходів і відкриттів у науці і мистецтвах,
з усіх великих наслідків дивного розвитку техніки
на першому місці стоїть книгодрукування.*

Чарльз Діккенс

Поширення революційного винаходу Йоганна Гутенберга надало абсолютно нові можливості інтелектуального життя європейського суспільства. Наступне XVI ст. справедливо називають часом тріумфу друкарства. Про це досить красномовно свідчить і університетська колекція видань XVI ст., у якій налічується більше 500 примірників 12 мовами: латинською, французькою, німецькою, італійською, чеською, польською, грецькою, англійською, іспанською, каталонською, датською, церковно-слов'янською тощо. У складі університетського книжкового зібрання – 94 палеотипа (видань I пол. XVI ст.).

Географія університетської книжкової колекції XVI ст. надзвичайно широка: це 39 міст і місцевостей Італії, 30 німецьких центрів друкарства, більше 10 міст Франції, 8 міст Іспанії тощо. Крім того, тут зібрані книги, надруковані у Польщі, Чехії, Англії, Данії, Україні. Серед них – як примірники, що були видані відомими друкарськими фірмами Західної Європи (Альдами, Джунтами, Етьєнами, Плантенон), так і ті, що побачили світ у провінційних друкарнях маловідомих містечок Італії, Франції, Німеччини тощо.

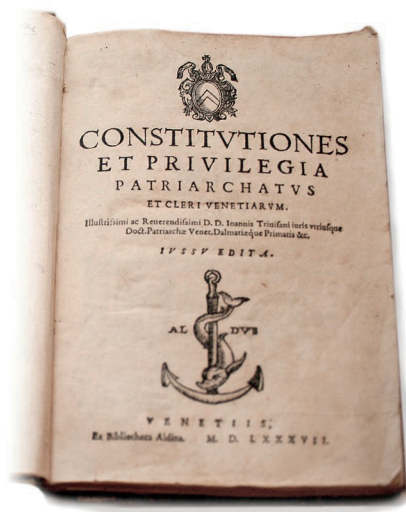
Справжні «унікуми» університетської колекції – перші книги нижньолужицькою мовою,

Церковний календар
(Баутцен, 1574)

видані у м. Баутцен Альбіном Моллером (Albin Moller; 1541–1618) у 1574 р. Видавничий конволют «Нижньосорбський збірник псалмів та Катехізис» (*Ein Ewigwrender Kirchen Calender*) складається з «Малого катехізису» Мартіна Лютера, «Збірника лужицьких псалмів» та «Церковного календаря». Остання частина є найціннішою, бо відсутня в інших подібних примірниках світових бібліотек. Книга походить із зібрання Анджея Кухарського.

Примірники видань XVI ст. складають 2/3 колекції польського історика та юриста Ромуальда Губе, книги якого у кількості 8100 одиниць були придбані Новоросійським (Одеським) університетом у власника у 1868 р. за 19000 руб. Серед видань одинадцятьма мовами превалюють європейські юридичні пам'ятки різноманітного змісту та призначення: право звичайне, канонічне, громадянське, карне, статuti і нормативні акти окремих феодальних правителів, трактати юристів-теоретиків та практиків.

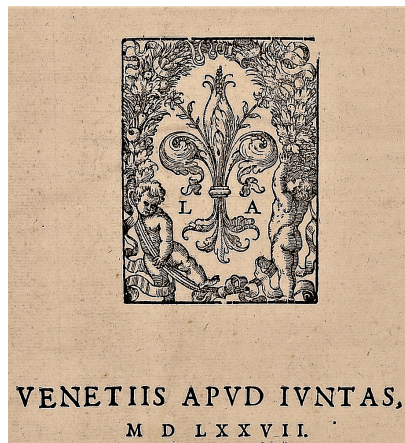
**Постанови та привілеї
Патриціата та Кліра венеціанців
(Венеція, 1587)**

Детальніше зупинимося на виданнях, що вийшли друком у найбільших типографіях середньовічної Європи. Одне з них – «Постанови та привілеї Патриціату та Кліру венеціанців» (*Constitutiones et privilegia Patriarchatus et Cleri venetiarum*), надруковані у відомому «Домі Альда» у 1587 р. Венеціанське видавництво було засноване гуманістом Альдом Пієм Мануцієм (Aldus Pius Manutius; 1448–1515) у 1494 р. та проіснувало більше 100 років, видавши 952 книги, здебільшого – праць давньогрецьких авторів (Аристотеля, Аристофана, Софокла, Геродота,

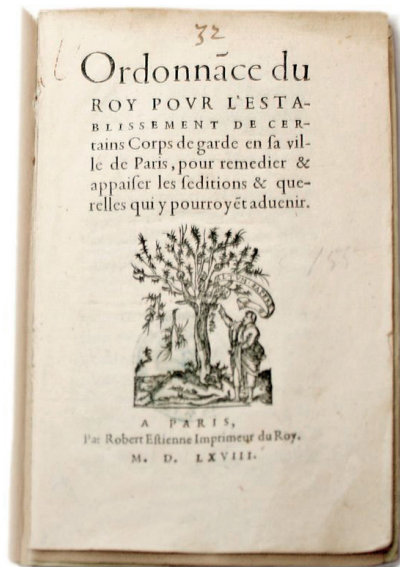
Платона тощо) грецькою та латинською мовами. Альд Мануцій здійснив справжню революцію у видавничій справі: у 1501 р. він запропонував новий шрифт (антикву), розробив курсив (зразком став тогочасний графічний стиль написання, що використовувався в документах папської канцелярії) і запровадив зменшений формат видань. Книги, прикрашені друкарським знаком Альда Мануція –

дельфін, що обвиває якір – із промовистим девізом «Поспішай повільно» (*Festina lente*), у книгознавчій літературі отримали назву «альдіні». Видані у друкарні Альда Мануція книги стали важливим внеском у європейську культуру, одним із символів епохи італійського Відродження.

Продукція ще однієї знаної типографської фірми Італії – уродженців Флоренції родини Джунтів (Giunti) – представлена у Науковій бібліотеці Одеського університету добіркою праць видатного італійського середньовічного юриста, представника школи постглосаторів Бальдо де Убальдіса (Baldus de Ubaldis; 1327–1400). Різноманітні варіанти коментарів Бальдо до Кодексу Юстиніана (*Codex Iustiniani*) та покажчиків до нього, були надруковані у Венеції у 1576–1577 рр.

Типографська марка
фірми родини Джунтів

Ордонанс короля про створення
спеціального корпусу
гвардійської варту у місті Париж
(Париж, 1568)

Друкарня Етьєнів – найбільша типографія Франції XVI ст. – прославилася виданням наукової літератури, введенням у обіг чудових грецьких, латинських та єврейських шрифтів, високохудожнім оформленням книг. Один з найвідоміших представників династії – гуманіст та філолог Роберт I Етьєн (Robert I Estienne; 1503–1559) – отримав від французького короля Франциска I звання «королівського друкаря латинськими, єврейськими та грецькими літерами». Видання Етьєнів прикрашала типографська марка з зображенням філософа під древодом пізнання

з опадаючими висохлими гілками та девізом: «Не високо мудруй, [але бійся]» (*Noli altum sapere [sed time]*). В університетській колекції зберігаються твори, надруковані представниками відомої династії у Парижі: «Порівняльні життєписи» (*Parallela, seu Vitae parallellae*) Плутарха (1561), два примірники «Анакреонтика та декілька інших ліричних од» (*Anacreontis et aliorum lyricorum aliquot poetarum odae*) давньогрецького поета Анакреонта (1556 р.), а також «Ордонанс короля [Карла IX] про створення спеціального корпусу гвардійської варту у місті Париж, щоб припиняти та утихомирювати заворушення і чвари, які можуть там виникнути» (*Ordonnance du Roy pour l'establissement de certains Corps de garde en sa ville de Paris, pour remedier et appaiser les seditions et querelles qui y pourroyët aduenir*), надрукований у 1568 р., у часи французьких релігійних війн між католиками та протестантами.

Ще один із корифеїв європейської друкарської справи – французький гугенот Крістоф Плантен (Christophe Plantin; 1514/1520–

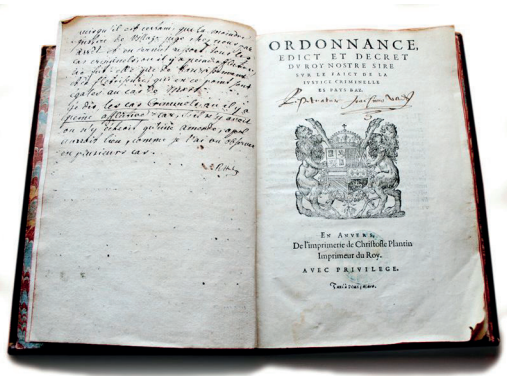

**Погоджувальний акт...
між Королем Іспанським,
верховним правителем
Матіасом Австрійським... і
представниками прошарків
Бельгії (Антверпен, 1580)**

1589), який працював у Антверпені. Почавши свою кар'єру на скромній посаді палітурника, у 1555 р. він заснував перше в Європі поліграфічно-видавниче підприємство промислового типу «Officina Plantiniana», до складу якого входило до шістнадцяти друкарень, а кількість працівників досягала 80 осіб. Це зробило Антверпен одним із друкарських центрів Західної Європи. Іспанський король Філіп II, під владою якого знаходились Фландрія та Нідерланди, надав Крістофу Плантену титул головного королівського друкаря цих територій та монополію на друкування літургійних книг у володіннях Іспанської корони (1570–1576). У 1578 р. друкар став архітипографом Генеральних штатів Нідерландів. Крістоф Плантен зробив адмі-

ністративну споруду своєї компанії місцем зустрічей гуманістів та освічених людей Антверпена. Підприємство мало філіали в Лейдені та Парижі. Значно пізніше, у 1877 р., споруди фірми Крістофа Плантена в Антверпені стали музеєм книговидавництва.

У фондах бібліотеки Одеського університету продукція підприємства Крістофа Плантена представлена двома виданнями часів Нідерландської буржуазної революції: «Ордонанс, едикт і декрет нашого володаря [Філіпа II Іспанського] про кримінальне правосуддя у Нідерландах» (*Ordonnance, edict et decret du Roy nostre Sire sur le faict de la justice criminelle es Pays Baz*, 1570) та «Погоджувальний акт... між Королем Іспанським, верховним правителем Матіасом Австрійським... і представниками прошарків Бельгії»

Ордонанс, едикт і декрет нашого володаря про кримінальне правосуддя у Нідерландах (Антверпен, 1570)

(*Acta pacificationis quae... inter... Regis Hispaniarum et Principis Mathiae Archiducis Austriae, Gubernatoris, et Ordinumque Belgii legatos*, 1580), виданими в Антверпені. На титульній сторінці першого видання зображений герб Іспанії часів правління Філіпа II, другого – друкарська марка з девізом «Працею та постійністю» (*Labore et Constantia*) із символічним зображенням цього девізу – циркуль, що окреслює коло (за словами Плантена, рухоме вістря циркуля символізує працю, а нерухоме – постійність).

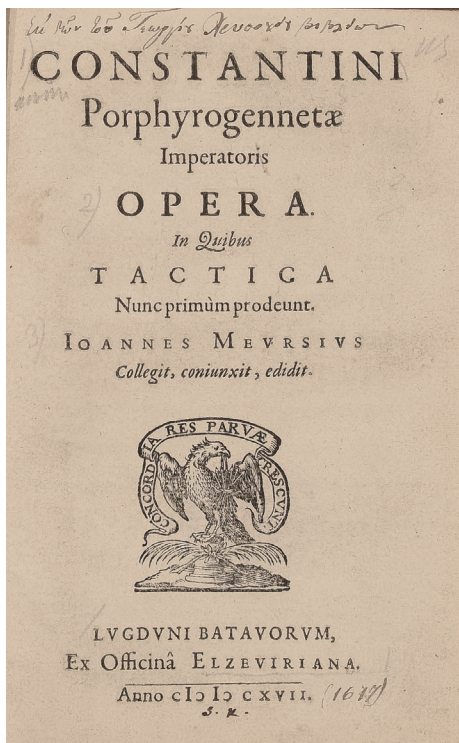
Альд Мануцій, Крістоф Плантен, Етьєни, Джунти – великі друкарі минулого, завдяки яким видавець, друкар, художник-шрифтовик і гравер Джамбаттіста Бодоні (*Giambattista Bodoni*; 1740–1813) зміг назвати мистецтво книгодрукування «найвищим підсумком найпрекраснішого, мудрого та корисного з людських винаходів – писемності».

Видання XVII–XVIII ст.

*З якою товариською ласкою
У себе вливали новий світ
І цей корпус з блідою фарбою,
І цей стертий Ельзевір.*

С. М. Городецький

Насичене політичне життя Європи цього періоду сприяло появі безлічі творів політичного та філософського характеру. Про це свідчить і колекція видань XVII–XVIII ст. Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, яка представлена творами відомих європейських філософів, теологів, юристів, письменників і мандрівників того часу, котрі зробили вагомий внесок у розвиток світової наукової думки.

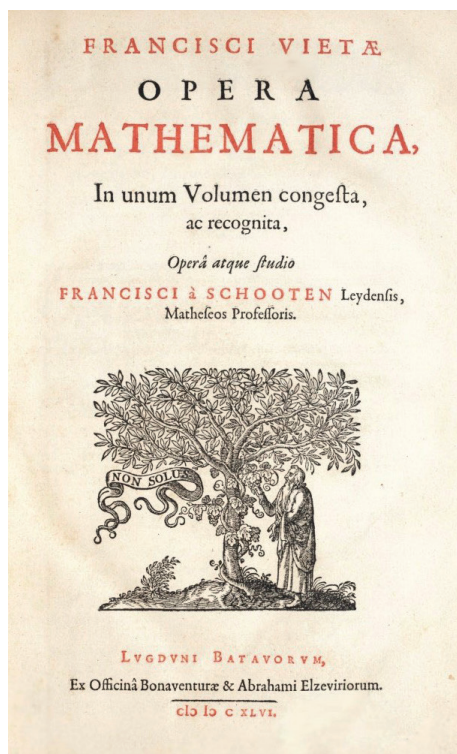

Константина Багрянородного Праці,
серед яких першою є Тактика
(Лейден, 1617)

Значну роль у поширенні нових ідей у Європі XVII ст. відіграли провідні друкарі. Найвагоміший внесок у видавничу справу того часу здійснила голландська фірма Ельзевірів (Elsevier), яка проіснувала безперервно сто двадцять років – із 1592 р. до 1712 р. Помітним успіхам видавців сприяла як комерційна спрямованість фірми, так і політичне становище Республіки Об'єднаних провінцій (повна назва – Республіка Семи Об'єднаних Нижніх Земель), де розташовувались головні філії видавничої фірми. Маючи основні представництва у Лейдені та Амстердамі, фірма родини Ельзевірів відкрила свої філії також у Англії, Франції, Італії та Данії.

До університетської колекції ельзевірів входить 42 видання. Серед них примірник «Праць, серед яких першою є Тактика» (*Opera in quibus Tactica nunc primum prodeunt*, 1617) візантійського імператора Константина VII Багрянородного (Κωνσταντῖνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος; 905–959) за редакцією відомого голландського історика, філолога та антиквара Йоганеса Меурзія (Johannes Meursius; 1579–1639). На титульному аркуші видання зображено видавничу марку засновника фірми Лодевейка Ельзевіра Старшого (Lodewijk Elsevier; 1546?–1617) – орел із пучком з сімох стріл та девіз: «Згодою малі справи зміцнюються» (*Concordia res parvae crescunt*).

Про репутацію фірми Ельзевірів, що спеціалізувалась на виданні наукової літератури, свідчать і примірники з університетської колекції. Це, перш за все, дослідження представників європейської інтелектуальної еліти: лейденське видання 1635 р. політико-філософського трактату відомого італійського математика, філософа, медика та інженера Джироламо Кардано (Girolamo Cardano; 1501–1576) «Таємниці державного устрою, або Про розсудливість» (*Arcana politica sive De prudentia civil*); «Математичні праці» (*Opera mathematica*) Франсуа Вієта, сеньйора де ля Біготьєра (François Viète, seigneur de la Bigotière; 1540–1603), опубліковані 1646 р. в Лейдені Бонавентурою (Bonaventura Elzevir; 1583–1652) та Абрагамом (Abraham Elzevir; 1592–1652) Ельзевірами. На титульному аркуші останнього – зображення найбільш відомої типографської марки Ельзевірів – в'яз, обвитий виноградом, який зриває філософ, та девіз: «Не самотній» (*Non solus*). Цю марку створив

Франсуа Вієта Математичні праці
(Лейден, 1646)

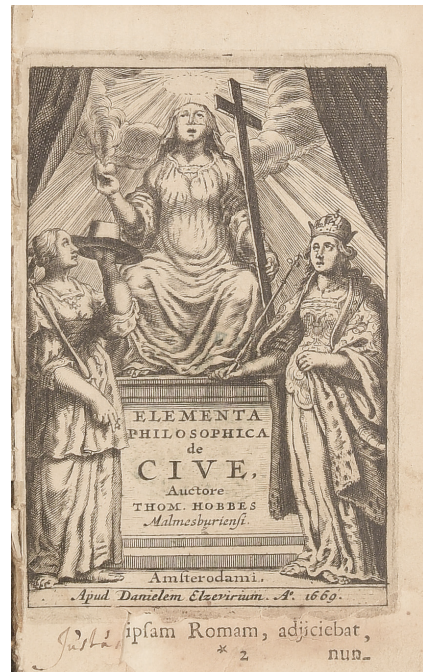
К. Курція Руфа
Історія Александра Великого
(Амстердам, 1673)

з коментарями Гуго Гроція (Hugo Grotius; 1583–1645) «Історія готів, вандалів і лангобардів» (*Historia gotthorum, vandalorum et langobardorum*) (1655) та «Історія Александра Великого» (*Historia Alexandri Magni*) (1673) Квінта Курція Руфа (Quintus Curtius Rufus; I ст. н. е.), надруковані в Амстердамі у зручному для читачів форматі.

Ельзевіри активно співпрацювали з авторами, залишаючи за ними останню можливість власноруч коригувати свої твори. Серед прижиттєвих видань мислителів XVII ст. згадаємо третю частину відомого трактату англійського філософа Томаса Гоббса (Thomas Hobbes; 1588–1679) «Основи фі-

Ісаак Ельзевір (Isaac Elzevir; 1596–1651), але саме Бонавентура та Абрагам принесли славу не тільки лейденському книгодрукуванню, але й всій голландській поліграфії середини XVII ст.

Вивчаючи споживчий попит, європейські друкарі охоче бралися за видання робіт авторитетних дослідників. Ельзевіри спромоглися поєднати художні можливості поліграфічної техніки XVII ст. з естетичними особливостями сприйняття їх сучасниками утилітарних речей. Яскравим прикладом цього симбіозу є збірка творів античних авторів за науковою редакцією та

Гоббс Т. Основи філософії:
про громадянина
(Амстердам, 1669)

лософії», що викликав жваву полеміку серед представників інтелектуальної еліти того часу, «Про громадянина» (*De cive*), видану в Амстердамі у 1669 р. Даніелем Ельзевіром (Daniël Elzevier; 1626–1680).

Ельзевіри досягли значних успіхів у оформленні книг: часто титульний аркуш був гравійований на міді; заставки, кінцівки й ініціали відрізнялись витонченістю малюнка. Досягнувши високої якості видань, фірмі Ельзевірів вдалося здешевити книгу. Славу Дому Ельзевірів склали бестселери XVII ст. за доступною ціною – 1 флорин за томик приблизно в 500 сторінок, часто з гравійованими титульними аркушами, подовженими по висоті та надрукованими дрібним шрифтом. Читачі з захватом сприйняли нововведення, та незабаром томики розміром 12,5 x 7,5 см здебільшого з видавничої серії «Республіки» були розпродані в Бельгії, Голландії, Франції. У буржуазній Голландії XVII ст. основним читачем стає небагата освічена людина, що має схильність до придбання ділової книги з великим довідковим апаратом та покажчиками. Ельзевірівські видання стають саме таким типом книги.

XVII–XVIII ст. стали для Європи принципово важливим періодом розширення політичного, економічного, культурного простору. Тому не дивно, що великий читацький попит у XVII–XVIII ст. мала географічна література. У різних видавництвах виходили лоції та карти, ретельні описи мандрівок зі всіма відомими на той час частинами Світу. Ці книги становлять золотий фонд географічної науки, пов'язаної з подорожами та Великими географічними відкриттями. Значна частина

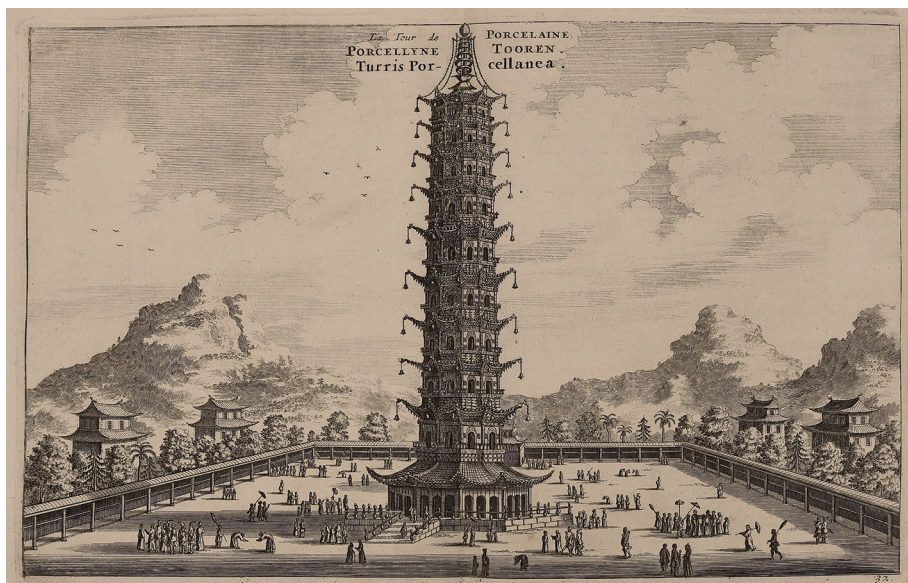

Карта Нового Світу з трактату Дж. Б. Рамузіо
«Про плавання та подорожі»
(Венеція, 1606)

подібних видань XVII–XVIII ст. зберігається у Науковій бібліотеці Одеського національного університету.

Географічний трактат «Про плавання та подорожі» (*Delle navigationi et viaggi*) належить венеційському дипломату, географу та гуманісту Джованні Баттісті Рамузію (Giovanni Battista Ramusio; 1485–1557). Перше видання трактату вийшло у Венеції у 1550–1559 рр. Бібліотеці Одеського університету належить третій том, виданий у 1606 р. вже згаданою вище знаменитою друкарнею сім'ї Джунта. Том присвячено завоюванню за наказом імператора Священної Римської імперії Карла V конкістадорами Фернандо Кортеса столиці ацтеків міста Теночтітлан у Мексиці, підкоренню Франсіско Пісарро Імперії інків та іншим подіям конкісти у Південній Америці. До третього тому географічного трактату входить і опис Нової Франції, тобто земель, що відкрив французький мореплавець Жак Картьє у 30–40 рр. XVI ст. Текст останньої частини трактату Рамузію був оснований на відомостях із «Мандрівки до Східної Індії» італійського торговця Чезаре Федерічі, котрий відвідав землі імперії Віджаянагар у 60-ті рр. XVI ст.

У другій половині XVII ст. уявлення європейців про Китай здебільшого пов'язувалися з ілюстрованим виданням «Голланд-

Буддійський храм міста Нанкін (Порцелянова вежа)
з видання «Голландське посольство до Великого Татарського Хана»
(Амстердам, 1668)

ське посольство до Великого Татарського Хана» (*Legatio batavica ad Magnum Tartariae Chamum Sungteium*). «Великим Татарським Ханом» тут був названий перший імператор-маньчжур Шуньчжи (1638–1661), а звіт про поїздку до Китаю у 1655–1657 рр. делегації голландських купців на чолі з Джоном Ньюгофом (Johannes Nieuhof; 1618–1672) із безліччю прекрасних ілюстрацій був надрукований у 1668 р. в Амстердамі. Голландський видавець та гравер Джейкоб ван Меурс (Jacob van Meurs, 1619–1680), взявши за основу малюнки Джона Ньюгофа, підготував 150 гравюр для видання. Ці ілюстрації виступили одним із важливих джерел формування стилю шинуазрі («китайщини») у західному мистецтві XVII–XVIII ст.

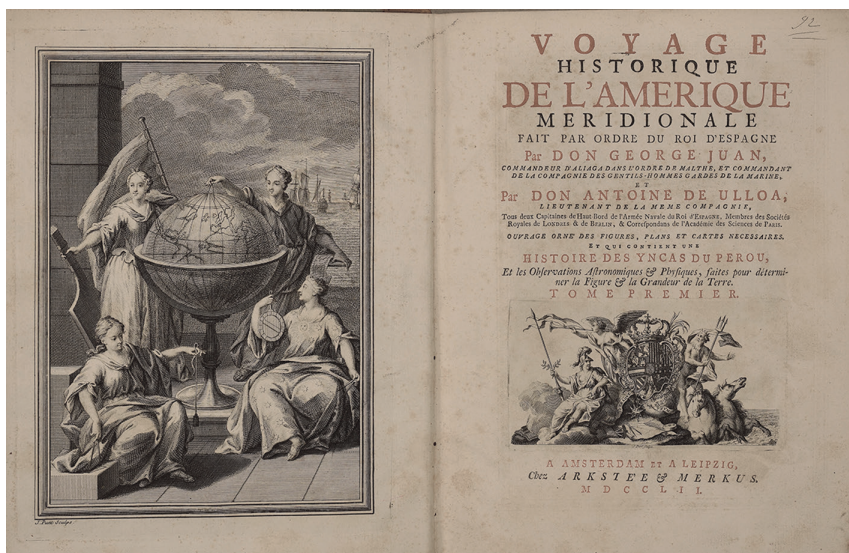
Переклад німецькою мовою відомої праці італійського дипломата та мандрівника П'єтро Делла Валле (Pietro Della Valle; 1586–1652) «Опис подорожі різними частинами світу, а саме Туреччиною, Єгиптом, Палестиною, Персією, Східною Індією та іншими віддаленими землями» (*Reiß-Beschreibung in unterschiedliche Theile der Welt, Nemlich In Türckey, Egypten, Palestina, Persien, Ost-Indien, und andere weit entlegene Landschafften*) був надрукований Йоганном Германом Вдерхольдцем (Johann-Herman Widerholds) у 1674 р. у Генті. Під час мандрівок П'єтро делла Валле писав листи до Неаполя своєму другу Маріо Сціпано, які стали основою записок про подорожі. Написаний легкою та невимушеною мовою «Опис» Делла Валле містить цінну інформацію з історії Єгипту, Палестини, Туреччини, Індії та Персії у період правління Шаха Аббаса.

Згодом учасниками експедиції ставали не тільки торговці, дипломати та авантюристи, але й вчені. Саме науковим цілям була

Делла Валле П. Опис подорожі різними частинами світу (Гент, 1674)

присвячена перша експедиція Французької академії наук (1735-1744) у Південну Америку з метою підтвердження теорії Ісаака Ньютона про форму Землі. Учасниками експедиції після повернення з Південної Америки була видана значна кількість наукової та мемуарної літератури стосовно відвіданих територій. Відмітимо серед них «Історичну подорож до Південної Америки» (*Voyage historique de L'Amerique Meridionale*), видану в Амстердамі у 1772 р. Військові моряки Хорхе Хуан-і-Сантасіл'я (Jorge Juan y Santacilia; 1713–1773) та Антоніо де Ульоа (Antonio de Ulloa; 1716–1795), які за дорученням Іспанської Корони наглядали за французькими вченими, представили на розгляд європейського суспільства своєрідну ілюстровану енциклопедію життя іспанського Віце-королівства Перу XVIII ст. У виданні були зображені народи Південної Америки, тваринний та рослинний світ континенту, природні катаклізми, релігійні уявлення місцевих індіанських племен, а також результати спостереження місячної поверхні через телескоп, що робили учасники експедиції. Інформація про Новий Світ, представлена учасниками експедиції на суд читачів, стала справжнім одкровенням для європейського суспільства. Книги про експедицію, прикрашені чудовими гравюрами, користувалися незмінним попитом у читаючої публіки.

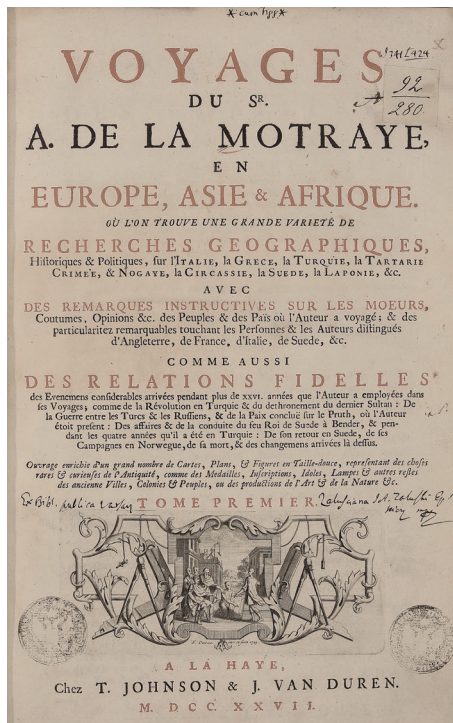

«Історична подорож до Південної Америки»
Х. Хуана и А. Ульоа (Амстердам, 1772)

Серед описів подорожей, здійснених у XVIII ст., відзначимо «Подорожі Європою, Азією та Африкою» (*Voyages en Europe, Asie et Afrique*) французького дворянина, таємного агента шведського короля Обрі де Ла Мотре (Aubrey de La Mottraye; 1674?–1743). Видання, де відображено побут та звичаї жителів відвіданих автором країн, було надруковано у м. Гаага у 1727 р. Обрі де ла Мотре був знайомий з королем Швеції Карлом XII, польським військовим та дипломатом, батьком майбутнього короля Станіславом Понятовським, небожем та спадкоємцем гетьмана Івана Мазепи, осавулом Війська Запорозького Андрієм Войнаровським тощо. Великий інтерес для досліджень історії України представляють нотатки (записи) про перебування Ла Мотре у Буджаку та Криму.

Значний внесок у історіографію Південної України зробив французький дипломат Клод-Шарль де Пейсонель (Claude-Charles de Peyssonnel; 1727–1790), залишивши цікаву роботу з історії Північного Причорномор'я «Історичні та географічні спостереження про варварські народи, які проживають на берегах Дунаю та Понту Евксинського» (*Observations historiques et géographiques, sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*) (Париж, 1765). У своїй праці, присвяченій дослідженню археології, історії, географії, етнографії та торгівлі, Пейсонель спробував локалізувати античні поселення Північного Причорномор'я, які згадувались ще стародавніми авторами.

Німецький вчений-енциклопедист, натураліст та мандрівник Петер Симон Паллас (Peter Simon Pallas; 1741–1811), перебуваю-

Де Ла Мотре О. Подорожі Європою, Азією та Африкою (Гаага, 1727)

«Карта околищ Дніпра чи Борисфена, Криму і Моря Азовського» з видання «Історичні та географічні спостереження про варварські народи, які проживають на берегах Дунаю та Понту Евксинського» Ш.-К. Пейсонеля (Париж, 1765)

чи на російській службі, здійснював наукові експедиції Сибіром та Південною Росією. Його чисельні дослідження друкувались різними мовами. Науковій бібліотеці Одеського університету належать декілька комплектів найбільш відомих праць Палласа. Серед них «Подорож різними провінціями Російської імперії в 1768–1773 pp.» (німецькою мовою «*Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs in den Jahren 1768-1773*», французькою мовою «*Voyages du professeur Pallas, dans plusieurs provinces de l'empire de Russie et dans l'Asie septentrionale*», російською мовою «*Путешествие по разным провинциям Российского государства*»), що друкувалась протягом 1773–1801 pp. у різних містах Європи. У передмові до своєї праці Паллас писав про достовірність як головну властивість свого опису подорожей. Наукові свідчення Палласа значно підняли рівень знань у різних областях зоології та палеонтології, ботаніки, географії, геології, етнографії, мовознавства, історії, адміністративного та територіального управління Російської імперії.

Подорожі, які відбувалися в останній третині XVIII ст., представляють значний інтерес для дослідників Північного Причорномор'я. До них відносяться подорожні нотатки німецького мандрівника Ніколауса Ернста Клеємана (Nikolaus Ernst Kleemann; 1736–1801), котрий перебував у Криму протягом 1768–1770 рр. Подорож почалась з Відня, мандрівник відвідав Белград, Бендери, Кілію, Буджак, Крим, Стамбул, Ізмір, Трієст, а у своєму описі «Подорож з Відня через Белград до Нової Кілії» (*Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova*) він представив відомості про географію, культуру та побут народів відвіданих автором територій. Перше видання книги Клеємана вийшло друком у 1771 р. у Відні. Переклад російською мовою з французького видання «Клеєманово путешествие из Вены в Белград и Новую Килию, также в земли буджатских и нагайских татар и во весь Крым, с возвратом чрез Константинополь, Смирну и Триест в Австрию в 1768, 1769 и 1770 годах» був зроблений Іваном Івановичем Одинцовим (50-ті рр. XVIII – після 1783 р.) та надрукований у Санкт-Петербурзі у 1783 р.

Важливі свідчення про землі Північного Причорномор'я залишив російський чиновник та літератор Павло Іванович Сумароков (Павел Іванович Сумароков; 1767–1846), якій за дорученням уряду склав розлогу записку щодо знову приєднаних територій під назвою «Подорож по всьому Криму та Бессарабії у 1799 році» (*Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*), що була

Карта Криму та узбережжя Чорного моря з атласу до видання П. С. Палласа «Подорож різними провінціями Російської імперії в 1768–1773 рр.» (СПб., 1805?)

Сумароков П. І. Подорож по всьому Криму та Бессарабії у 1799 р. (Москва, 1800)

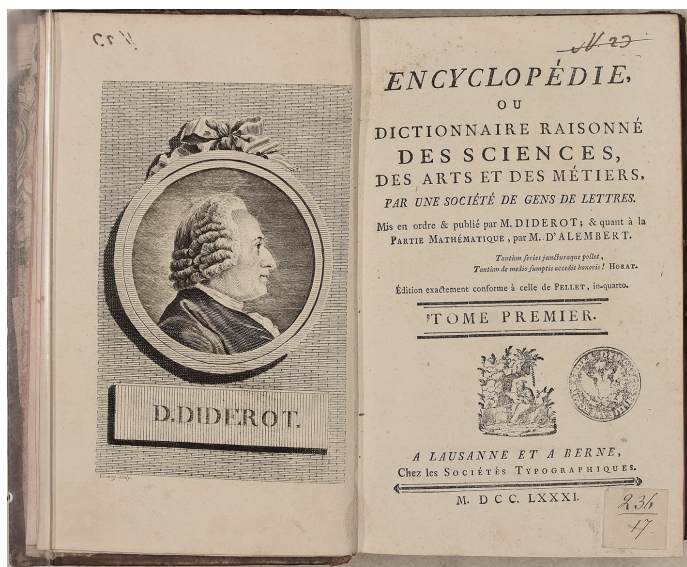
надрукована у 1800 р. Відвідавши Одесу, він першим передбачив те, що невдовзі невелике портове місто на березі Чорного моря буде основним конкурентом петербурзького порту. Книга П. І. Сумарокова стала важливим документальним свідченням реалій південних територій Російської імперії кінця XVIII ст.

Література епохи Просвітництва представлена у колекції в усій її жанровій та тематичній різноманітності. Значну її частину складають довідкові видання XVIII ст., найавторитетнішим з яких є «Енциклопедія, або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесл» (*Encyclopédie*

ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers). Ініціатором створення цієї основної енциклопедичної праці епохи Просвітництва був паризький книговидавець Андре Франсуа Ле Бретон (André François Le Breton; 1703–1779), саме він запросив бути головним редактором цієї масштабної роботи філософа та драматурга Дені Дідро (Denis Diderot; 1713–1784). Видання, науковим редактором якого був філософ та математик Жан ле Рон Д'Аламбер (Jean le Rond D'Alembert; 1717–1783), створювалось колективом авторів протягом 1751–1775 рр. У роботі над «Енциклопедією» також брали участь Вольтер, Клод Адріан Гельвецій, Шарль Луї де Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, Жорж-Луї Леклерк де Бюффон, Луї де Жокур та ін. У 1775 р. права на видання «Енциклопедії» перейшли до Шарля-Жозефа Панкука (Charles-Joseph Panckoucke; 1736–1798), який випустив п'ять томів додаткових матеріалів та двотомний індекс. Таким чином, перше видання «Енциклопедії», що налічувало 35 томів, вийшло накладом 4225 при-

мірників, текст займає 23 величезних (по 950 сторінок) томи in-folio, а таблиці, креслення, малюнки з поясненнями – ще 12 томів.

«Енциклопедія» мала велике значення для розвитку та поширення ідей Просвітництва у Європі, служила довідником і коротким керівництвом з усіх існуючих на той момент технологій, описуючи інструменти й способи їхнього застосування.

Енциклопедія, або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесл (Лозанна – Берн, 1771)

У фонді Наукової бібліотеки Одеського університету зберігається декілька комплектів «Енциклопедії», серед них і видання зменшеного формату з невеликою кількістю ілюстрацій та менш якісним папером, що дало змогу здешевити виробництво самих книжок. Таким чином «Енциклопедія» стала більш доступною для широких верств населення.

Французький філософ, релігієзнавець, письменник та поет Бернар ле Бов'є де Фонтенель (Bernard le Bovier de Fontenelle; 1657–1757) був популяризатором науки. Серед його найвідоміших видань – «Міркування про множинність світів» (*Entretiens sur la pluralité des mondes*), текст якого написаний невимушеною мовою у формі розмов автора з вигаданою маркізою, де викладаються важливіші відомості про Землю, Місяць, планети, зірки та планет-

**Фонтенель. Міркування
про множинність світів (Гаага, 1745)**

ні системи. У Науковій бібліотеці зберігається примірник гаагського видання 1745 р.

Таким чином, на прикладі видань XVII–XVIII ст., що зберігаються у Науковій бібліотеці Одеського національного університету, можливо простежити історію європейського друкування і побачити, що поступово книга стає не штучним товаром, призначеним для обраних, а засобом комунікації різних груп населення, можливістю узнати нову інформацію про світ та себе. Поступово на перший план виходять не типографії, що виробляють досконалу у типографському сенсі книгу, а видавництва, що враховують читачький попит на інформацію, звісно, використовуючи сучасні на той час технології.

Колекція видань кириличного шрифту XVI – початку XVIII ст.

Книжна премудрість подібна сонячній світлості.

Азбука XVII ст.

Серед стародруків і рідкісних видань, що зберігаються в Науковій бібліотеці Одеського університету, особливе місце займають книги, надруковані кирилицею – старослов'янською азбукою, створеною просвітниками IX ст. Кирилом (Κύριλλος, мирське ім'я – Константин; 826–869) та Мефодієм (Μεθόδιος; мирське ім'я – Михайл; 815–885). Невелике зібрання кириличних стародруків університетської бібліотеки нараховує 60 одиниць зберігання, в їх числі – два видання XVI ст., дев'ятнадцять видань XVII ст. і тридцять п'ять видань XVIII ст.

Найдавнішими кириличними книгами, надрукованими на території України, в колекції університетської бібліотеки є видання друкарні м. Острог, що була заснована за ініціативи та на кошти православного князя Костянтина Острозького, Біблії та «Книги про постніцтво» Василя Великого.

Прикрасою Наукової бібліотеки є примірник першого повного видання Біблії (*Библія, сирѣь книги Ветхаго и Новаго Заѣта*), надрукованого церковнослов'янською мовою Іваном Федоровим (Іван Фёдоров (Федорович); бл. 1520–1583) в Острозькій типографії в 1581 р. Книга містила 628 аркушів, з численними заставками, кінцівками та ініціалами. Над підготовкою до друку і редагуванням Біблії працювали Герасим Смотрицький, Тимофій Михайлович, Іван Федоров, Діонісій Ралі, Євстахій Натанієль та ін. Основою видання Острозької Біблії стали грекомовна «Септуагінта» (Александрійський список), старослов'янські переклади Псалтиря та Нового Завіту, які існували на той

Біблія (Острог, 1581)

Василій Великий.
Книга про постніцтво (Острог, 1594)

сьогодні зберіглося близько 250 примірників цього шедевра книгодрукування. Біблія, що зберігається в Науковій бібліотеці, була придбана Новоросійським університетом у грудні 1894 р. у старообрядця Бакланова за 80 рублів.

В університетській бібліотеці зберігається так звана «Книга про постніцтво» (*Книга иже въ святыхъ ѿ[т]ца нашего Василиа Великаго, архієпископа Кесарія Каппадокійскаго*), видана у Острозькій друкарні в 1594 р. Це праця одного з найавторитетніших отців церкви Василя Великого (329–379), святого, архієпископа Кесарії Каппадокійської в Малій Азії. Сьогодні у світі налічується близько 117 уцілілих примірників.

Основну частину зібрання української кирилиці складає продукція друкарні Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, заснованої у 1615 р. архімандритом Єлисеєм Плетенецьким. Друкарня випускала церковно-службову, богословську, навчальну, світсько-полемічну літературу та віршовані твори. Лаврські видання відзначались високим рівнем поліграфічної техніки. Особливого

Літургіаріон, або Служебник
(Київ, 1639)

час, а також різноманітні старослов'янські, грецькі, латинські, польські, чеські й єврейські релігійні тексти.

Вихід у світ Острозької Біблії став важливою подією не тільки для православної церкви, а й для всіх народів, літургійною мовою яких була старослов'янська. Наклад Острозької Біблії був приблизно 1500–2000, на

розвитку друкарство набуло за архімандрита (з 1627) та митрополита Київського і Галицького (1632–1647) Петра Могили (Petru Movilă; 1596–1647), який очолював у Лаврі й видавничу справу. У Науковій бібліотеці Одеського університету представлено примірник другого видання «Літургіаріону, або Служебнику» (*Літургіаріон, сиесть Слѣжебникъ*; Київ, 1639) Петра Могили, що вийшло накладом близько 1200 примірників.

Цей служебник надійшов до бібліотеки Новоросійського університету у складі книгозбірні, купленої у «временнообязанного» селянина Данила Подлегаєва. Серед придбаних у нього кириличних книжок можемо також назвати лаврські видання XVII–XVIII ст. «Огородок Марії Богородиці» (*Огородокъ Маріи б[огороди]цы*, 1676) Антонія Радивиловського та «Перше учіння отрокам» (*Первое учение отрокомъ*, 1753) Феофана Прокоповича, а також третє видання «Анфологіону» (*Анфологiон*, 1643) з друкарні Львівського братства.

Яскравим зразком культової ораторської прози стилю бароко вважаються проповіді українського церковного діяча та письменника Антонія Радивиловського (р. н. невід. – 1688), що увійшли до збірки «Огородок Марії Богородиці». Книга була упорядкована вже 1671 р. як двотомний збірник проповідей. Однак автор розділив її на дві книги й опублікував лише частину матеріалу 1676 р. у типографії Лаври. До збірки увійшли кілька версій проповідей на всі релігійні свята й дні пам'яті шанованих в Україні святих.

На особливу увагу заслуговує конволют, у якому сплетено два твори українського письменника, церковного та громадсько-політичного діяча Йоаникія Галятовського (1620–1688) «Ключ розуміння» (*Ключъ разхмѣнія, сущенникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый*; Київ, 1659) і додаток під назвою «Казання, додані

Радивиловський А.
Огородок Марії Богородиці
(Київ, 1676)

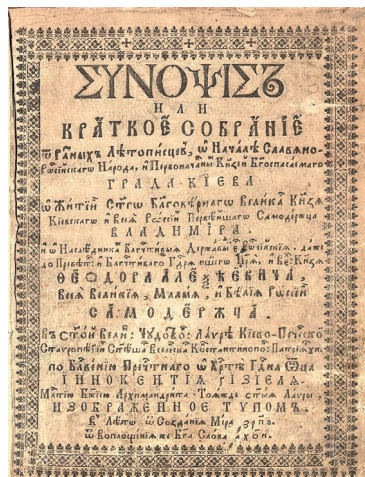
**Казання, додані до книги
Ключ розуміння названої (Київ, 1660)**

ра, книга повинна стати ключем, що відмикає двері до складання проповідей. Тривалий час книга використовувалась як посібник з риторики.

У друкарні Києво-Печерської Лаври видавалися не тільки молитовники та інші церковні книги, а й підручники для учнів Києво-Могилянської колегії, як, наприклад, «Синопис» (*Συνοψισ*, или *Краткое собраніе ѿ ра[з]ныхъ лѣтописцевъ, ѿ началъ славяно-рѣсійскаго народа*) за редакцією Інокентія Гізеля (1600–1683). Праця містить компілятивний огляд української та східноєвропейської історії. У фондах університетської бібліотеки зберігається примірник другого видання «Синопису» 1678 р., що доповнене описом осади Чигирини 1677 р.

Важливим джерелом з історії України середини XVII ст. є «Постанова від його Царської величності з Військом Запорозьким року 1659» (*Постановление от его Царского Величества з Войском Запорозким года 1659*) – збірка законодавчих актів стосовно Війська Запорозького, постанови московського царя Олексія Михайловича (Алексей Михайлович; 1629–1676) щодо козацтва, ухвалені після об'єднання козацької держави з Московією, та текст присяги гетьмана Юрія Хмельницького (1641–1685)

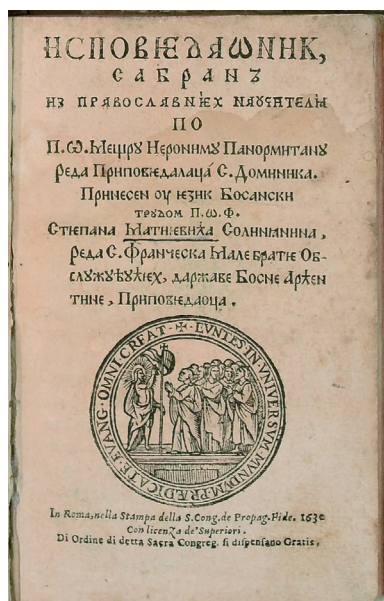
до книги Ключ розуміння названої» (Казання, придані до книги Ключъ разхумѣнія названої ...; Київ, 1660). Ці твори разом складають перший український підручник з гомілетики та містять рекомендації щодо написання промов. За задумом авто-

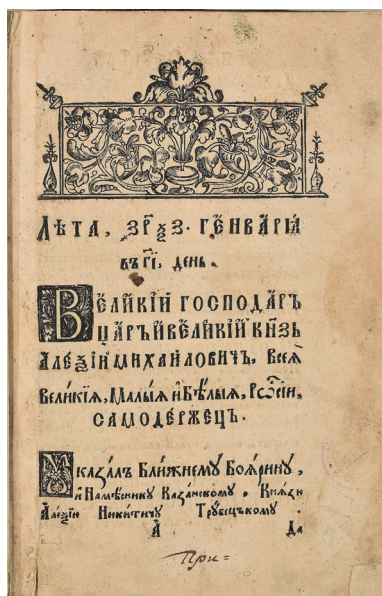
Синопис (Київ, 1678)

на вірність московському царю. Це лаврське видання вийшло у 1660 р.

Видання книг кириличним шрифтом було поширене й у південнослов'янських народів. Безумовну цінність представляють книги боснійською кирилицею, якою в італійських містах друкували книги для слов'ян-католиків з Боснії, Герцеговини та Хорватії. У Боснії в XI ст. місцеві друкарі використовували спеціальний вид алфавіту – боснійсько-кириличний (босанчиця, буквиця або хорватська кирилиця). Найбільш відомі праці «Сповідник» (*Исповѣданник*; Рим, 1630) та «Насолода духовна» (*Наслађење дхховно*; Венеція, 1682) П. Посиловича, «Науки християнські» М. Дівковича (*Наук карстиански*; Венеція, 1698)

Сповідник (Рим, 1630)

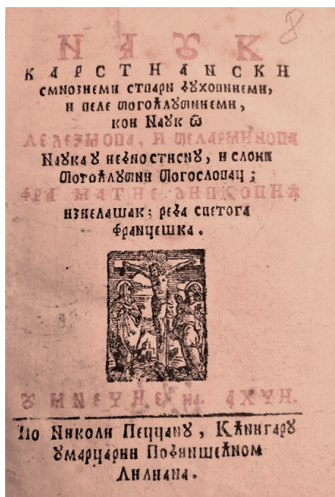

Постанова від його Царської величності з Військом Запорозьким (Київ, 1660)

тощо. Ці примірники видань надійшли до фонду бібліотеки у складі приватної колекції польського філолога, етнографа та мандрівника Анджея Кухарського (Andrzej Kucharski, 1795–1862), яку Новоросійський університет придбав у 1865 р.

«Сповідник» виданий за редакцією Ієроніма Панормітано (Jeronimo Panormitano; р. н. невід. – 1570) – монаха-домініканця, автора коментарів до богословських трудів. Видання надруковане у Римі в 1630 р. у перекладі Степана Матієвича (Стjepан Матиєвић) босанською мовою.

На початку XVII ст. у Венеції починають виходити в світ праці письменника та просвітителя Матія

Дівкович М.
«Науки християнські»
(Венеція, 1698)

Дівковіча (Matija Divković, 1563–1631), надруковані боснійською кирилицею. Однією з головних праць М. Дівковіча є «Науки християнські», призначені для навчання читання та письма в Боснії і Хорватії в XVII–XVIII ст. Університетський примірник надрукований у 1698 р. курсивною боснійською кирилицею; це перевидання так званого Малеґо катеґізіса для народу слов'янського 1616 р. (вперше так званий Великий катеґізіс був опублікований у 1611 р.). До видання ввійшли кирилична та латинська таблиці свят на 1700–1717 рр. та 1699–1727 рр., а також «Плач блаженної Діви Марії». У зв'язку з популярністю книга витримала 12 перевидань. Вважається, що цим твором М. Дівкович створив малу енциклопедію духовного читання в прозі та віршах.

Привертає увагу видання «Насолода духовна» (Венеція, 1682) Павао Посиловича (Pavao Posilović, 1597–1657) – єпископа Скардона (Італія) і Дувно (Боснія і Герцеговина), члена францисканського ордена. Книга вперше вийшла у Венеції у 1639 р., в університетській бібліотеці зберігається друге видання 1682 р.

У Науковій бібліотеці знаходиться останнє (серед університетської колекції) видання, надруковане кириличним шрифтом. Це «Арифметика сиріч наука числителна» (Арифметика сиріч наука числителна), видана у Москві 1703 р. Ав-

Посилович П. Насолода духовна (Венеція, 1682)

тором є один з викладачів Навігаційної школи, відкритої у 1701 р. за наказом Петра І, Леонтій Пилипович Магницький (Леонтий Филиппович Магницкий; 1669–1739). Саме йому було доручено написати підручник з математики і кораблеводіння. За змістом книга представляла собою своєрідну енциклопедію, що містила відомості про арифметику, алгебру, геометрію, тригонометрію, астрономію, геодезію, навігацію. У підручник Л. Магницького вперше були введені арабські цифри замість колишніх слов'янських (позначення чисел літерами алфавіту). Основний текст книги був набраний піввуставом, але для математичних термінів застосовувалася латинська антиква, а також грецька мова. Всі ці шрифти були неузгоджені між собою як за кольором, так і за характером малюнка. При порів-

Арифметика сиріч наука числительна (Москва, 1703)

нянні цього підручника з західними зразками Петру І, можливо, і прийшла ідея про реформування кирилиці.

Університетський примірник був придбаний у Данили Подлегаєва. У книзі збереглися фронтиспіс із зображенням Аристотеля і Піфагора, дві гравюри на міді, виконані Михайлом Карновським, а також гравірована на дереві алегорична заставка, що зображує

Арифметику у вигляді жінки, котра сидить на престолі в храмі наук. Університетській примірник вважається вкрай рідкісним (бо не втратив фронтиспіс!).

У фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету представлені книги кириличного шрифту, видані у XVI – початку XVIII ст. Це найцінніші пам’ятки, в яких відображено історію слов’янських народів, їх культур. Вони є унікальними зразками поліграфічного мистецтва, художнього оздоблення. В оформленні кириличні книги відзначалися пишністю та вишуканістю форм з використанням рослинних орнаментів. Заставки, ініціали, літери, рамки, зображення свят, святих, побутові сцени виконані з витонченим смаком і на високому поліграфічному рівні.

Колекція видань гражданського шрифту початку XVIII – середини XIX ст.

*Прекрасний був цей найперший друк:
круглий, мірний, чистий.*

В. К. Тредьяковський

Важливе місце серед раритетів бібліотеки займають книги першої чверті XVIII ст. – видання так званої Петровської епохи. Серед перетворень Петра I важливе значення мала реформа шрифту, проведена в 1708–1710 рр. Друкований півустав, що існував з часів Івана Федорова, був збережений тільки для набору релігійної літератури. Для всіх інших видань був введений шрифт, який за формою наслідував латинську антикву і пізніше названий гражданським. Був змінений і склад алфавіту: вилючені грецькі «пси», «ксі», «омега» та інші, знаки наголосів і скорочень (титло), введені нові літери (Э, Ю, Я), а також затверджено систему позначення чисел арабськими та римськими цифрами замість слов'янських цифр. Відтоді книги світського змісту друкуються винятково гражданським шрифтом.

У фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова зберігається низка рідкісних видань гражданського друку. Одним з перших видань гражданського друку був переклад трактату «Ерц-герцогські прийоми циркуля і лінійки, або Обрані початки

математичних наук» (*Ertz-Hertzogliche Handgriffe dess Zirckels und Lineals : oder Ausserwählter Anfang zu denen Mathematischen Wissenschaften*; Вена, 1686) Антона Ернста Буркхарда фон Біркенштейна (Anton Ernest Burckhard von Birckenstein). Переклад

Сторінка та ілюстрація з книги
«Прийоми циркуля і лінійки ...»
(Москва, 1709)

книги з німецької був здійснений відомим сподвижником царя Яковом Брюсом (1669–1735) – одним з найосвіченіших людей свого часу, котрий займався математикою, фізикою, астрономією, був кореспондентом Г. В. Лейбніца та інших видних європейських вчених. Наприкінці березня 1708 р. у Москві був надрукований переклад цієї книги під назвою «Геометрія славенські семлемеріє».

У лютому 1709 р. книга знов виходить з московської друкарні під назвою «Прийоми циркуля і лінійки, або Вибраний початок в математичних мистецтвах...» (*Приемы циркуля и линейки, или Избраннейшее начало во математических искусствах*). Саме це, третє видання книги з доповненнями, представлено в університетській бібліотеці.

Збірник задач та їх рішень проілюстрований численними гравюрами та малюнками. Дошки з пейзажними видами для гравюр різцем і офортів були виготовлені голландським майстром Пітером Пікартом (Pieter Picart, 1668–1737), котрий прожив довго в Росії. Скромний на вигляд підручник геометрії Петровського часу становить інтерес і для фахівців з історії науки, і для мистецтвознавців, і для дослідників-мовознавців, і для істориків книги.

Рідкісним виданням гражданського друку є «Геометрія практика» (*Геометрия практика*, СПб., 1714) – перший російський підручник з тригонометрії, орієнтований на прикладні завдання артилерії, навігації та геодезії. Видання надруковане на голландському папері зі знаком Амстердама та шрифтом, теж привезеним з Голландії, проілюстроване численними малюнками та кресленнями.

За наказом Петра I у 1718 р. із латинської на російську мову був здійснений переклад праці голландського географа німецького походження Бернгарда Варена (Bernhard Varen, 1622–1650/1651) «Географія генеральна або повсюдна...» (*Geographia generalis ...*). Перше видання праці було надруковано в 1650 р. в Нідерландах; друге і третє видання 1672 р. та 1681 р. вийшли під редакцією великого фізика Ісаака Ньютона. Книга, яка містить загальний науковий систематизований опис земної кулі, складений на основі наявних на той момент даних, затвердила за автором репутацію основоположника сучасної географії як наукової дисципліни. Це перша з часів античної давнини спроба визначити предмет і зміст географії, ґрунтуючись на нових даних про Землю, зібраних в епоху Великих географічних відкриттів. Переклад російською був ви-

даний московським друкарем Федором Полікарповим (*География генеральная. Небесный и земноводный круги купно с их свойства и действа в трех книгах описующа ...*, 1718). Привертає увагу фронтиспіс книги – гравюра з зображенням учених – прихильників геліоцентричної системи світу: грецького геометра, астронома, фізика II ст. н. е. Клавдія Птолемея, польського астронома XV–XVI ст. Миколая Коперника, датського астронома XVI ст. Тихо Браге.

За наказом Петра I російською мовою був також перекладений із скороченнями твір бенедиктинця, архімандрита Рагужського Мавро Орбіні (Mauro Orbini, 1563–1614) під назвою «Книга історіографія початія імені, слави і розширення народу слов'янського...» (*Книга историография початия имени, славы и расширения народа славянского...*, СПб., 1722). Мавро Орбіні вважається родоначальником південнослов'янської історичної науки. Примірник цієї праці, надрукованої в кількості 1200 примірників, знаходиться в університетській бібліотеці.

У фонді зберігається і декілька видань праці державного діяча петровської епохи, віце-канцлера Петра Шафірова (Петр Павлович Шафиров, 1669–1739) «Міркування, які законні причини його царська величність Петро Великий ... початку війни проти Короля Карола XII, Шведського 1700 році мав ...» (*Рассуждение, какие законные причины его царское величество Петр Великий ... начатию войны против Короля Карола XII, Шведского 1700 году имел ...*), надруковані у Санкт-Петербурзі у 1717 та 1722 рр.

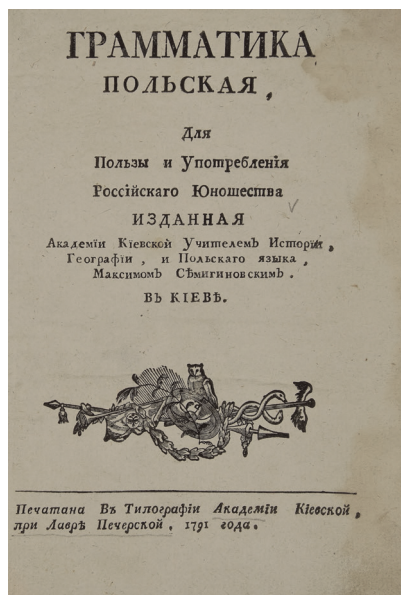
Гравійований фронтиспіс «Географії генеральної або повсюдної ...» (Москва, 1718)

З розвитком культури і поширенням письменності робилися неодноразові спроби заснувати гражданське книгодрукування в Україні. Книгодрукування гражданським шрифтом набуло поширення в другій половині XVIII ст. і було пов'язане з посиленням адміністративного управління.

Перша гражданська друкарня в Україні заснована в 1764 р. у Новоросійській губернії в м. Єлисаветград (нині – Кропивницький), незабаром її перенесли до

Кременчука, а потім до Катеринослава (нині – Дніпро), де з 1793 р. до 1800 р. було надруковано лише три книги. Серед них «Початкове навчання французької мови» (*Начальное учение французского языка*, 1800) Федора Петровича Заставського (1769–1842), надруковане на блакитному папері.

Перша гражданська типографія в Києві була заснована лише 1787 р. Серед її продукції було перше видання «Грамматики польської» (*Грамматика польская, для пользы и употребления российского юношества*, 1791) викладача Київської Духовної академії Максима Опанасовича Семигіновського (1758–1822). Один з

«Граматика польська»
М. А. Семигіновського (К., 1791)

примірників зберігається в університетській бібліотеці.

Наприкінці XVIII ст. при адміралтейському правлінні Чорноморського флоту була заснована друкарня в м. Миколаїв (точна дата відкриття друкарні невідома). В 1798 р. її передано Штурманському училищу. Протягом років вона існувала під різними назвами: Чорноморська Адміралтейська друкарня, друкарня Чорноморського Штурманського Училища, друкарня Чорноморського Гідрографічного Депо та ін.

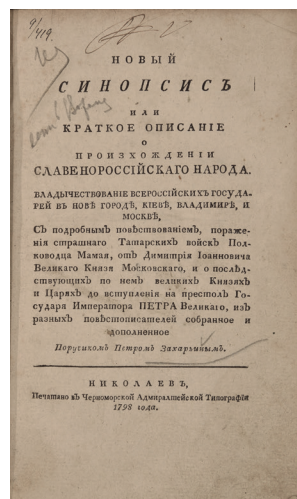
З часу заснування друкарні до 1860 р. у Миколаєві було надруковано близько шести десятків книг. Звичайно, більшість книг призначалася для флоту та штурманського училища. Проте серед них є медичні, сільськогосподарські, науково-популярні, філософ-

ські, художні книги. Протягом 1799–1803 рр. було надруковано 16 книг, три з них знаходяться у фондах університетської бібліотеки: «Таврида, або мій літній день в Таврійському Херсонесі» (*Таврида, или мой летний день в Таврическом Херсонесе ...*, 1798) Семена Сергійовича Боброва (1763/1765–1810) та два твори російського поета й письменника Петра Михайловича Захар'їна (1744–1799) – «Арфаксад : халдейська повість» (*Арфаксад : халдейская повесть, : содержащая в себе образ жизни и нравов древних восточных народов ...*, ч. 1, 1798) та «Новий синопсис, або Короткий опис про походження славеноросійського народу» (*Новый синопсис или краткое описание о происхождении славенороссийского народа ...*, 1798).

Зазначимо наявність в бібліотеці двох частин книги, надрукованої в 1794 р. в Бердичеві польською і російською мовами під назвою «Установи для управління губерній Всеросійської імперії, в яких є столиці» (*Учреждения для управления губерний Всероссийской империи, в коих столицы*).

Учреждения для управления губерний Всероссийской империи, в коих столицы = *Ustawy dla urzqdzienia guberniy calo-rossyiskiey jmperyi w ktorych stolice*).

Кожна книга громадянського друку, що з'явилася на українських теренах, має велику історико-культурну цінність. На прикладі видань громадянського друку XVIII ст. ми маємо можливість познайомитися з періодом історії друкарства, який подарував сучасникам алфавіт, шрифт, прабраз сучасної східнослов'янської книги.

Видання Чорноморської Адміралтейської друкарні у Миколаєві

Рідкісні українські видання початку XIX – першої треті XX ст.

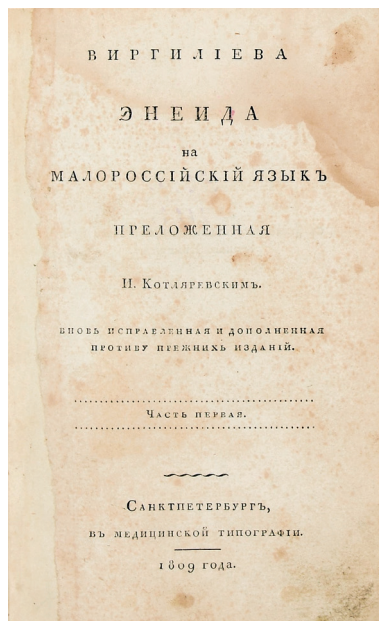
*Хто полюбить книгу, той далеко піде у своєму розвитку.
Книга рятує душу від здерев'яніння.*

Т. Г. Шевченко

Величезний потенціал української культури в значній мірі зберігається завдяки книзі. У колекції рідкісних українських видань Наукової бібліотеки Одеського національного університету є прижиттєві видання класиків української літератури, діячів історії, культури, заборонена література, малотиражна друкована продукція 20-х рр. XX ст., кращі твори друку з точки зору поліграфічного виконання.

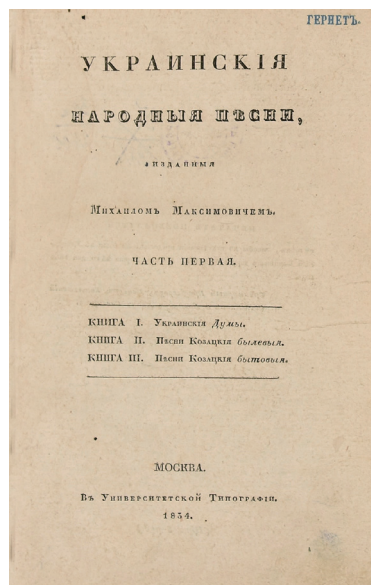
Першою пам'яткою українського письменства, укладеною українською народнорозмовною мовою, є поема «Енеїда» Івана Петровича Котляревського (1769–1838) – основоположника нової української літератури. В університетській бібліотеці зберігається примірник першого повного видання «Енеїди», узгодженого з автором.

У 1809 р. за фінансової підтримки Семена Васильовича Кочубея (1725–1779) у Санкт-Петербурзі у медичній типографії видана окремою книжкою під назвою «Вергілієва Енеїда малоросійською мовою перекладена» (*Вергілієва Енеїда на малоросійській язык предложенная*). Книга миттєво підкорила читача і стала надзвичайно популярною. Друкована «Вергілієва Енеїда» сприяла зацікавленню українським словом і стала стимулом для розвитку україномовного книговидання. Саме ця книга відкриває університетську колекцію рідкісних українських видань.

**Котляревський І. П.
Вергілієва Енеїда
малоросійською мовою
перекладена (СПб., 1809)**

Прикрашає колекцію рідкісних українських книжок університетської бібліотеки збірник «Українські народні пісні» (*Украинскія народныя песни*), підготовлений етнографом, істориком та філологом Михайлом Олександровичем Максимовичем (1804–1873). За задумом автора, це повинно було бути багатотомне видання, яке б виходило впродовж семи років і містило дві з половиною тисячі пісень. Однак в університетській типографії в Москві друком вийшла лише перша частина 1834 р. Роль цього збірника в культурному житті України ХІХ ст. складно переоцінити. Тут і спроби відтворення народного календаря, і вдала циклічна періодизація обрядової лірики, і початки міфологічного аналізу фольклору. Видавець журналу «Отечественные записки» А. Краєвський писав в листі до М. Максимовича: «У виданих Вами думах і піснях... я знайшов ціле море нової насолоди: це жива книга буття Мало-росії, поетичний літопис в уривках, де кожне слово дихає життям, де цілий народ – поет-історик...». Видання українських пісень М. О. Максимовичем сприяло науковому пізнанню народної традиції як складової національної культури.

**Українські народні пісні
(М., 1834)**

**Русалка Дністрова
(Будапешт, 1837)**

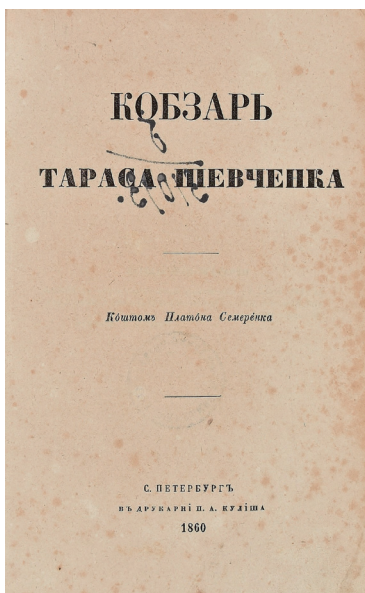
Видання «Русалка Дністрова» (*Русалка Днестровая*) – перший західноукраїнський альманах, написаний живою народною мовою в Галичині з особливостями місцевого наріччя, – надруковане у 1837 р. в Будапешті. Альманах підготували студенти греко-католицької духовної семінарії

Маркіян Шашкевич (1811–1843), Іван Вагилевич (1811–1866) і Яків Головацький (1814–1888). Книга та її видавці зазнали переслідувань місцевої церковної та світської влади. З 1000 надрукованих примірників «Русалки Дністрової» 800 конфіскувала львівська поліція. Девізом книги стали слова Я. Коллара: «Не тоді, коли очі сумні, а коли руки слухні, розквітає надія». Особливу цінність примірнику з колекції Наукової бібліотеки Одеського національного університету надає автограф етнографа, історика, поета, одного з укладачів збірки – Якова Федоровича Головацького, котрий у 1859 р. подарував книгу бібліотеці Рішельєвського ліцею.

У фонді університетської бібліотеки зберігається перше видання комедії «Шельменко-денщик» Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка (1778–1843) – основоположника художньої прози в новій українській літературі. Публікація цього твору має цікаву історію. Друкувати п'єсу мав відомий петербурзький видавець І. Т. Лисенков, якому рукопис з дозволом цензур повинен був передати цензор П. Корсаков (1838 р.), однак рукопис загубився у Петербурзькій конторі театрів. Письменник, домігшись повернення рукопису, склав угоду з Харківським театром про постановку комедії та знайшов можливість надрукувати книгу. Так, завдяки

книгопродавцю Олександру Нестерову, видання «Шельменко-денщик» було надруковано окремою книжкою в 1840 р. у Харкові.

На особливу увагу заслуговують рідкісні примірники «Кобзаря» славетного українського поета та художника Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861), мова творів якого була покладена в основу сучасної української літературної мови. Серед колекції із фонду Наукової бібліотеки привертають увагу мініатюрне видання, надруковане в 1878 р. у Женеві (детальна інформація про нього розташована у розділі «Бібліофільські видання»), та видання «Кобзаря» (СПб., 1860).

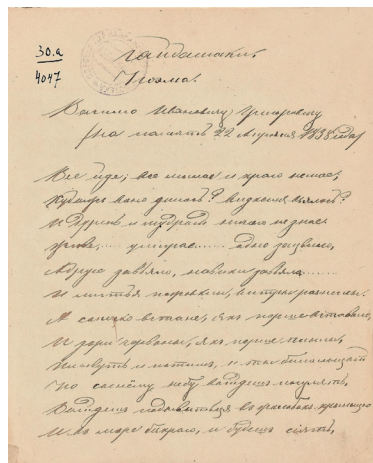
Шевченко Т. Г. Кобзар
(СПб., 1860)

Останнє прижиттєве видання «Кобзаря» 1860 р. було надруковане на кошти Платона Федоровича Симиренка (1821–1863) – відомого черкаського цукрозаводчика та мецената, що виділив для друку книжки 1100 рублів (борг потім повернув книжками). Книга вийшла накладом 6050 примірників у друкарні П. Куліша. На прохання поета окремо видрукували заборонені цензурою уривки. Згодом поет вклеїв їх у кілька примірників, які дарував друзям. До книжки ввійшло 17 творів і портрет автора. Друге видання «Кобзаря» з'явилося в книгарнях 1860 р. і коштувало 1 руб. 20 коп. сріблом.

Про величезну популярність творів Т. Г. Шевченка свідчить і безліч рукописних варіантів його творів, переписаних читачами, часто по пам'яті. Зі спогадів сучасника Т. Шевченка, київського чиновника М. Шигаріна: «Шевченкові вірші з особливим захопленням читали в багатьох гуртках... Крім надрукованої книжки, ходили по руках зошити, що їх Шевченкові шанувальники переписували навперебій один перед одним. Я й сам провів не один вечір над переписуванням віршів для себе й для своїх знайомих, яким посилав зошити в провінцію». У Науковій бібліотеці Одеського університету зберігається подібний примірник поеми «Гайдамаки», розкритикованої за натуралізм Пантелеймоном Кулішем («... драма Ваша – кривава бійня, від якої мимоволі одвертаєшся...»), але, тим не менш, затребуваною читачем.

Рукописна книга починається словами: «Василю Івановичу Григоровичу на пам'ять», автор присвятив її мистецтвознавцю, що допомагав молодим українським художникам і брав активну участь у звільненні Т. Г. Шевченка з кріпацтва.

У становленні Лесі Українки (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач-Квітка; 1871–1913) як поета та громадського діяча значну роль відіграла творчість Т. Шевченка. Вона з гідністю несла творчі заповіді Кобзаря, збагачуючи скарбницю світової літератури. Перша збірка поетичних творів Лесі Українки «На крилах пісень»

Сторінка рукописної книги
з твором Т. Г. Шевченка
«Гайдамаки»

**Леся Українка.
На крилах пісень (Київ, 1904)**

вийшла друком у Львові на початку 1893 р. Частиною зібрання рідкісних книг університетської бібліотеки є друге видання збірки, надруковане у 1904 р. у Києві. Збірка складається з 69-ти поезій і трьох поем, більшість віршів об'єднані в цикли. Один із циклів збірки називається «Подорож до моря», він виник внаслідок подорожі Лесі Українки до Одеси. Вперше Леся Українка приїхала до Одеси влітку 1888 р. на лікування та неодноразово відвідувала місто. Тут поетеса познайомилася з родиною краєзнавця і бібліографа, голови Одеської «Просвіти» Михайла Федоровича Комарова та потоваришувала з його старшою донькою Маргаритою. Саме М. Комарову Леся Українка присвятила цикл «Подорож до моря». На відміну від львівського видання, київська збірка «На крилах пісень» відразу отримала дві рецензії – в газеті «Одесские новости» (1904, 4 листопада) та журналі «Южные записки».

Про рівень освіченості поетеси свідчить інше рідкісне видання колекції університетської бібліотеки – «Стародавня історія східних народів» (Катеринослав, 1918). Праця була написана 19-річною Лесею Українкою як посібник для навчання молодшої сестри, майбутньої поетеси Ольги Петрівни Косач-Кривнюк (1877–1945), яка видала книгу з власною передмовою вже після смерті старшої сестри. Матеріал, який добирався для змісту книги, був результатом наукових студій Лесі Українки (у цей час вона поглиблено вивчала історію східних народів) і втілювався у її літературних творах, спонукаючи до перекладацької діяльності. До складу «Стародавньої історії східних народів» увійшли її переклади історичних джерел. Леся Українка написала перший україномовний підручник про побут та культуру народів Стародавнього сходу.

У фонді університетської бібліотеки зберігаються видання з автографами відомих вчених та державних діячів. Так у колекції рідкісних і цінних українських видань містяться два томи «Тво-

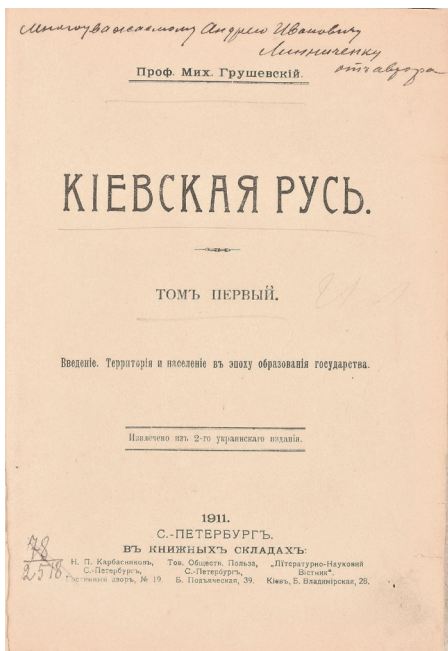
рів» Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897). Львівське шеститомне видання 1908–1910 рр. – одна зі спроб опублікувати всю спадщину видатного письменника та історика. Це видання і на сьогодні є найповнішим. Воно вийшло в серії «Руська письменність» за редакцією Ю. Романчука. На першому томі університетського примірника міститься штамп особистої бібліотеки Петра Трохимовича Маркушевського (1919–2001) – літературознавця, критика, фольклориста, доцента Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

Певний історико-культурний інтерес має єдине прижиттєве російськомовне видання Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934) «Київська Русь» (*Киевская Русь*, СПб., 1911). Це перероблений варіант праці «Історія України-Руси», що була заборонена до видання в Російській імперії в силу мовної специфіки. Видання «Київська Русь» було заплановано в п'яти томах, але з них вийшов тільки перший. На титульному аркуші університетського примірника – автограф і дарчий напис автора вченому (історик літератури) і педагогу, професору руської словесності Ніжинського ліцею Андрію Івановичу Линниченку (1822–1888), батьку професора Новоросійського університету Івана Андрійовича Линниченка (1857–1926).

У Науковій бібліотеці зберігається цінна колекція рідкісних видань періоду українського культурного відродження.

**Твори Пантелеймона Куліша
(Львів, т. 1, 1908)**

**Грушевський М. С.
Київська Русь (СПб., 1911)**

Шелухін С. П. Назва України (Відень, 1921)

Українське Відродження 20-х рр. ХХ ст. – яскравий феномен історії українського народу. Відродження охопило різні сфери життя українського суспільства, у тому числі освіту, науку, літературу, мистецтво, небувалого розмаху набув книжковий рух.

Серед цінних видань періоду українського культурного відродження – «Назва України» Сергія Павловича Шелухіна (1864–1938), відомого концепцією історії державного устрою українських земель. «Назва України» була надрукована у Відні у 1921 р. До книги вміщено три аркуші зображень старовинних географічних карт, на основі яких дослідник доводить давність назви «Україна». Примірник, що зберігається у Науковій бібліотеці, містить автограф автора та штамп про дар відомого історика та географа Федора Євстафійовича Петруня (1894–1963).

Одне з показових видань цього періоду – «Український правопис» (1929). Нові правила української мови були прийняті у 1927 р. на Всеукраїнській правописній конференції, яка проходила в Харкові. На конференції були присутні представники всіх українських земель, які в той час входили до різних держав. Харківський правопис затвердив 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти Микола Олексійович Скрипник (1872–1933), через що й інколи називають правопис «скрипниківським» або «скрипниківкою». Укладачами харківського правопису були відомі українські мовознавці та літератори Агатангел Кримський, Леонід Булаховський, Олена Курило, Олекса Синявський, Євген Тимченко, Микола Грунський,

Всеволод Ганцов, Микола Наконечний, Григорій Голоскевич, Борис Ткаченко та інші.

У Науковій бібліотеці зберігається ряд українських видань 20-х рр. XX ст.: мовознавчі (Тимченко Є. «Українська граматика», 1917), літературознавчі (Клепатський П. Г. «Батько нового Українського письменства Ів. П. Котляревський. 1769–1838», 1919; Грушевський М. «Історія української літератури», 1923), історичні (Слабченко М. Є. «Організація господарства України від Хмельниччини до Світової війни», 1923), релігієзнавчі («Святкова і загальна мінея українською мовою», 1927; «Святе Письмо Нового Завіту мовою українською» у перекладі П. Куліша та І. Пулюй, 1928), мистецтвознавчі (Широцький К. «Старовинне мистецтво на Україні», 1918; Модзалевський В. «Основні риси українського мистецтва», 1918), видання з бібліотечної справи (Боровий С. Я. «Архівні методи в бібліотечній роботі», 1929; Вайнштейн О. Л. «Музей книги Одеської центральної наукової бібліотеки», 1927) й агітаційна література. Окремо слід назвати видання художньої літератури: М. Рильського «На узліссі» (1918), «Синя далечінь» (1922); П. Тичини «Замість сонетів і октав» (1920), «В космічному оркестрі» (1921), «Вітер з України» (1924); Ю. Яновського «Мамутові бивні» (1925); «Досвітні вогні» за редакцією А. Лебединського (1927); М. Коцюбинського «Дорогою ціною» (1919), «Пятизлотник» (1919) та ін., а також драматичні видання зарубіжних авторів в українському перекладі – В. Гюго «Король бавиться» (1926); Ж. Мольєр «Все не в лад» (1924), «Любовна досада» (1924); В. Шекспір «Приборкання норовистої» (1928), «Сусідочки з Віндзору» (1928) та ін. Серед періодичних видань від-

**Український правопис
(Харків, 1929)**

мітимо «Сільський театр» (1926), «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» (1927), «Записки Одеського наукового при УАН товариства» (1930), а також літературознавчі альманахи «Промінь» (1917), «Мистецтво» (1919), «Семафор» (1922), «Нова генерація» (1927), «Плуг» (1930) тощо.

Отже, українська культура, незважаючи на заборони вільно використовувати українську мову, різноманітні цензури тощо, розвивалася та досягла значних успіхів. Талановиті вчені, літератори та митці створили багато творів, що стали вагомим внеском у скарбницю світової духовності. У фонді Наукової бібліотеки Одеського університету імені І. І. Мечникова зберігається чимало цінних та рідкісних українських видань ХІХ–ХХ ст., які розкривають етапи становлення нової української літератури та науки.

Бібліофільські видання кінця XIX – середини XX ст.

У чарівний світ розкритої книги всім доступний вхід.

Мажит Гафурі

Серед тисяч рідкісних та цінних книг, що зберігаються в фондах бібліотеки, своїм особливим художнім оформленням та поліграфічним виконанням виділяються бібліофільські або ексклюзивні видання, що виходили обмеженим накладом та призначалися для колекціонерів книг. Попередниками бібліофільських видань вважають «підносні» видання, тобто призначені для підношення або подарунка членам правлячих династій і наближених до них осіб, представникам вищої світської та церковної влади тощо.

У колекції бібліофільських видань бібліотеки Одеського університету особливе місце займає мистецтвознавча монографія «Історія та пам'ятники Візантійської емалі: з зібрання О. В. Звенигородського» (*История и памятники Византийской эмали: из собрания А. В. Звенигородского*) видатного історика мистецтва й археолога, візантієзнавця, професора Новоросійського (Одеського), а потім – Петербурзького університетів – Никодима Павловича Кондакова (1844–1925), видана у Санкт-Петербурзі у 1892 р.

Робота присвячена опису унікальної колекції візантійських емалей X–XI ст. багатого російського колекціонера та мецената

«Історія та пам'ятники Візантійської емалі» Н. П. Кондакова (СПб., 1892)

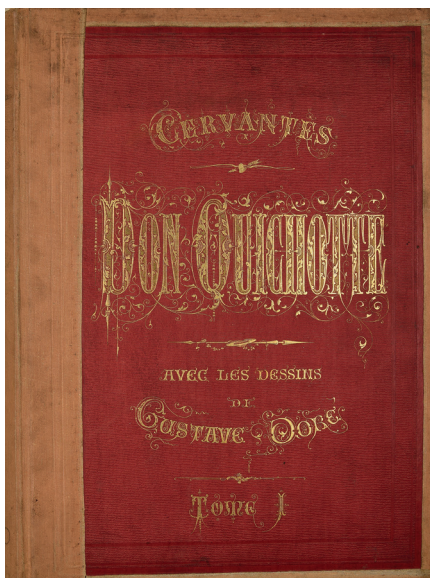
О. В. Звенигородського. Глибоке знання візантійського мистецтва дозволило Н. П. Кондакову дослідити коріння давньоруського мистецтва і стати визнаним авторитетом у галузі вивчення старожитностей.

«Історія та пам'ятники Візантійської емалі» – видатна пам'ятка типографського мистецтва кінця XIX ст., один з найдорожчих і розкішно оформлених фоліантів: книга ця є справжньою художньою подією.

Цільно-шкіряна палітурка примірників видання виготовлена з білої шагрені та прикрашена тисненням, інкрустацією та емаллю, малюнки яких виконані у візантійському стилі. Аналогічні візантійські візерунки нанесені золотом та фарбами на обрізи книги. Архітектор І. П. Ропет оформив перший аркуш видання (на срібному тлі (друк алюмінієм) ніби переливається дорогоцінне каміння), на якому вміщено присвяту російському імператору Олександру III. У кінці книги до тексту додано двадцять вісім аркушів ілюстрацій із зображенням емалей, надрукованих хромолітографським способом: шрифт, яким набрані підписи під ними, був відлитий спеціально для цього видання та відтворює статут найдавнішого Остромирового Євангелія. Інші декоративні прикраси книги – ініціали, заставки і кінцівки – також моделюють стиль оформлення стародавніх рукописів. У художньо-поліграфічному оформленні «Візантійських емалей» брали участь три країни: Росія, Франція та Німеччина. Усі оздоблювальні роботи були виконані за особливим індивідуальним замовленням: емалі малювали найкращі петербурзькі графіки, гравірувальні роботи виконувалися під керівництвом гравера В. Мате, шовк для суперобкладинки та закладки (лясе) виготовлявся на московській фабриці Сапожнікових, товстий папір – зі Страсбурга, палітурка виготовлена лейпцизькою фірмою «Гюбель і Денк», ілюстрації – літографським закладом Августа Остеррита у Франкфурті-на-Майні (після надрукування книги кліше малюнків були знищені).

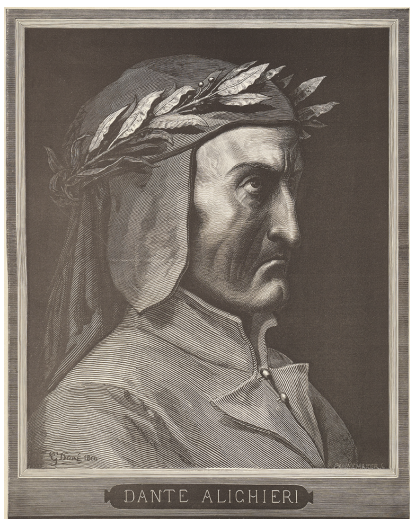
«Історія та пам'ятники Візантійської емалі» були надруковані в кількості 600 примірників російською, французькою та німецькою мовами (по 200 нумерованих примірників кожною мовою). Видавець у передмові говорить, що «жоден примірник книги не буде знаходитися у продажу!». Бібліотека Новоросійського (Одеського) університету отримала від Н. П. Кондакова примірник за № 97.

Окрасою колекції Наукової бібліотеки Одеського університету є розкішні видання з ілюстраціями відомого французького художника та гравера Гюстава Доре (Paul Gustave Dore; 1832–1883). Серед них французький переклад головного твору іспанського Відродження «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський» (*L'Ingenieux hidalgo Don Quichotte de la Manche*) Мігеля де Сервантеса Сааведра (Miguel de Cervantes Saavedra; 1547–1616). Паризьке видання 1863 р. було надруковано Луї Ашеттом (Louis Hachette; 1800–1864), головою відомого друкарського і книготорговельного будинку. До цієї роботи видавець залучив Густава Доре як художника, Еліодора Пізана (Heliodore-Joseph Pisan; 1822–1890) як гравера і Луї Віардо (Louis Viardot; 1800–1883) як перекладача з іспанської мови на французьку.

Оправа примірника видання «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський» М. Сервантеса (Париж, 1863) та гравюра Г. Доре

З ім'ям Гюстава Доре та граверів його кола пов'язаний розквіт гравюри на дереві у Франції другої пол. XIX ст. Книги з ілюстраціями Гюстава Доре видавалися на всіх континентах, багатьма мовами світу. Серед них і турське видання Біблії 1866 р., для якої було створено 230 ілюстрацій, над якими працювали разом з Г. Доре 40 граверів.

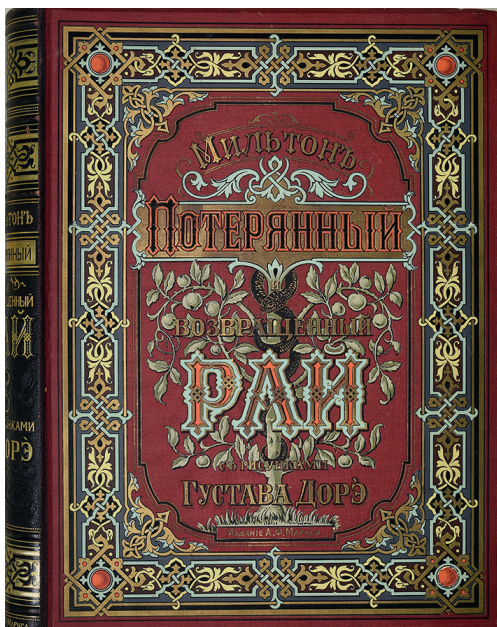

Портрет Данте Аліг'єрі
з видання «Пекло»
(Париж, 1872)

В університетській бібліотеці зберігається і примірник першої частини філософсько-фантастичного віршованого роману «Божественна комедія» (*La Divina Commedia*) Данте Аліг'єрі (Dante Alighieri; 1265–1321) «Пекло» (*L'enfer*), що також був виданий у 1872 р. відомою видавничою компанією «Ашетт» у Парижі. Для створення видання використовувався сюжетно-розповідний принцип, коли ілюстрації послідовно супроводжують текст. Більшість ілюстрацій створено у техніці ксилографії, тільки портрет Данте – у мецо-тинто.

У 1895 р. в Санкт-Петербурзі вийшло розкішне видання російського перекладу поем Джона Мільтона (John Milton; 1608–1674) «Втрачений рай» (*Paradise Lost*) та «Повернутий Рай» (*Paradise Regained*) з ілюстраціями Г. Доре. Видавець Адольф Федорович Маркс (Adolf Marks; 1838–1904) витратив більше двох років на підготовку цього видання, яке супроводжується 50 гравюрами Г. Доре. Ілюстрації до поеми Д. Мільтона були єдиною роботою, створеною великим малювальником на замовлення російського видавця.

Примірник Наукової бібліотеки Одеського університету, як і весь наклад видання, має видавничу оправу роботи одного з найкращих

Оправа примірника видання «Втрачений рай та повернутий рай, з малюнками Густава Доре» Дж. Мільтона (СПб., 1895)

майстрів палітурного мистецтва царської Росії, постачальника імператорського двору Отто Кірхнера (Otto Kirchner; 1848–1901). Примірники мають розкішну видавничу обкладинку з багатобарвним тисненням. Передня кришка обрамлена декоративними рамками з химерним поліхромним арабесковим орнаментом зі східними середньовічними мотивами.

Видання виконано і на найвищому поліграфічному рівні: дорогий папір був доставлений фабрикою К. П. Печаткіна з Красного Села; шрифт виготовлений словолитнею постачальника імператорського двору О. І. Лемана.

Примірник «Втраченого раю та повернутого раю, з малюнками Густава Доре» Дж. Мільтона був подарований Науковій бібліотеці Одеського національного університету у 2008 р. кандидатом філологічних наук С. М. Колимбою.

Бібліотеці Одеського університету належить колекція мініатюрних та малоформатних видань XIX–XX ст. кількістю майже 1000 одиниць. Подібні примірники почали зберігатися окремо у Науковій бібліотеці за ініціативою першого завідувача відділу рідкісних книг та рукописів Миколи Всеволодовича Аргіропуло (1919–2008), який був шанувальником та популяризатором бібліофільських мініатюрних видань. Мініатюрні та малоформатні видання, які призначені для демонстрування рівня розвитку книжкової культури та друкарської техніки, є чудовими зразками друкованого мистецтва та художнього оформлення. За сучасними стандартами розмір мініатюрної книги не повинен перевищувати 100×100 мм. Така книга з легкістю поміститься на долоні. Деякі з таких книг можна прочитати тільки за допомогою лупи, яка до них додається. Наприклад, «Французько-англійський словник» (The smallest French and English dictionary in the world), названий його

«Французько-англійський словник» Фердинанда Гаска (Глазго, 1896?)

упорядником Фердинандом Гаском (Ferdinand Gasc) «найменшим у світі». Словник, який містить понад 5000 слів, ідіоматичних фраз та зворотів, має 646 сторінок та розмір всього 27×20×9 мм. Ця найменша книжка з колекції мініатюрних видань Наукової бібліотеки Одеського національного університету була надрукована у Глазго приблизно у 1896 р. (точний рік видання словника не встановлено).

Найціннішою мініатюрою з колекції бібліотеки Одеського університету є «Кобзар Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861), надрукований у 1878 р. у Женеві. «Кобзар» Т. Шевченка у кишень-

Мініатюрний «Кобзар» Т. Шевченка
(Женева, 1878)

ковому форматі був виданий накладом 1000 примірників. Книга містила 19 творів, мала мініатюрний формат (85×55 мм), що збігався з розмірами цигаркового паперу фірми «Аваді». Примірники цього накладу, обходячи Емський указ 1876 р., потрапляли до України між стосиками цигаркового паперу. Видавцями мініатюрного «Кобза-

ря», де вміщено безцензурні твори Т. Шевченка, були етнограф, фольклорист, антрополог і археолог Федір Кіндратович Вовк (Волков) (псевд. Кондратович Ф., Сірко Ф.; 1847–1918) та громадський і культурний діяч, видавець, редактор та публіцист Антін Ляхоцький (псевд. Ляхоцький Кузьма, Кузьма і Сірко (спільно з Ф. Вовком), Олександр Куртієв; 1853–1918). Женевський «Кобзар» було занесено до списків закордонних видань, заборонених для ввозу до Російської імперії, вже в 1879 р. примірники «Кобзаря» вилучались при обшуках як заборонені. До бібліотеки Одеського державного університету мініатюрний «Кобзар» потрапив 21 березня 1961 р., про що свідчить запис у інвентарній книзі. З нагоди 100-річчя смерті Т. Г. Шевченка примірник «Кобзаря» був придбаний Науковою бібліотекою за 11 карб. 50 коп. у букіністичному магазині.

Серед мініатюрних подарункових видань і примірник творів Козьми Пруtkова – фіктивного автора афоризмів, вигаданого Олексієм Костянтиновичем Толстим (Алексей Константинович То-

лстой; 1817–1875) та його двоюрідними братами Жемчужниковими Олексієм (Алексей Михайлович; 1821–1908), Олександром (Александр Михайлович; 1826–1896) та Володимиром (Владимир Михайлович; 1830–1884) – «Плоди роздумів: думки та афоризми» (*Плоды раздумья: мысли и афоризмы*). Видання, формат якого 50×40 мм, було надруковано Пермським видавництвом у 1973 р. Художником видання був Володимир Васильович Вагін (Владимир Васильевич Вагин; р. н. 1937). Ілюстрації та текст до афоризмів були

створені художником власноруч без використання типографських літер. Таким чином В. В. Вагін як би відтворив справжню записну книжку Козьми Пруtkова. У 1974 р. це видання отримало диплом першого ступеня на Всесоюзному конкурсі мистецтва книги.

Серед колекції мініатюр зберігається п'ятитомне видання «Епіграм» – книг-перевертишів з текстом англійською, іспанською, німецькою, російською та французькою мовами. Збірники розміром 37×43 мм містять не тільки іноземні епіграми, але також їх переклад російською мовою. Незважаючи на маленький розмір, в цих книгах є всі елементи художньої структури книги: сюжетний мальований форзац, авантитул із друкарською маркою видавництва «Книга», мальований фронтиспіс, шмуцтитuli з декоративними бордюрами та інші не менш важливі елементи.

У колекції мініатюрних видань Наукової бібліотеки Одеського університету зберігаються переважно книги, видані за радянські часи. Географія видавництв, продукція яких представлена в колекції, дуже широка. Значна частина книг надрукована провідними видавництвами Москви, столиць колишніх союзних республік та великих обласних центрів (серед яких одне з найвідоміших про-

Мініатюрне видання «Плоди роздумів: думки та афоризми» Козьми Пруtkова (Перм, 1973)

вінційних видавництв мініатюрної книги за радянські часи – Пермське книжкове видавництво).

Світова класична література представлена в університетській бібліотеці мініатюрними та малоформатними виданнями поезій В. Шекспіра, Г. Гейне, Р. Бернса, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, В. Я. Брюсова, С. О. Єсеніна, О. О. Блока, В. В. Маяковського, Б. Л. Пастернака, Ф. Гарсія Лорки, прозою О. де Бальзака, Л. Керолла, Стендаля, Г.-Х. Андерсена, Ф. М. Достоевського, Л. М. Толстого, М. Горького тощо.

Серед української мініатюрної книги у фонді Наукової бібліотеки Одеського університету переважає класична література. Це «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Сосюри видавництв Києва, Дніпропетровська, Сімферополя, Львова та Одеси.

**Добірка мініатюрних видань на експозиції
відділу рідкісних книг**

Мініатюрні та малоформатні видання, які призначені для демонстрування рівня розвитку книжкової культури та друкарської техніки, є предметом колекціонування і виступають як особливий вид пропаганди та взірць книжкового мистецтва.

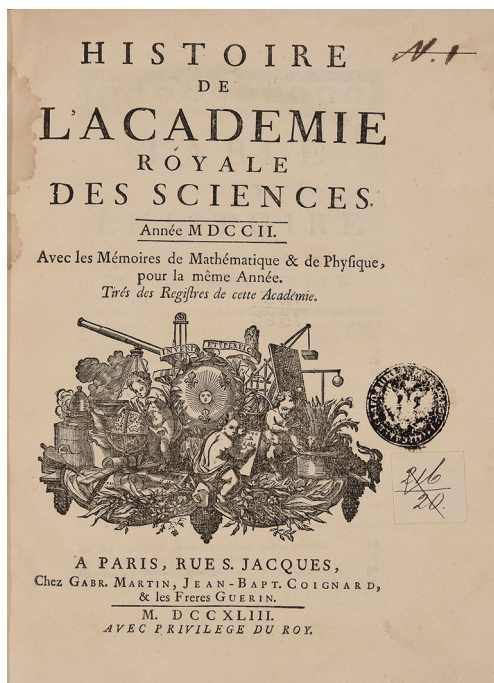
Періодичні видання XVII – початку XX ст.

Газета – перша чернетка історії.

Філіп Грем

Колекція періодичних видань є гордістю Наукової бібліотеки Одеського національного університету. Колекція періодики налічує майже 60 % всього фонду бібліотеки, з них близько 300 тис. – періодичні видання XVII – початку XX ст.

З перших років існування бібліотеки Рішельєвського ліцею її фонди поповнювали і комплекти періодичних видань, які відбивали розвиток точних наук, природознавства, літератури й образотворчого мистецтва в Європі з кінця XVII ст. Сьогодні Наукова бібліотека Одеського університету має цінну колекцію наукових та суспільно-політичних журналів провідних європейських держав. Деякі з них представлені цілими комплектами за багато років, а іноді навіть століть. Серед них – багатотомна «Історія Королівської академії наук з Записками з математики та фізики» (*Histoire de l'Académie royale des sciences. Avec les Mémoires de mathématique et de physique...*) за 1699–1789 pp. (Paris, 1702–1793), німецькомовне періодичне видання «Європейська Фама» (*Die Europäische Fama*) за 1702–1727 pp., астрономічний щорічник «Відомості про час або про рухи небесних тіл для використання астрономами та навігаторами» (*Connaissance des temps ou des mouvements célestes à*

Історія Королівської академії наук
за 1702 рік ... (Париж, 1743)

l'usage des astronomes et des navigateurs), зібраний у бібліотеці за період 1775–1917 рр., авторитетне видання з орієнталістики «Азіатський журнал» (*Journal asiatique*) за 1822–1928 рр. тощо.

Ілюстрація (Париж, 1877)

європейськими графічними літописами XIX – початку XX ст. У бібліотеці зберігаються номери першої в світі ілюстрованої щотижневої газети «Ілюстровані лондонські новини» (*Illustrated London News*), британської щотижневої ілюстрованої газети «Графіка» (*Graphic*), британського сатиричного тижневика «Панч» (*Punch*) та французького щотижневого журналу «Ілюстрація» (*L'Illustration*).

У бібліотеці представлено перший південнослов'янський журнал – «Славено-сербський магазин» (*Славено-сербский магазин, то есть Собрание разных сочинений и переводов, к пользе и увеселе-*

Періодичні видання епохи Великої французької революції представлені номерами «Національної газети, або універсального Монітора» (*Gazette nationale, ou le Moniteur Universel*) за 1793 рік (газета виходила у 1789–1835 рр.). Прикладом періодики французької еміграції є журнал «Північний глядач» (*Le Spectateur du Nord*), який видавався в Гамбурзі у 1797–1802 рр. У бібліотеці представлено повний комплект цього цінного періодичного видання.

Новим явищем у європейській періодичній пресі XIX ст. стала поява ілюстрованих періодичних видань, які можна вважати своєрідними

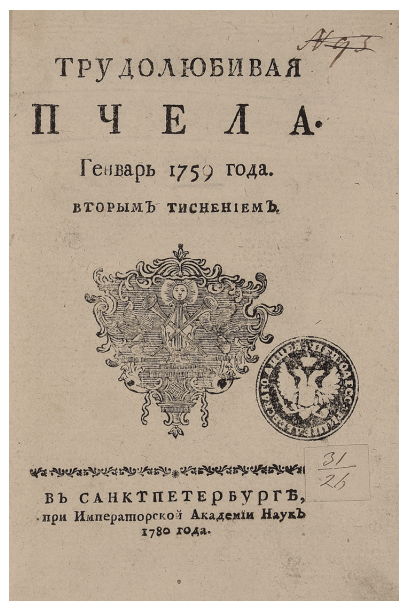

Славено-сербський магазин ... (Венеція, 1768)

нию служащих), надрукований гражданським шрифтом у 1768 р. у Венеції сербським просвітником, письменником, істориком Захаріє Орфеліном (Захарије Орфелин (Стефанович); 1726–1785).

Поруч з першими російськими газетами «Санкт-Петербурзькі відомості» (*Санкт-Петербургские ведомости*) за 1760 р. (неповний комплект), 1770 р. (липень-грудень) і 1772 р. (січень-червень) та «Московські відомості» (*Московские ведомости*) за 1795 р. у бібліотеці представлено повний комплект першого у Росії щомісячного науково-популярного і літературного журналу «Щомісячні твори, що служать користі та розвазі» (*Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие*) за 1755–1764 рр., примірники першого приватного російського журналу за редакцією відомого літератора Олександра Сумарокова (Александр Петрович Сумароков, 1717–1777) «Працьовита бджола» (*Трудолюбивая пчела*) за 1759 р. (друге видання – СПб., 1780), видання Академії наук – «Академічні відомості» (*Академические известия*) за 1779–1781 рр. та «Співрозмовник шанувальників російського слова» (*Собеседник любителей российского слова*) за 1783–1784 рр.

Видавнича діяльність видатного російського просвітника М. І. Новікова (Николай Иванович Новиков, 1744–1818) відображена в серії журналів, що зберігаються у бібліотеці: це сатиричний журнал «Живописець» (*Живописец*) за 1772 р., видання давньоруських історичних джерел «Давня російська віфліофіка» (*Древняя российская вифлиофика*) за 1773–1774 рр. та 1788–1791 рр. і примірники першого російського дитячого журналу «Дитяче читання для серця і розуму» (*Детское чтение для сердца и разума*) за 1787–1788 рр. Журналістські дослід майбутнього історіографа М. М. Карамзіна (Николай Михайлович Карамзин; 1766–1826) відображені в щомісячному літературному журналі «Московський

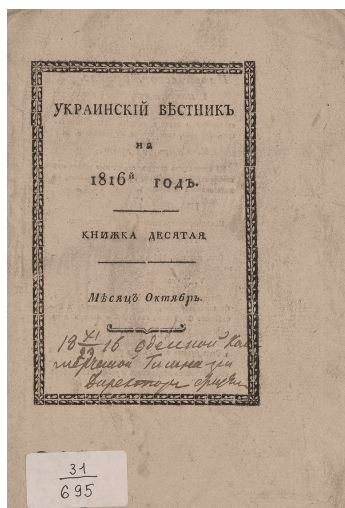

Працьовита бджола
(СПб., 1780)

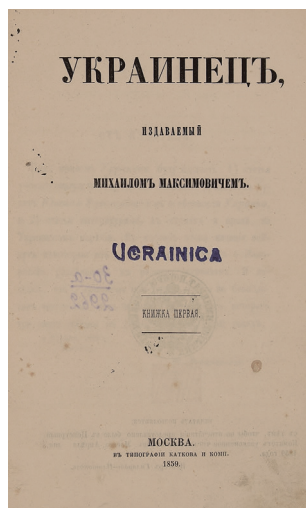
журнал» (*Московский журнал*) за 1791–1792 рр. та в першому російському поетичному альманасі «Аоніди» (*Аониды*) за 1796–1799 рр.

У фонді Наукової бібліотеки Одеського університету зберігаються найцінніші примірники періодичного видання «Український вісник» (*Украинскій вѣстникъ*) за 1816 р. Це перший в Україні літературно-мистецький, науковий та громадсько-політичний місячник, що виходив за ініціативи І. Срезневського при Харківському університеті у 1816–1819 рр. переважно російською мовою. Примірники «Українського вісника» за лютий, травень-жовтень 1816 р. потрапили ще до Комерційної гімназії Одеси (попередника Рішельєвського ліцею), про що свідчить запис з підписом директора гімназії І. М. Флуки.

У 1859 р. видатний український вчений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог, етнограф, ботанік та поет Михайло Олександрович Максимович (1804–1873) розпочав видання журналу «Українець» (*Украинецъ*). У бібліотеці є перший випуск журналу, де були надруковані історичні розвідки («Путевое воспоминание о Полтаве», «Воспоминание о Богдане Хмельницком», «Письма о Богдане Хмельницком»), переклади «Псалмів» та «Слова о полку Ігоревім», опублікованого також в оригіналі, та примітки до нього.

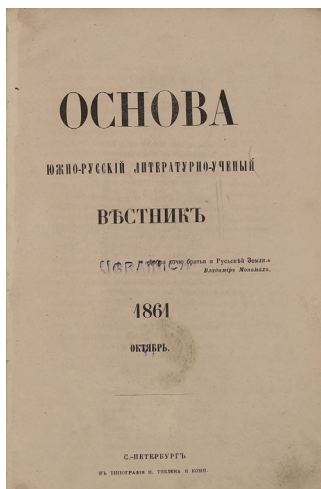

**Український вісник
(Харків, 1816)**

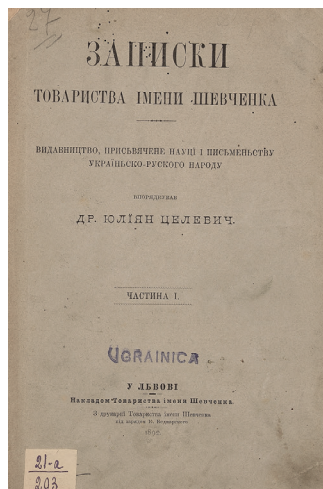

**Українець
(Москва, 1859)**

Серед українських видань значне місце займає перший український літературно-науковий журнал «Основа», що виходив у 1861–1862 рр. Цей часопис був заснований за участю Т. Г. Шевченка.

**Основа
(СПб., 1861)**

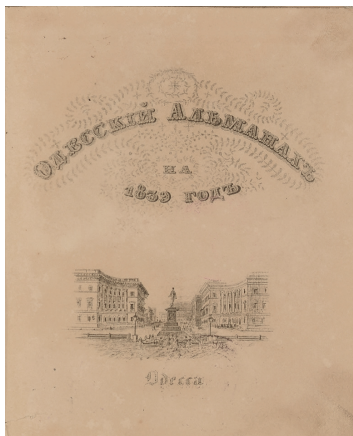
**Записки Наукового товариства
імені Шевченка (Львів, 1892)**

Видання, присвячене науці і письменству українського народу, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» почало виходити у Львові у 1892 р. У бібліотеці Одеського університету є комплект примірників, виданих до 1928 р., потім деякі примірники за окремі роки (1931–1933). Товариство імені Т. Г. Шевченка видавало також «Літературно-науковий вісник» (за редакцією М. Грушевського), у бібліотеці зберігаються примірники за 1898–1914 рр., «Українсько-руський архів» (1906–1921).

Цінним джерелом для вивчення історії Одеси та Півдня України є місцеві періодичні видання. У Науковій бібліотеці зберігається чимало одеських газет, серед них «Одеський вісник» (*Одесский вестник*) за 1829–1830, 1832, 1835–1854, 1857–1858, 1860–1893 рр., а також окремі номери за 1911 р., «Новоросійський телеграф» (*Новороссийский телеграф*) за 1869–1900 рр., «Одеський листок об'яв» (*Одесский листок объявленный*) (1873–1880), «Одеські новини» (*Одесские новости*) за 1884–1885, 1896–1911, неповний комплект за 1912–1913 рр., окремі номери за 1915, 1917 та 1920 рр., «Одеська пошта» (*Одесская почта*) за 1910, 1913 рр. та «Одеське

слово» (*Одесское слово*) за 1911 р. Треба також відзначити український альманах «Багаття» (упорядкував І. Липа), що виходив в Одесі у 1905 р.

Важливі джерела історії науки та освіти в Одесі – офіційна періодика Рішельєвського ліцею «Промови, проголошені в урочистих зборах Рішельєвського ліцею» (*Речи, произнесенныя в торжественном собрании Ришельевского лицея*) за 1838–1844 рр., «Щорічні акти у Рішельєвському ліцеї» (*Годичные акты в Ришельевском лицее*) за 1845–1856, «Урочисті акти Рішельєвського ліцею» (*Торжественные акты Ришельевского лицея*) за 1857–1864 рр.

**Одеський альманах
на 1839 рік (Одеса, 1839)**

Великим попитом у читачів користувалися календарі й альманахи. У бібліотеці представлена низка одеських видань, що продовжувалися: «Новоросійський календар» (*Новороссийский календарь*) за 1834–1867 рр., «Одеський альманах» (*Одесский альманах*) на 1839 та 1840 рр., «Південь» (*Юг*) за 1882 р., щотижневє видання «Крокодил» за 1911 р. У фондах зберігаються комплекти «Херсонських єпархіальних відомостей» (*Херсонские епархиальные ведомости*), які виходили в Одесі у 1860–1897 рр. та 1899–1919 рр.

Серед цінних місцевих видань початку ХХ ст. відзначимо газету «Моряк». Навколо газети у 20-ті рр. ХХ ст. групувалися представники «Одеської плеяди» – поети і прозаїки, серед яких К. Г. Паустовський, Е. Г. Багрицький, І. Е. Бабель, В. П. Катаєв, Ю. К. Олеша тощо. У бібліотеці представлені номери газети за 1922–1925 рр.

Зібрання періодичних видань Наукової бібліотеки Одеського національного університету – цінне джерело для вивчення як історії вітчизняної та європейської преси, так і суспільно-політичного життя ХVІІ – початку ХХ ст.

Одеські краєзнавчі видання XIX – початку XX ст.

*В Одесі не було місця для виняткового панування
будь-якої національності – всі були однаково рівні,
однаково вільні, і результатом цієї свободи
і цієї рівності та вільної конкуренції сил,
що витікала з них, стало нечувано швидке
зростання міста, процвітання і збагачення...*

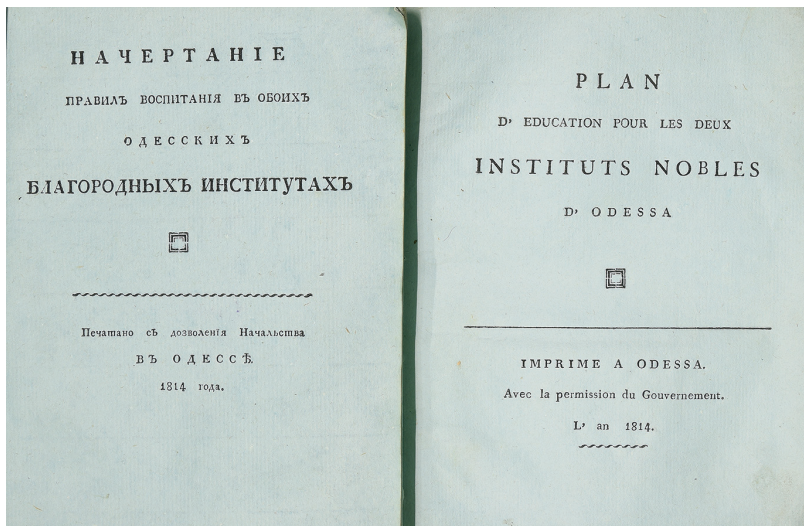
В. К. Надлер

Значна частина книжкового фонду бібліотеки Одеського університету – місцеві видання XIX – початку XX ст., що висвітлюють культурне та громадське життя Одеси та Одещини. З початку існування міста книги користувалися тут величезним попитом, в Одесі відкрилися книжкові крамниці, де можна було не тільки купити, але і взяти почитати журнали і книги. Крім того, у 1829 р. в Одесі відкрилася перша публічна бібліотека, яка сприяла освіті всіх верств населення. При такому ставленні городян до знань було зовсім не дивно, що в місті з кількома десятками будинків насамперед починають друкувати книги.

Перша датована книга, яка безпосередньо видана в Одесі – «Нарис правил виховання в обох одеських Благородних інститутах»,

Палетр з «Альбому одеських видів» (Одеса, кінець XIX ст.)

**«Нарис правил виховання в обох одеських
Благородних інститутах» (Одеса, 1814)
російською та французькою мовами**

була надрукована в 1814 р. Видання вийшло окремими накладами російською (*Начертание правил воспитания в обоих одесских Благородных институтах*) та французькою (*Plan d'edution pour les deux Instituts nobles d'Odessa*) мовами. Автором його був директор Благородного інституту для юнаків абат Домінік-Шарль Ніколь (Dominique Charles Nicole; 1758–1835), майбутній директор Рішельєвського ліцею в Одесі.

Серед особливо цінних примірників університетської «Одесики» – довідкові видання, в яких фіксувались державні та громадські установи, подавались відомості про комунальне господарство та тарифи, торгівлю, промисловість, кооперацію, фінанси, транспорт, пошту, телеграф і телефонні мережі тощо. Ці одеські видання вже стали раритетами, серед них: «Одеса та її околиці: повний ілюстрований путівник та довідкова книга» (*Одесса и её окрестности: полный иллюстрированный путеводитель и справочная книга*) Василя Севастьяновича Коханського (Василий Севастьянович Коханский; точні роки життя невідомі), надруковане в 1892 р., видане типографією Людвіга Готліба Нітче (1817–1903); «Ілюстрований практичний путівник по Одесі» (*Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе*) Григорія Георгієвича

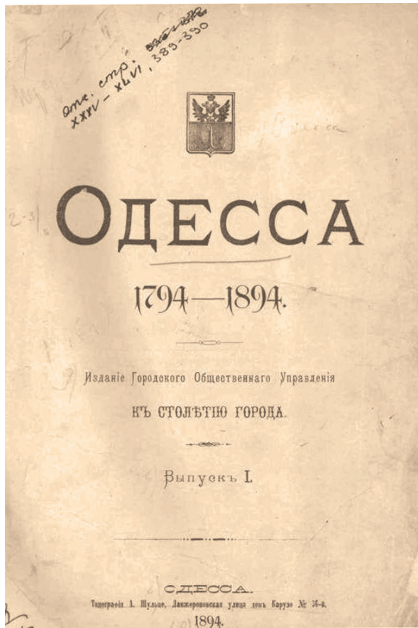
Москвича (Одеса, 1904), «Вся Одеса: адресна та довідкова книга всієї Одеси з відділом Одеський повіт» (*Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд*) за 1911 р., 1912 р., 1914 р.; довідкове видання радянської доби «Вся Одещина: адресна і довідкова книга», що вийшло у типографії «Чорноморська Комуна» у 1929 р.

Дуже популярними на початку ХХ ст. були довідкові видання, присвячені різноманітним курортам, зокрема – Одесі. Метою подібних видань була популяризація курортної справи та самих курортів серед потенційних відпочиваючих. У фонді університетської бібліотеки зберігається довідник «Одеса-курорт» (*Одесса-курорт*) за 1915 р., виданий Кларою Островською у типографії «Одесские Новости». Видання містить історичний нарис про Одесу, опис території та клімату Л. Гартенштейна, нарис «Одеські лимани та морські купання» ревматолога та бальнеотерапевта Є. М. Брусиловського, довідкові відомості про лікувальні заклади, лікарів, аптеки, театри, готелі Одеси, повідомлення про електричні трамваї та їх шляхи, а також про виробництво штучних мінеральних вод.

Альбом одеських видів (Одеса, кінець ХІХ ст.)

У фондах Наукової бібліотеки зберігаються гравюри з видами старої Одеси, серед яких «Альбом одеських видів» (*Альбом одесских видов* = *Album des vues d'Odessa*) відомого художника-літо-

сы: с портретами административных и общественных деятелей) Іван Федорович Федоров (Іван Фёдорович Фёдоров; ХІХ ст., точні дати життя невідомі), автор нарисів зі статистики та історії Одеси, запропонував свою періодизацію історії міста, поділену на п'ять періодів. Наводяться біографічні данні про правителів та почесних городян. Вміщено також різноманітні статистичні та довідкові матеріали, пов'язані з містом.

Праці видатних істориків-краєзнавців – важлива частина фонду місцевих видань університетської бібліотеки. Викладачі Рішельєвського ліцею, члени Одеського товариства історії та старожитностей, професори Новоросійського (Одеського) університету багато зусиль доклали для дослідження різноманітних сторін місцевої історії, етнографії та культури.

Назвемо праці історика та етнографа Аполлона Олександровича Скальковського (1808–1899) «Перше тридцятиріччя історії Одеси. 1793–1823» (*Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793–1823*), надруковане у 1837 р., «Матеріали для історії громадської освіти в Одесі» (*Материалы для истории общественного образования в Одессе*) 1867 р., «Адмірал Де-Рибас і завоювання Хаджибея 1764–1797» (*Адмирал Де-Рибас и завоевание Хаджибея 1764–1797*) 1889 р. тощо.

Автором праць з історичної географії Причорномор'я доби античності та середньовіччя був історик, археолог та перекладач, професор Рішельєвського ліцею та Новоросійського (Одеського) університету Філіп Карлович Брун (1804–1880). Серед його робіт «Долі місцевості, що займає Одеса» (*Судьбы местности занимаемой Одессою*) 1865 р. та «Чорномор'я: збірник досліджень з історичної географії Південної Росії» (*Черноморье:*

Портрет герцога Рішельє з видання «Перше тридцятиріччя історії Одеси» (Одеса, 1837)

**Зображення Кафедрального Собору в Одесі
(з «Альбому одеських видів»)**

*сборник исследований по исторической географии Южной Рос-
сии) 1879 р.*

Місцеві видання висвітлюють політичне, наукове, культурне та господарське життя Одеси з часів її існування. Ці матеріали є цінним джерелом для всіх, хто вивчає минуле Одеси та півдня України.

Розділ 2

Книжкові пам'ятки-колекції

Іменні колекції

Традиція передавання коштів, книг та книжкових колекцій приватними особами у дар бібліотеці почалась ще з часів Рішельєвського ліцею (попередника університету в Одесі) та пов'язана з легендарним ім'ям ініціатора створення цього навчального закладу герцога Армана Емманюеля дю Плессі, герцога де Рішельє (Armand Emmanuel du Plessis, duc de Richelieu; 1766–1822), який пожертвував 15 тисяч рублів на придбання книг для ліцейської бібліотеки. Зараз Наукова бібліотека Одеського національного університету має у своєму складі зібрання – книжкові пам'ятки-колекції, що були заповідані університету видатними вченими, державними та громадськими діячами.

Серед книжкових пам'яток-колекцій Одеського університету – родинна бібліотека Воронцових та особиста книгозбірня О. Г. Строганова, частина колекції військового історика К. М. Шильдера, бібліотеки викладачів університету В. І. Григоровича, Б. О. Лупанова, А. Г. Готалова-Готліба, Ф. Є. Петруня та театрознавця М. В. Терещенка. Кожна особиста бібліотека, до того, як стала частиною університетського книгосховища, мала свою історію, нерозривно пов'язану з перипетіями життєвого шляху її власника.

Воронцовський фонд

*«У мене тільки й є забави та розради, як книги,
і ви самі зволите знати, що немає на світі
пристойнішої і шляхетнішої справи як читання»*

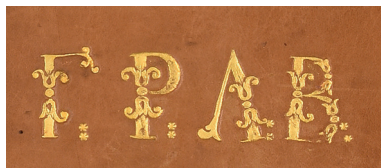
(З листа С. Р. Воронцова батькові)

Увагу відвідувачів виставкової зали університетської бібліотеки незмінно привертають старовинні шафи, заповнені рідкісними та цінними книгами. Це дев'ять з дев'яноста шаф, перевезених разом з книгами наприкінці XIX століття з Одеського палацу Воронцових до бібліотеки Новоросійського (Одеського) університету. Багате книжкове зібрання родини Воронцових й досі зберігається як окрема та найпрестижніша колекція університетського книгозховища (Воронцовський фонд).

Видатний державний діяч, якому зобов'язані Одеса та Новоросійський край – ясновельможний князь М. С. Воронцов (1782–1856) – народився і виріс у родині, де панував культ знання, читання. Сімейним захопленням було і збирання книг, тому у кожного члена сім'ї була своя особиста бібліотека. Сукупність книжкових зібрань кількох поколінь родини Воронцових склала чудову фамільну бібліотеку.

Її засновником можна вважати діда Михайла Семеновича – Романа Іларіоновича (Іларіоновича) Воронцова (1717–1783). У Воронцовському фонді бібліотеки було виявлено понад 200 томів із суперекслібрисом у вигляді його ініціалів: «Г. Р. В.», «Р. Л. В.» і «Г. Р. Л. В.».

Власник одного з найбільших статків свого часу, генерал-аншеф, сенатор, перший генерал-губерна-

Роман Іларіонович Воронцов та суперекслібрис
його книжкового зібрання

тор Володимирської губернії, він відігравав значну роль у суспільному житті російського дворянства, насамперед – у російському масонстві другої третини XVIII ст. Тому не дивно, що в книжковому комплексі, що пов'язане з його ім'ям, переважала література морально-етичного змісту.

Особливого успіху на терені бібліофілства досягли сини Р. І. Воронцова – Олександр та Семен Романовичі.

Граф Олександр Романович Воронцов (1741–1805) – один із найбільш відомих представників свого роду. Дипломат, президент Комерц-колегії, сенатор у катерининську епоху, канцлер при Олександрі I, він був одним із найосвіченіших людей свого часу, справжнім сином століття Просвітництва.

**Олександр Романович
Воронцов**

**Семен Романович
Воронцов**

Суперекслібрис О. Р. Воронцова та екслібрис С. Р. Воронцова

Олександр Романович почав купувати іноземні видання ще у молоді роки у Франції, під час навчання в школі легкої кавалерії у Версалі. Особливо активно поповнювалася іноземна частина його

бібліотеки в період перебування в Голландії в якості посланника Російської імперії в Генеральних Штатах Сполучених провінцій (1764–1768). Уже до 24-х років Олександр Романович став власником солідної книжкової колекції, яка була предметом заздрості молодшого брата – Семена Романовича Воронцова (1744–1832). Згодом йому теж вдалося зібрати бібліотеку, яка не поступалася колекції старшого брата.

У молоді роки С. Р. Воронцов мріяв про військову кар'єру, але досяг успіху на дипломатичному терені. У 1783–1784 рр. граф Воронцов – повноважний міністр у Венеції, а з 1785 р. він облаштувався в Лондоні, де протягом двадцяти років очолював російське дипломатичне представництво.

Чимало раритетів, що містилися в книгозбірні Воронцових, були придбані сином протягом 1815–1818 рр. в якості командувача російського окупаційного корпусу після розгрому Наполеона і відвідувань Лондона в різні роки. Крім того, М. С. Воронцов невпинно поповнював фамільну бібліотеку, купуючи книжкові новинки і виписуючи в Одесу десятки іноземних і вітчизняних журналів.

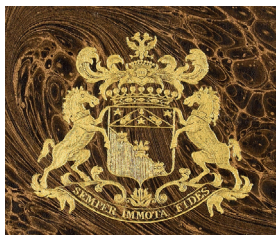
**Михайло Семенович
Воронцов**

**Єлизавета Ксавєрівна
Воронцова**

У Воронцовському фонді представлені також книги дружини М. С. Воронцова – Єлизавети Ксавєрівни Воронцової (уродженої Браницької; 1792–1880). Це видання французькою, російською, польською та іншими мовами XVIII ст. – першої третини XIX ст. Досить багато літературних новинок, що вийшли в світ у

1840-х рр., а також журналів мод. Помітне місце в бібліотеці Єлизавети Ксаверівни займали одеські видання.

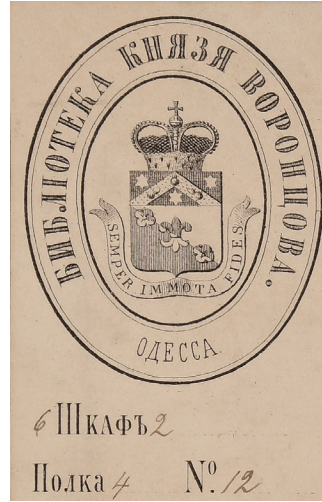

Суперекслібри М. С. та Є. К. Воронцових

Справжні бібліофіли, Воронцови прагнули володіти повними комплектами провідних газет і журналів (практично всіх, що виходили в Європі), кращими виданнями енциклопедій, розкішними примірниками з прекрасними гравюрами та брошурами на газетному папері епохи Французької революції, а також книгами, що раніше знаходилися в зібраннях знаменитих осіб, відомих бібліофілів. Тому вони не економили на витратах і підтримували відносини з комісіонерами в Росії та Західній Європі, передплачували нові видання й відвідували книжкові аукціони, поповнювали свої книжкові зібрання спеціальними бібліографічними посібниками, каталогами.

Бібліотеки Воронцових знаходилися в Петербурзі, Москві, у родовому маєтку Андріївському Володимирської губернії, в Алупці, у маєтку дружини Михайла Семеновича – Єлизавети Ксаверівни в Мошнах Київської губернії (нині Черкаської області). В Одесі ж розташовувалася бібліотека майоратного будинку Воронцових, яка складалася з книг, рукописів, нот, карт, що збиралися кількома представниками цього знаменитого роду.

Останнім власником і збирачем родової бібліотеки був Семен Михайлович Воронцов (1823–1882). Він служив у цивільному відомстві, в армії, а протягом 1863–1867 рр. обирався міським головою Одеси. Прихильник античної археології, С. М. Воронцов був першим президентом Одеського товариства витончених мистецтв, членом Одеського товариства історії та старожитностей. Певно, саме при ньому книги, періодичні, нотні та картографічні видання книгозбірні почали помічати екслібрисами-наклейками, виготовленими для бібліотек князя в Петербурзі, Алупці й Одесі.

**Семен Михайлович Воронцов
та екслібрис Одеської бібліотеки Воронцових**

Завдяки Семену Михайловичу доля бібліотеки Воронцових в Одесі склалася досить щасливо. Після смерті її останнього власника його вдова – княгиня М. В. Воронцова повідомляла в листі Раді Новоросійського університету: «... одне з ... бажань, найпалкіших, неодноразово їм повторене, було віддати його бібліотеку, яка знаходилася в майоратному будинку в Одесі, Новоросійському університету, у знак його великої любові до колишнього Рішельєвського ліцею, де він отримав свою вищу освіту». У червні 1896 р. 90 шаф із книгами були перевезені з Воронцовського палацу в університетські стіни, де вже понад століття зберігаються у вигляді окремого фонду бібліотеки.

Воронцовський фонд налічує 13705 назв (52800 томів) більш ніж двадцятьма мовами. За своїм змістом це універсальне зібрання: тут зберігаються книги переважно з усіх галузей знань, серед них – значна кількість раритетні видання, деякі відсутні в найбільших книгосховищах світу. Зупинимося докладніше на скарбах бібліотеки родини Воронцових.

* * *

Як справжні бібліофіли, і Воронцови-старші, і Михайло Семенович купували стародруки. На сьогодні в складі Воронцовського фонду Наукової бібліотеки ОНУ зберігаються 28 видань XVI ст.

Зокрема це перший переклад Біблії (*Biblia święta, : Tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu*) польською мовою, надрукований у Брест-Литовську 1563 р. Бернгардом Воеводкой (Bernard Wojewódka) із Кракова на гроші князя Миколая Радзивілла (Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Czarny, 1515–1565); звідси назва цього видання – Брестська Біблія Радзивіллів. В епоху контрреформації переклад Біблії національними мовами переслідувався католицьким духовенством. Син князя Радзивілла купив майже весь тираж Біблії та спалив його. Примірник цього цінного видання, придбаного Воронцовими у Берліні 1862 р., раніше належав Ю. У. Нємцевичу – відомому польському поету та громадському діячу, сподвижнику й ад'ютанту Тадеуша Костюшко.

**Брестська Біблія
(Брест-Литовськ, 1563).
Титульний аркуш Нового завіту**

У колекції велике місце займають твори античних авторів (Геродота, Страбона, Анакреонта, Аристотеля, Платона, Ахілла Татія та ін.), історичні праці та полемічні твори, видані друкарями Італії, Франції та Німеччини в XVI ст.

Про різнобічність інтересів власників книжкового зібрання свідчать роботи з таких галузей знань, як військова справа, медицина, музикознавство. «Мистецтво війни» (*The arte of vvarre. Beeing the only rare booke of Myllitarie profession ...*, 1591) Вільяма Гаррарда (William Garrard, 1507–1571) носить підзаголовок «Єдина рідкісна книга про військові професії», а венеціанське видання 1571 р. «Міркування про гармонію маестро Джозефа Дзарліно» (*Dimostrazioni harmoniche del R. M. Gioseffo Zarlino da Chioggia...*) Джозеффо Царліно (Gioseffo Zarlino, 1517–1590) – одна з перших робіт у музикознавстві.

Епоха італійського Відродження представлена працями з питань етики, політичними трактатами, працями з історії, мовознавства та літературознавства, полемічними працями, а також

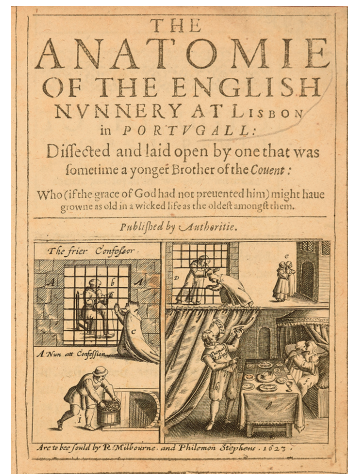
Ілюстрація з
венетіанського видання
творів Петрарки 1600 р.

художніми творами Фр. Петрарки, Дж. Боккаччо, Т. Тассо, П. Аретіно в виданнях XVI–XVII ст.

Бібліографічними раритетами є англійські політичні памфлети: «Перевантажений віслук – свій коханій і дорогій Єлизаветі, благословенній королеві Англії» (*The Asse Overladen. : To his loving, and deare mistresse, Elisabeth the Blessed Qveene of England ...*, Лондон, 1642), «Секретна історія найвідомішої королеви Єлизавети та графа Ессекса» (*The secret history of the most renowned Q. Elizabeth, and the E. of Essex*, Кельн [тобто Лондон], 1680), памфлет Томаса Робінсона (Thomas Robinson) «Анатомія англійського чернецтва в Лісабоні в Португалії» (*The anatomie of the English nunnery at Lisbon in Portvgall*, Лондон, 1623) та ін.

Яскравим прикладом політичної публіцистики Франції XVII ст. були так звані «мазарінади» – памфлети, сатири в прозі та віршах епохи Фронди, спрямовані проти кардинала Мазаріні. 70 памфлетів із збірки «мазарінад», опублікованих у 1648–1651 рр., надійшли з книжкового зібрання А. Р. Воронцова.

У бібліотеці Михайла Семеновича знаходимо й зразки західноєвропейської україніки – твори, що вийшли друком у Західній Європі, сюжети яких відображають події історії України. Війни козаків із турками й татарами в XVII ст. – одна з досить популярних тем у тогочасній західноєвропейській літературі. Назвемо такі показові видання, як паризькі видання «Історія війни козаків проти Польщі» (*Histoire de la guerre des cosaques contre la Pologne ...*, 1663) французького військового діяча і дипломата П'єра Шевальє (Pierre Chevalier), «Сумарна історія

Робінсон Томас. Анатомія
англійського чернецтва
(Лондон, 1623)

найбільш пам'ятних подій, що відбулися в [період] останніх хвилювань у Молдавії» (*Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*, 1620) адвоката паризького парламенту Ж. Баре (J. Baret) та видання «Османське дзеркало, із коротким викладом усього важливого, що відбулося під час війни турків із поляками, аж до 1676 р.» (*Le miroir Ottoman, avec un succinct récit de tout ce qui c'est passé de considerable pendant la guerre des Turqs en Pologne, jusqu'en 1676*) де ля Магделена (de La Magdeleine), надруковане у Базелі в 1677 р.

Художня література XVII – початку XVIII ст. відбита численними творами. Поряд із зразками літератури класицизму, представленими прижиттєвими виданнями Ж.-Б. Мольєра, Ж. Расіна, Ж. Лафонтена; тут зустрічаємо й твори «лібертена» Сірано де Бержерака, П. Скаррона, у яких відображено побут і звичаї французького суспільства. Серед книжок, що М. С. Воронцов придбав у Франції, були й цікаві «галантні» твори: «Азбука недосконалості та таємних прийомів жінок» (*Alphabet de l'imperfection et malice des femmes ...*, Руан, 1630) французького юриста, першого президента паризького парламенту Жака Олів'є (Jacques Olivier), «Трактат про ревності, або способи підтримувати мир у шлюбі» (*Traité de la jalousie, ou moyens d'entretenir la paix dans le mariage*, Париж, 1685) французького дипломата та письменника Антуана де Куртена (Antoine de Courtin).

У середині XVII ст. в паризьких салонах виникла інтелектуальна мода, що заснувала новий жанр літератури – літературні портрети, «характери». Чудовим прикладом такого різновиду видань є «Різні портрети» (*Divers portraits*), опубліковані в Кані 1659 р. за ініціативи кузини Людовика XIV герцогині де Монпансьє, яка була одним з авторів анонімного твору. У фонді зберігається примірник

Де ля Магделен. Османське дзеркало (Базель, 1677).
Гравійований фронтиспіс

Різні портрети (Кан, 1659). Кришка оправи з суперекслібрисом Н.-Ж. Фуко

цього рідкісного видання, що раніше знаходився у бібліотеці французького державного діяча та ерудита, відомого колекціонера Ніколя-Жозефа Фуко (Nicolas-Joseph Foucault, 1643–1721).

Особливої згадки заслуговує «театральна» частина Воронцовського зібрання. За збірниками і окремим виданням п'єс, які зберігаються у фондї, можна відтворити репертуар провідних театрів Франції, Італії, Англії, Іспанії.

Цінною частиною книгозбірні є комплект знаменитого французького щорічника «Королівський альманах» (*Almanach, ou Calendrier Royal, depuis l'année 1699 jusqu'à l'année 1792*), що виходив у Парижі в 1700–1792 рр., зібраний М. С. Воронцовим у період його перебування у Франції протягом 1815–1818 рр. Серед колишніх власників були представники французької вищої знаті і фінансової аристократії, в тому числі дуже значимі постаті в історії Франції XVIII ст. Інтерес представляють як записи, залишені читачами на сторінках книг, так і чудові палітурки.

Томи «Королівського альманаху» з колекції М. С. Воронцова

Провідне місце у Воронцовському фонді займає література епохи Просвітництва. Значну частину колекції складають енциклопедії та словники (особливо багато їх було в бібліотеці Семена Романовича).

Чудову добірку прикрашають примірники першого видання найбільш славетного зібрання знань західноєвропейської культури – «Енциклопедії, або Тлумачного словника науки, мистецтва й ремесел» (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts, et des métiers* ...) Дідро та д'Аламбера. Основний текст був надрукований у Парижі в 1751–1765 рр., проте проєкт був завершений лише в 1780 р. Повний комплект грандіозної колективної праці, у підготовці якої взяли участь близько 160 авторів, склав 35 фоліантів: 17 томів основного тексту та 11 томів із 2500 ілюстраціями доповнилися п'ятьма томами додатків і двома томами покажчиків. На момент свого завершення «Енциклопедія» налічувала 72 тис. статей, у яких систематизовано інтелектуальні досягнення епохи Просвітництва.

Протягом другої половини століття у світ виходили численні енциклопедії та словники, що ретельно збиралися власниками бібліотеки, перш за все – С. Р. Воронцовим.

У Воронцовському фонді зберігаються численні твори найвидатніших фігур англійського і французького Просвітництва Д. М. Юма, Д. М. Робертсона, К. А. Гельвеція, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Л. д'Аламбера, абата Г. Рейналя та інших.

Особливе місце в бібліотеках Воронцових займали твори Вольтера (François-Marie Arouet de (Voltaire), 1694–1778). Одним з найбільш серйозних читачів і відданих шанувальників Вольтера в Росії був О. Р. Воронцов, особисто знайомий з фернейським патріархом, твори якого перекладав ще підлітком. У книгозбірнях Олександра Романовича відклалися сотні томів праць Вольтера – від невеликих брошур до зібрань творів.

Гравійований фронтиспіс першого тому «Енциклопедії» (Париж, 1751)

Титульний аркуш та гравійований фронтиспіс твору Вольтера

Важливу роль у просвітницькій культурі середини – другої половини XVIII ст. відіграло масонство, яке асоціювалося з вольтер'янством. У бібліотеках Воронцових, що були членами масонських лож, було чимало творів масонського характеру. Серед них – два видання відомої масонської утопії «Нова Кіропедія, або подорожі Кірові ...» (*A new Cyropaedia; or, The Travels of Cyrus ...*, Лондон, 1760) одного з видатних діячів масонства в Європі XVIII ст. лорда А. М. Рамзея (А. М. Ramsey, 1686–1743), «збірник пісень вільних каменярів» «Масонська ліра» (*La lire maçonne, ou Recueil de chansons des francs-maçons*) Ш.-Е. де Віньоля (Ch.-E. de Vignoles) та Ж.-П.-І. Дюбуа (J.-P.-I. Du Bois), виданий у 1756 р. в Гаазі.

Особливе місце в бібліотеках Воронцових займали видання епохи Великої французької революції. Олександр і Семен Романовичі уважно спостерігали за розвитком подій у Франції наприкінці XVIII ст. й активно збирали книги, брошури, газети та журнали, що видавалися в ці роки. У результаті в Воронцовському фонді зберігається цінна колекція видань Французької революції XVIII ст., серед них – чимало бібліографічних рідкостей.

Прикладом офіційних документів і розпоряджень революційної влади є шість томів збірника «Політичний кодекс Франції, або

**Гравюра з «Альманаху Французької революції» (Париж, 1789)
та титульний аркуш і гравійований фронтиспіс «Альманаха емігрантів»
(Кобленц, 1792)**

колекція декретів Національної асамблеї» (*Code politique de la France, ou Collection des décrets de l'Assemblée nationale ...*), виданий у Парижі у 1790–1792 рр. Серед рідкісних паризьких видань є памфлет «Справжній опис Бастилії» (*Description authentique de la Bastille*, 1789) Камиля Демулена (Camille Desmoulins, 1760–1794), «Різні анекдоти про правління Людовика XIV, Людовика XV і Людовика XVI» (*Anecdotes diverses des règnes de Louis XIV, Louis XV et Louis XVI ...*, 1790), мемуарна література, кілька сотень театральних п'єс, сплетених у добірці «Театр революції» (*Théâtre de la Révolution*, 1787–1805).

Заслужують на увагу й емігрантські та контрреволюційні видання, наприклад, «Альманах емігрантів» (*Almanach des émigrans*, Кобленц, 1792), «Подорож диявола та божевілья, або причини революцій у Франції, Брабанті, Льєжі та ін. » (*Voyage du diable et de la folie ou Causes des révolutions de France, de Brabant, de Liège, et autres*, 1793), «Конституція у водевілях» (*La constitution en vaudevilles ...*, Париж, 1792) Фр.-М. Маршана де Бомона (Fr.-M. Marchant de Beaumont, 1769–1832), «Таємна історія Кобленца у революції французів ...» (*Histoire secrète de Coblençe dans la Révolution des Français*, Кобленц, 1792) графа де Монгайара (J.-C.-M. Rocques de Montgaillard, 1761–1841). Ці та інші рідкісні

видання були придбані Олександром і Семеном Романовичем завдяки їх зв'язкам в європейських столицях.

С. Р. Воронцов уважно стежив за ходом суспільно-політичного життя на іншому березі Ла-Маншу, зокрема, за парламентськими дебатами у Великобританії. У Воронцовському фонді зберігається вражаюча добірка відповідних документів, виданих у Лондоні: «Дебати та засідання палати громад шістнадцятого парламенту Великобританії» (*The debates and proceedings of the House of Commons. Of the sixteenth Parliament of Great Britain, 1784–1790*), «Історія і засідання [палат] лордів і громад сімнадцятого парламенту Великобританії ...» (*The history and proceedings of the Lords and Commons. Of the seventeenth Parliament of Great Britain, 1791–1792*), «Парламентський оглядач, або Історія засідань і дебатів палати громад під час третьої сесії сімнадцятого парламенту Великобританії ...» (*The Parliamentary register, or History of the proceedings and debates of the House of Commons, during the third session of the seventeenth Parliament of Great Britain, 1793*) та ін. Представлені документи дають можливість детально вивчити парламентські розслідування скандалів навколо діяльності Ост-Індської компанії, судові переслідування дій позапарламентської опозиції наприкінці XVIII ст.

Ця література межує з добіркою документів з історії англо-американських відносин на початку XIX ст. і ранньої американської історії, прикладом яких є промова з нагоди смерті генерала Вашингтона, першого президента США, вимовлена на прохання жителів Нью-Йорка 31 грудня 1799 р. губернатором Морісом (Morris, 1752–1816) «Промова з нагоди смерті генерала Вашингтона» (*An oration upon the death of general Washington ...*), яка вийшла друком у Нью-Йорку в 1800 р.

Окрасою фонду є багата колекція описів експедицій і подорожей у різні країни Азії, Африки, Америки, Австралії, Європи. У XVII–XIX ст. описи невідомих раніше країн, їх звичаїв, тваринного та рослинного світу, а також видання атласів і карт, необхідних для успішних експедицій у знов відкриті землі, виходили у світ величезними на ті часи тиражами. У Воронцовському фонді представлені різноманітні роботи з загальної історії подорожей та історії окремих географічних відкриттів, життєписи мандрівників (найбільше книг присвячено Дж. Куку), описи навколосвітніх подорожей і мандрів до Північного та Південного полюсів.

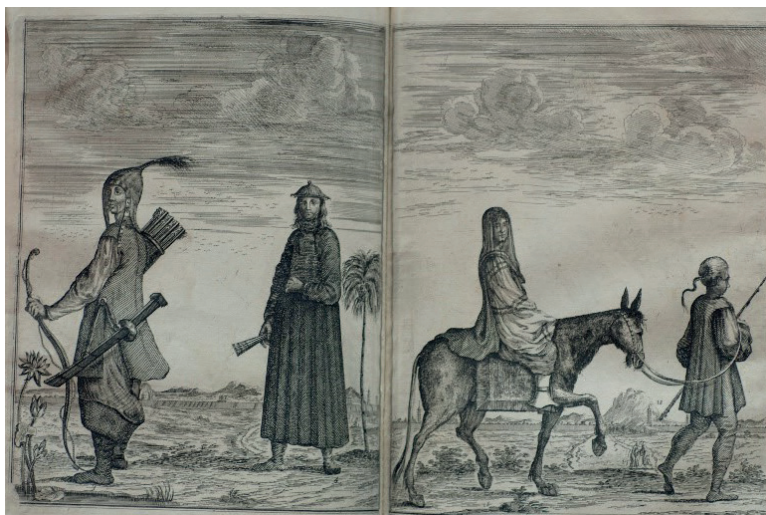
Немає такого шматочка куточка земної кулі, про який у бібліотеці Воронцових не знайшлося б відомостей! Виділимо з сотень описів подорожей найбільш рідкісні та цінні видання XVII ст., що вийшли у паризьких друкарнях: «Краса Персії, або Опис усього, що є цікавим у цьому королівстві» (*Les beautez de la Perse ; ou La description de ce qu'il y a de plus curieux dans ce royaume*, 1673) французького мандрівника А. Дольє де Ланда (A. Daulier des Landes, 1621–1715), «Реляція про декілька подорожей, здійснених в Угорщину, Сербію, Болгарію, Македонію ...» (*Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie, Servie, Bulgarie, Macedonie ...*, 1674) англійського лікаря та мандрівника Е. Брауна (E. Brown, 1642–1798), «Нова реляція про подорож до Константинополя ...» (*Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople ...*, 1680) французького мандрівника і рисувальника Г.-Ж. Грело (G.-J. Grelot, бл. 1630–1680?), «Шість подорожей Жана Батіста Таверньє ..., які він здійснював до Туреччини, Персії та Індії протягом сорока років ...» (*Les six voyages de Jean-Baptiste Tavernier ...*, *qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans ...*, 1682–1686), що належали перу самого Таверньє (Jean-Baptiste Tavernier, 1605–1689).

Серед збірок про різні подорожі заслуговує на увагу видання, підготовлене французьким ерудитом Мельхіседеком Тевено (Melchisédec Thévenot, бл. 1620–1692), якому вдалося зібрати географо-етнографічні описи різних країн і народів (Єгипту, Грузії, народів Індостану, Австралії, Ефіопії, Аравії, Філіппін, Китаю, Японії та ін.) в опусі з промовистою назвою: «Реляції про різні цікаві подорожі, які до сих пір не були видані ... Прикрашені зображеннями невідомих рослин, невідомих в Європі тварин і гео-

А. Дольє де Ланд. Красоти Персії
(Париж, 1673).
Гравійований фронтиспіс

графічними картами країн, які до сих пір карт не мали» (*Relations de divers voyages curieux, qui n'ont point esté publiées ... Enrichies de figures de plantes non décrites, d'animaux inconnus à l'Europe & de cartes geographiques de pays dont on n'a point encore donné de cartes*, Париж, 1663–1672). Примірник із бібліотеки Воронцових (чотири частини) відрізняється особливою красою численних гравюр. Відкривається збірка «Реляцію про козаків».

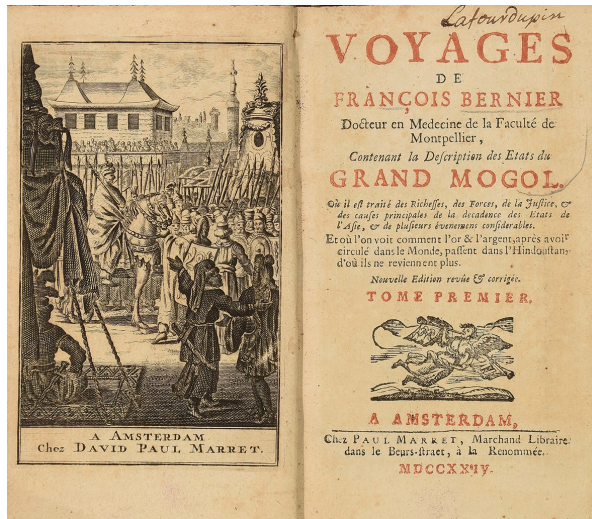

Гравюра з «Реляцій про різні цікаві подорожі ...» (Париж, 1663)

Численні чудові гравюри прикрашають видані у XVIII ст. «Подорожі Альберта де Мандельсло» (*Les voyages du sieur Albert de Mandelslo*, Лейден, 1719) А. де Мандельсло (J.-A. de Mandelslo, 1616–1644), «Подорожі Франсуа Берньє ..., що містять опис Імперії Великого Могола» (*Voyages de François Bernier ..., contenant la description des Etats du Grand Mogol ...*, Амстердам, 1724) Фр. Берньє (Fr. Bernier, 1620–1688) та «Подорожі шевальє Шардена до Персії та інших країн Сходу» (*Voayges du chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient ...*, Амстердам, 1735) Ж. Шардена (Jean Chardin, 1643–1713).

Описи цих прославлених мандрівників відрізнялися точністю історичних відомостей і користувалися великою популярністю у європейського читача.

Важливим джерелом для сучасних істориків, краєзнавців, географів є десятки описів подорожей Україною в XVIII – першій половині XIX ст., які містять багатий матеріал з археології, етногра-

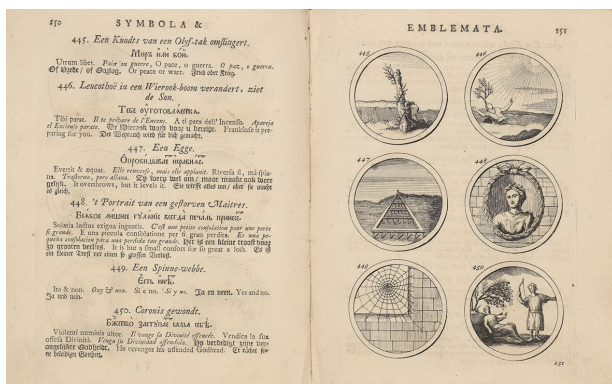

Подорожі Франсуа Берньє ... (Амстердам, 1724).
Фронтиспіс та титульний аркуш

фії та історії території сучасної України, її заселення. Особливий інтерес викликають описи Одеси перших десятиліть історії міста в подорожніх нотатках і нарисах англійської мандрівниці М. Гатрі (М. Guthrie) «Подорож, здійснена в 1795–1796 роках, через Тавриду, або Крим, стародавнє Боспорське царство ...» (*A tour performed in the years 1795–1796, through the Taurida, or Crimea, the antient Kingdom of Bosphorus ...*, Лондон, 1802), аташе французького посольства в Петербурзі Ж. де Реї (J. Reuilly) «Подорож до Криму та узбережжям Чорного моря протягом 1803 року» (*Voyage en Crimée et sur les bords de la mer Noire, pendant l'année 1803*, Париж, 1806), англійського купця Т. Мекджіла (Th. Macgill) «Подорожі в Туреччині, Італії та Росії, 1803–1806 років» (*Travels in Turkey, Italy, and Russia, during the years 1803–1806*, Лондон, 1808), французького літератора О. де Лагарда (Auguste de Lagarde, 1783–1853?) «Подорож з Москви до Відня, через Київ, Одесу, Константинополь, Бухарест та Германштадт» (*Voyage de Moscou à Vienne, par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt ...*, Париж, 1824) та ін. Авторство виданих анонімно «Листів про Крим, Одесу та Азовське море» (*Lettres sur la Crimée, Odessa et le mer d'Azof*, Москва, 1810) залишається спірним; цілком можливо, що книга була написана сподвижником герцога Рішельє купцем з Марселя Ш. Сікаром-старшим (Ch. Sicard, 1773–1830).

Завершуючи розповідь про іноземну частину книжкового зібрання Воронцових, звернемо увагу на розділ художньої літератури XVIII–XIX ст., де можна знайти прижиттєві видання класиків англійської та французької літератури – Т. Грея, Дж. Дрейдена, Л. Стерна, П.-Ж. Беранже, Ж. Сталь, Дж. Г. Байрона, Стендаля, П. Меріме, В. Скотта, Ч. Дікенса, А. Мюссе, Ш.-О. Сент-Бева, В. Гюго, А. Дюма, Жорж Санд, Т. Готьє, О. де Бальзака.

Огляд шедеврів вітчизняного книгодрукування у Воронцовському фонді почнемо з видань кириличного шрифту. «Стовп цнот знаменитих до Бога зешлого ... Сильвестра Косова ...» (*Столп цнот знаменитых к Богу зешлому ... Сильвестра Косова ...*) був виданий у друкарні Києво-Печерської Лаври 1658 р. Цей панегірик у прозі та віршах, який прославляє чесноти Київського митрополита Сильвестра Косова (помер у 1657 р.), присвячений митрополитові Київському Діонісію Балабану (р. н. невід. –1663).

Сторінки видань «Стовп цнот знаменитих до Бога зешлого ... (Київ, 1658) і «Символи й Емблемата» (Амстердам, 1705)

Початок друкування книг світського змісту за Петра I представлений амстердамським виданням «Символів й Емблемат» (*Символы и Емблемата ...*, 1705). Символи й емблеми користувалися в Європі великою популярністю починаючи з XVI ст. Книга містить текст шести символів написаний дев'ятьма мовами, серед них і російською (кирилицею), а також гравійовані дошки з шістьма емб-

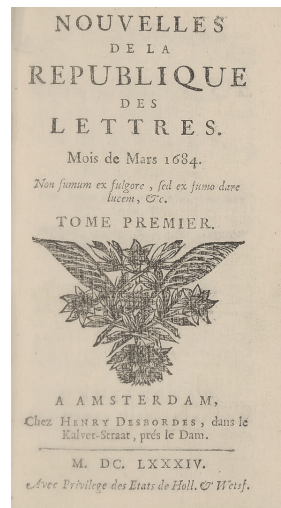
лемами в круглих медальйонах (емблема – умовне зображення ідеї в малюнку або в пластиці; символ висловлює ту ж ідею словами).

Прикладом видання петровського часу після введення гражданського шрифту є «Книга Статут морський, про все, що стосується доброму управлінню, в перебуванні флоту на морі» (*Книга Устав морской, о всем, что касается доброму управлению, в бытности флота на море*, СПб., 1720), що викладає положення про організацію флоту, обов'язки чинів флоту, а також містить правила порядку корабельної служби, зібрання морських кримінальних узаконень і морських сигналів.

Цінним джерелом історії України XVIII ст. є надзвичайно рідкісне видання «Акт розмежування між Новоросійською губернією і польською Україною» (*Акт разграничения между Новороссийскою губернией и Польскою Украиной, заключенный полномочными ея имп. величества и его величества короля и Республики Польских комиссарами в 5-й день генваря 1781 года*, СПб., 1781). До книжкових раритетів належать і путівники письменника, поета, перекладача та видавця Василя Григоровича Рубана (1742–1795) «Короткі географічні, політичні й історичні звістки про Малу Росію ...» (*Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России ...*, СПб., 1773), «Короткий літопис Малої Росії...» (*Краткая летопись Малой России ...*, СПб., 1777).

У фонді є двадцять видань робіт історика Новоросії А. О. Скальковського, багато з яких – з автографами автора Михайлу Семеновичу й Єлизаветі Ксаверіївні Воронцовим. Відзначимо і прижиттєві видання класиків вітчизняної словесності, зокрема, творів О. С. Пушкіна.

Особливий розділ колекції становить «Одесика» з книжкового зібрання М. С. Воронцова: роботи з історії міста та краю, видання, присвячені його господарському освоєнню, каталоги одеських книжкових крамниць, періодичні та довідкові видання, надруковані в Одесі. Ця частина Воронцовського фонду значно поповнилася за С. М. Воронцова: опубліковані документи та матеріали місцевих органів влади, що відображають господарське, суспільно-політичне життя міста і краю в 1860 – початку 1880-х рр., адрес-календарі, альманахи, видання наукових товариств та інших організацій, новинки художньої літератури місцевих видавництв.

Титульні аркуші періодичних видань останньої третини XVII ст., що видавалися в Голландії

Багата колекція європейської періодики (більше 500 назв газет і журналів французькою, англійською, російською, німецькою, італійською, голландською та ін. мовами) охоплює період з 1630-х до 80-х рр. XIX ст.

На особливу згадку заслуговує періодика, що видавалася в Голландії в останній третині XVII ст. французькою мовою: «Голландський Меркурій» (*Mercure hollandois* ... Амстердам, 1675–1686), «Історичний і політичний Меркурій» (*Mercure historique et politique* ..., Парма [тобто Гаага], 1686–1688), «Універсальна й історична бібліотека» (*Bibliothèque universelle et historique*, Амстердам, 1686–1693), «Новини Республіки словесності» (*Nouvelles de la République des lettres*, Амстердам, 1684–1718), у яких висвітлювалися важливі події європейської історії тих років, зокрема і в Україні.

Серед бібліографічних рідкостей виділимо такі видання, що виходили в різних європейських містах, як «Літературна газета Європи» (*Gazette littéraire de l'Europe*, Амстердам, 1764–1784), «Любитель економічних і літературних новин» (*Le Nouvelliste oeconomique et littéraire* ..., Гаага, 1754–1761), «Природа, розглянута в різних аспектах» (*La Nature considérée sous differens aspects* ..., Париж, 1774), «Енциклопедична газета» (*Journal encyclopédique*,

Льєж, 1756–1788), «Сніданок, або притулок ...» (*Le déjeûné ou l'asile...*, Лондон, 1787).

Періодичні видання епохи Великої французької революції представлені паризькими газетами різних політичних течій: «Французький патріот» Ж.-П. Бріссо (*Le Patriote François...*, 1789–1790), «Патріотичні та літературні аннали Франції» Л.-С. Мерсьє (*Annales patriotiques et littéraires de la France ...*, 1789–1790), «Паризька газета» (*Journal de Paris*), з якою у 1791–1792 рр. активно співпрацював французький поет, журналіст і політичний діяч А. Шеньє, «Старий кордельєр» К. Демулена (*Le Vieux Cordelier ...*, 1793–1794) та ін. Почесне місце в цьому ряду займає комплект «Національної газети, або універсального монітора» (*Gazette nationale, ou le Moniteur Universel*, 1789–1835), зібраний майже за півстоліття.

Особливу цінність становлять роялістські й емігрантські видання. Відомий журналіст Жан-Габриєль Пельтьє (Jean-Gabriel Peltier, 1760–1825) був ініціатором видання роялістських «Дінь апостолів» (*Les actes des apôtres*, Париж, 1789–1791), де друкувалися

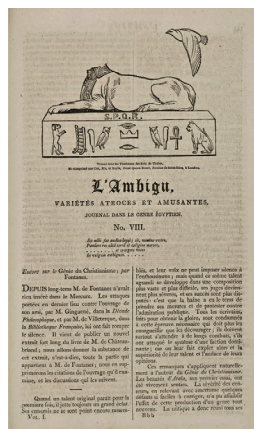
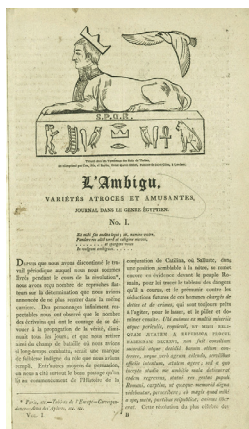
памфлети та сатири проти законодавства Національних установчих зборів та його діячів. У контрреволюційному виданні, яке здобуло репутацію одного з найдотепнішого та їдкого, працював і граф Ланжерон, у майбутньому – наступник Рішельє на посаді градоначальника Одеси та генерал-губернатора Новоросійського краю.

Після подій 10 серпня 1792 р. Ж.-Г. Пельтьє емігрував до Лондона, де продовжив свою журналістську діяльність. У роки консульства Наполеона Ж.-Г. Пельтьє почав випускати газету «*L'Ambigu ...*» (у перекладі з французької «ambigu» означає «двозначний каламбур, еківок»), яка в 1802–1803 рр. виходила під заголовком «Жахливі та забавні дрібниці, журнал в єгипетському

Гравійований фронтиспіс одного з випусків «Дінь апостолів»

дусі». Видання цікаво оформлене: його перші номери прикрашені віньєткою з зображенням єгипетського сфінкса, до якого був домальований бюст Наполеона з короною на голові, а з № 6 за 1803 р. «сфінкс» зображувався без голови.

Амбігю, жажливі та забавні дрібниці: журнал в єгипетському дусі (№ 1, [1802] і № 8, [1803])

Понад 100 назв англійських газет і журналів дають повне уявлення про життя англійського суспільства XVIII–XIX ст. Виділимо багаторічний комплект «Журналу джентльмена ...» (*Gentleman's Magazine*, Лондон, 1731–1853). Це справжня «енциклопедія британського життя»: тут знаходимо аналіз найважливіших статей на морально-політичні теми, хроніку подій, некрологи та звістки про народження і шлюби в знатних родинах, призначення на церковні, військові посади, а також огляд книжкових новинок, вірші та ін. Значна кількість журналів у фонді присвячена вивченню афро-азіатського регіону і, зокрема, британських колоній; представлені й журнали аболіціоністських товариств (організацій, які боролися з рабством) першої третини XIX ст.

Досить значною та різноманітною є колекція російських періодичних видань (150 назв): газети, журнали, альманахи, календарі або місяцеслови, що відображають особисті уподобання власників книжкових зібрань. Серед видань XVIII ст. – повний комплект журналу «Щомісячні твори для користі та розваги службовців» (*Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие*, 1755–1776), перший щотижневий приватний журнал «Дозвільний час на

користь використаний» (*Праздное время в пользу употребленное*); у фонді є номери за 1759 рік, коли загальний тираж видання становив 600 примірників. У бібліотеці представлені масонські видання видатного російського просвітителя М. І. Новікова: «Ранкове світло» (*Утренний свет*, 1778–1780), «Вечірня зоря» (*Вечерняя заря*, 1782), «Московське щомісячне видання» (*Московское ежемесячное издание*, 1781) та інші масонські видання, наприклад, «Бесіди з богом, або Роздуми у вечірні години» (*Беседы с богом, или Размышления в вечерние часы*, 1787).

Десятки періодичних видань різних напрямків, що виходили в першій половині XIX ст., дозволяють скласти повне уявлення про журналістику в Росії: «Вісник Європи» (*Вестник Европы*), «Патріот» (*Патриот*), «Північний вісник» (*Северный вестник*), «Син вітчизни» (*Сын отечества*), «Невський глядач» (*Невский зритель*), «Вітчизняні записки» (*Отечественные записки*), «Сучасник» (*Современник*) та ін. Серед одеської періодики виділимо календарі й альманахи з особистого книжкового зібрання Є. К. Воронцової – «Календар на 1832 рік» (*Календарь на 1832 год*, Одеса, 1831), «Одеський альманах на 1840 рік» (*Одесский альманах на 1840 год*, Одеса, 1831), «Подарунок бідним» (*Подарок бедным*) і «Збиральниця пожертвувань» (*La Queuteuse*) за 1834 р.

* * *

Окрім книг і періодичних видань, у Воронцовському фонді представлені мапи, атласи, гравюри, рукописні та друковані ноти, оперні лібрето, що свідчить про різнобічні інтереси й художні смаки власників зібрання.

На жаль, більшу частину великого картографічного зібрання Воронцовського палацу в Одесі було втрачено в роки Великої вітчизняної війни. Серед збережених картографічних видань – два томи «Великого атласу всього світу» (*Grosser Atlas Uber die Gantze Welt ...*, 1737), надрукованого відомим картографічним видавничим домом Гоманна в Нюрнберзі.

В атласі є визначальна мапа під назвою «Україна, земля козаків із сусідніми провінціями Валахії, Молдавії, Малої Татарії» (*Ukrania quae et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minorisq. Tartariae Provinciis exhibita*), складена одним із видатних картографів XVIII століття, гравером і географом імператора Кар-

Карта «Україна, земля козаків із сусідніми провінціями» з «Великого атласу всього світу» (Нюрнберг, 1737)

ла VI – Йоганном Баптистом Гоманном (Johann Baptist Homann, 1664–1724). Видання 1737 р. було надруковано спадкоємцями Гоманна.

Чудова колекція західноєвропейської гравюри, зібрана Воронцовими, частково розпорошена серед різних музейних і бібліотечних сховищ. Проте, збережена частина гравюр є окрасою Воронцовського зібрання університетської бібліотеки. Це, насамперед, добірка альбомів гравюр. Роботи кращих майстрів різних національних шкіл (голландської, фламандської, італійської, французької, німецької) виконані в різних техніках: різцевої і пунктирної гравюри, офортів, акватинти, мецо-тинто, літографії та ін. Відзначимо також і жанрове розмаїття колекції, у складі якої знаходимо пейзажні та видові гравюри, алегоричні, міфологічні та батальні композиції, портрети і карикатури.

Прикладом альбому гравюр, що надавали можливість познайомитися з портретами видатних предків і сучасників, є два томи «Портретів прославлених діячів Великобританії» (*The heads of illustrious persons of Great Britain, engraved by Mr. Houbraken and Mr. Vertue...*, Лондон, 1743–1751), в яких зібрані 108 портретів британських знаменитих постатей XIV–XVIII ст., гравійованих у техніці штрихової гравюри відомим голландським гравером Якобом Хубракеном (1698–1780) із полотн відомого художника Ганса Гольбейна Молодшого.

Розкішні гравюри з альбому «Імітації оригінальних малюнків Ганса Гольбейна в колекції Його Величності, для портретів знаменитостей двору короля Генріха VIII ...» (*Imitations of original drawings by Hans Holbein, in the collection of His Majesty, for the portraits of illustrious persons of the court of Henry VIII*, Лондон, 1792), що виконані в техніці пунктиру італійським гравером і художником Фр. Бартолоцці (1727–1815; він протягом багатьох років успішно працював у Лондоні) за малюнками Г. Гольбейна Молодшого, – один із найкращих зразків англійського кольорового друку.

Серія з 27 портретів «... знаменитих і прославлених людей, пов'язаних з історією Великобританії в правлінні Якова I, Карл I, Карла II і Якова II ... написаних Ван Дейком, Лелі, Неллером, Райлі та ін.» (*Boydell's heads of illustrious and celebrated persons, generally connected with the history of Great Britain in the reigns of James I, Charles I, Charles II, and James II. ... painted by Van Dyke, Lely, Kneller, Riley*, Лондон, 1811) виконана в техніці «мецо-тинто», або «чорній манері», що досягла досконалості в Англії у другій половині XVIII ст.

Вишукане мистецтво гравюри постає насамперед як репродукційне мистецтво: майстри багато займалися відтворенням оригі-

**Портрет Джона Мора
з альбому «Імітації
оригінальних малюнків Ганса
Гольбейна ...» (Лондон, 1792)**

Гравюра з альбому «Імітації старовинних і сучасних малюнків ...» (Лондон, 1798)

нальних творів видатних художників різних епох. Альбом «Імітації старовинних і сучасних малюнків, починаючи з відродження мистецтва в Італії до теперішніх часів» (*Imitations of ancient and modern drawings : from the restoration of the arts in Italy to the present time*, Лондон, 1798) містить 158 гравюр у техніці офорту й акватинти, більшість з яких виконані німецьким майстром К. М. Метцем, зокрема – гравюра за аквареллю великого німецького живописця і графіка Альбрехта Дюрера.

Альбом «Безневинні підробки, або Збірник естампів із [полотен] найвідоміших живописців ...» (*Innocent counterfeits; or, A collection of prints from the most celebrated painters ...* Лондон, 1756) містить 78 різцевих і пунктирних гравюр, виконаних блискучим гравером Бернаром Пікаром (1673–1733) за полотнами низки славетних митців.

Воронцови були пристрасними колекціонерами такого особливого різновиду графіки, як карикатура, що досягла свого розквіту

Гравюра з серії «Приклади верхової їзди поблизу Лондона» Г. Елкена (Лондон, 1821)

в Великобританії в кінці XVIII – першої третині XIX ст. Сатирична графіка представлена серіями офортів карикатуристів Р. Френкленда і Генрі Т. Елкена, котрих надихали такі традиційні розваги англійських аристократів, як спорт, забіг і полювання на лисиць.

Невеликий екскурс в історію бібліотеки Воронцових і короткий огляд її універсальних фондів закінчимо рядками з «Поетичних нарисів України, Одеси і Криму» (*Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма*) поета пушкінської епохи І. П. Бороздни (1804–1858), що передав свої враження від відвідин Воронцовського палацу в Одесі:

Средь этих роскоши вместилищ
Не меньше увлекают взор
Сокровища книгохранилищ,
Где для души такой простор,
Где все века и все народы,
Где жизнь умов и ход природы
Как в зеркале отражены
И навсегда сбережены
От безотрадного забвенья
Во славу муз и просвещенья.

Фонд Олександра Григоровича Строганова

*«... Про нього розповідають
більше анекдотів, ніж правди ...»*

Олександр Дерибас про О. Г. Строганова

Екслібрис
О. Г. Строганова

Багату особисту бібліотеку Олександра Григоровича Строганова (Строгонова) було передано бібліотеці Новоросійського університету наприкінці XIX ст. за заповітом власника. Зібрання містило 7990 назв у 18840 томах, зокрема карт і планів – 280 назв у 300 т., періодичних видань – 230 назв у 1200 т., рукописів та рукописних карт й планів – 120 назв у 130 т. Влившись до складу університетської бібліотеки, книги О. Г. Строганова завжди зберігалися окремо, складаючи Строгановський іменний фонд. Переважно всі вони забезпечені книжковим ярликом з гербом роду Строганових.

Олександр Григорович Строганов (1795–1891) належав до баронської лінії Строганових, однієї з знаменитих дворянських сімей Російської імперії. Представники роду Строганових брали активну участь в історії Росії й України. З цього роду походить плеяда видних діячів, які увійшли до лав придворної аристократії та вищого чиновництва Російської імперії. У 1826 р. його батькові Григорію Олександровичу Строганову було присвоєно титул графа з правом наслідування. З цього часу О. Г. Строганов носить графський титул.

Отримавши домашню освіту, О. Г. Строганов вступив до Інституту корпусу інженерів шляхів сполу-

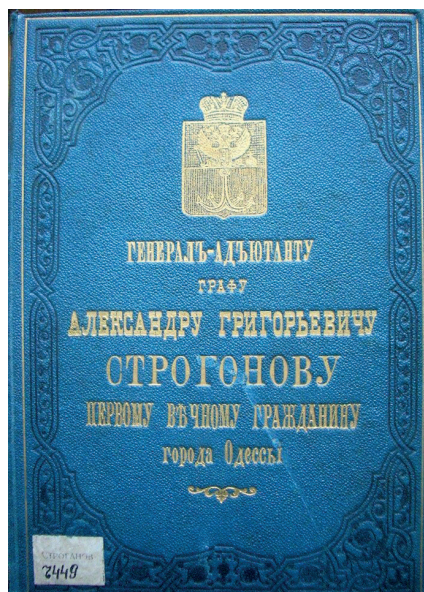

Олександр Григорович
Строганов

чення. У складі 1-ї артилерійської бригади, він брав участь у війні 1812 р. і в закордонних походах проти армії Наполеона. За мужність, проявлену в боях (а саме – під Лейпцигом і Дрезденом), а також за участь у взятті Парижа, він був нагороджений бойовими нагородами. Згодом О. Г. Строганов віддав перевагу військовій кар’єрі, також виконував різні доручення імператора, зокрема й дипломатичні, входив у ряд державних комісій і комітетів, а саме – до Урядового комітету внутрішніх і духовних справ та народної освіти Царства Польського (1832). Протягом 1836–1838 рр. він був Чернігівським, Полтавським і Харківським генерал-губернатором. У 1855–1862 рр. О. Г. Строганов займав посаду Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. За його управління Одеса швидко змінювала своє обличчя: у місті проводилася значна перебудова мостових, вулиці почали моститися бузькою бруківкою, велося будівництво системи водопостачання, газового освітлення вулиць і багато іншого. О. Г. Строганов активно підтримував клопотання жителів про відкриття університету в Одесі.

Після відставки він продовжував брати активну участь у житті міста, що залишалося постійним місцем проживання графа до його останніх днів: був одним із 72 членів Одеського міського громадського управління, протягом 21 року був президентом Одеського товариства історії та старожитностей. О. Г. Строганов підтримував діяльність «Російського товариства пароплавства та торгівлі», був одним з активних діячів Товариства сільського господарства Південної Росії. За заслуги перед містом граф О. Г. Строганов був удостоєний звання «першого вічного громадянина міста Одеси».

Граф О. Г. Строганов був вельми своєрідною особистістю, людиною з дуже складним різким характером. Тому не дивно, що спогади сучасників були суперечливі. За думкою одних, він представляв «оригінальний тип гордо-

Новоросійський календар на 1891 р.
(Одеса, 1890)

витого й вченого самодура-аристократа», «поєднання рідкісних протиріч: з одного боку освіченого адміністратора, з іншого – грубіяна» (К. А. Скальковський). Проте інші відзначали, що «це була людина пряма і, безсумнівно, світлого напрямку» (Олександр Дерібас). Що ж розповідають книги про власника зібрання, другого за обсягом серед іменних колекцій Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова?

Багата бібліотека графа складалася з родинної бібліотеки Строганових, яка збиралася протягом багатьох століть, та його особистого книжкового зібрання. Бібліотеку сім'ї Строганових Олександр Григорович передав Томському університету в 1877 р., а свою особисту, як уже згадувалося раніше, – заповів бібліотеці Новоросійського університету. Зараз вона налічує 18891 одиницю книг і журналів другої половини XVI–XIX ст. російською, англійською, французькою, польською та німецькою мовами.

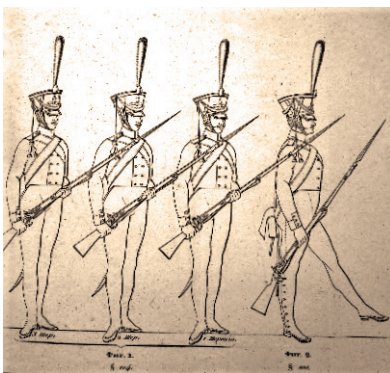
Граф О. Г. Строганов не був бібліофілом у чіткому розумінні цього слова і не захоплювався збиранням рідкісних видань, хоча в його бібліотеці є чимало раритетів. На підбір книг істотно вплинули розвиток його службової кар'єри та його особисті інтереси. Кожен період життя Олександра Григоровича позначився на змісті книгозбірні.

Не дивно, що велике місце в книгозбірні графа, котрий був професійним військовим, займала військова книга кінця XVIII–XIX ст.: твори відомих вчених і військових діячів з тактики, стра-

тегії й артилерії, книги з інженерної справи, а також військові статuti, що були видані у Царстві Польському.

Цінними джерелами з вивчення Причорноморських земель кінця XVIII – початку XIX ст. є військово-топографічні описи прибережних територій Чорного моря, опубліковані в рамках роботи Генерального штабу з вивчення російсько-турецьких війн.

Значну частину бібліотеки О. Г. Строганова складають видан-

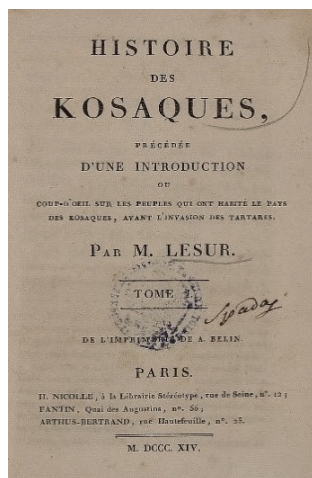
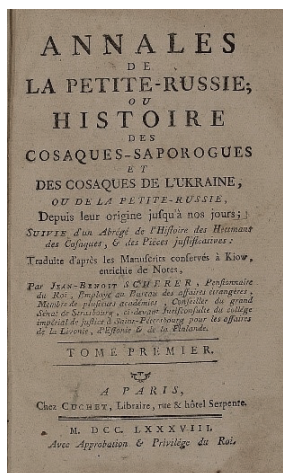

Гравюра з «Планів школи рекрутської, ротного й батальйонного вчення» (СПб., 1822)

ня, присвячені різним питанням права. Це, насамперед, зібрання законів, укази, маніфести й інструкції, які діяли на території Російської імперії. Після того як граф О. Г. Строганов залишив пост міністра внутрішніх справ, він провів деякий час у Франції, де вивчав досвід місцевих органів влади й управління, питання організації та діяльність поліції, судових і медичних організацій. Тому у книгозбірні є велика добірка указів, законів, кодексів французькою мовою, виданих у Парижі, зокрема «Закони та акти уряду» (*Lois et actes du gouvernement*, 1789–1869), зібрані за 80 років. Серед книг – цікаві твори «Викрита поліція з часів Реставрації...» (*La police dévoilée, depuis la Restauration ...*, 1830) Фромана (Froment), «Про розлучення» (*La question du divorce*, 1880) Олександра Дюма-сина (Alexandre Dumas, 1824–1895) та ін. У цьому розділі бібліотеки О. Г. Строганова чимало видань, присвячених міжнародному праву.

Великий розділ бібліотеки займають книги з історії Російської імперії та Франції. Представлені видання з історії України: «Аннали Малоросії, або Історія запорізьких і українських козаків» (*Annales de la Petite-Russie, ou histoire des Cosaques-Saporogues et des cosaques de l'Ukraine*, 1788) Жана-Бенуа Шерера (Jean-Benoît Schérer, 1741–1824), «Історія козаків ...» (*Histoire des Cosaques, précédé d'une introduction, ou coup d'oeil sur les peuples qui ont habité le pays des Cosaques, avant l'invasions des Tartares*, 1814) Шарля-Льві Лезюра (Charles-Louis Lesur, 1770–1849), написана за розпорядженням Наполеона I Бонапарта, а також славетний «Опис України» (*Описание Украины*) Гійома Левассера де Боплана (Guillaume Levasseur de Beauplan, бл. 1600–1673) у першому виданні російською мовою (СПб., 1832).

У розділі з історії Франції є велика кількість книг, у тому числі рідкісних, епохи Великої французької революції та Паризької комуни. Серед джерел для вивчення неординарних подій, пережитих французькою столицею навесні 1871 р., виділимо важливі документальні матеріали, надруковані у Парижі: «Парламентські розслідування про повстання 18 березня 1871 р.» (*Enquête parlementaire sur l'insurrection du dix-huit mars 1871*, 1872); «Блакитна книга Інтернаціоналу. Рапорти та офіційні документи, прочитані на Лозаннському, Брюссельському і Баденському конгресах Генеральною радою в Лондоні і делегатами всіх секцій Інтерна-

З українців О. Г. Строганова

ціоналу» (*Le livre bleu de l'Internationale...*, 1871) Оскара Тестю (Oscar Testut). Номери газет, що виходили в Версалі в період пруської окупації, об'єднані в два томи «Прусського Монітору Версаля» (*Le Moniteur prussien de Versailles*, 1872). Відзначимо також збірник, що вміщує факсимільне відтворення 500 французьких і німецьких афіш епохи франко-пруської війни і Паризької комуни та ілюстроване «Париж, охоплений пожежею : Історія Комуни 1871 р.» (*Paris incendié : Histoire de la Commune de 1871*). Видання, надруковане у Парижі в 1872 р., містить 170 гравюр (з яких у примірнику О. Г. Строганова не зберіглося 26 гравюр).

Широко відомий той факт, що О. Г. Строганов під час перебування у Франції протягом трьох років відвідував лекції медичного факультету Сорбонни. Тому не дивно, що в його книгозбірні є чимало книг із медицини, а саме з анатомії, фізіології, хірургії, офтальмології, деякі з дарчими написами графу від паризьких лікарів.

У XVIII–XIX ст. дуже популярними були енциклопедії, які підсумовували та популяризували відомості в доступній формі. У бібліотеці графа є кілька комплектів як універсальних, так і спеціальних енциклопедій, якими О. Г. Строганов активно користувався, про що свідчать численні маргіналії.

Розділ художньої літератури характерний для дворянської бібліотеки XIX ст. Перше місце за кількістю видань належить фран-

цузькій літературі – це зібрання творів та окремих видань відомих у той час письменників, поетів і драматургів: П.-О. К. де Бомарше, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, В. Гюго, П.-Ж. де Беранже, Ш. О. де Сент-Бева тощо. Твори інших іноземних авторів, разом з античною літературою, представлені у своїй більшості французькими перекладами.

У бібліотеці О. Г. Строганова представлені твори найвідоміших російських поетів, прозаїків і драматургів XIX ст. Тут ми можемо знайти прижиттєві видання О. С. Пушкіна «Кавказський полонений» (*Кавказский пленник*, СПб., 1822), «Брати-розбійники» (*Братья-разбойники*, М., 1827), «Цигани» (*Цыганы*, М., 1827); Л. М. Толстого «Війна і мир» (*Война и мир*, М., 1868–1869); І. С. Тургенєва «Весняні води» (*Вешние воды*, Лейпциг, 1873), «Дим» (*Дым*, Лейпциг, 1876); М. Ф. Достоевського «Записки з мертвого будинку» (*Записки из мертвого дома*, СПб., 1875), «Підліток» (*Подросток*, СПб., 1876) та ін.

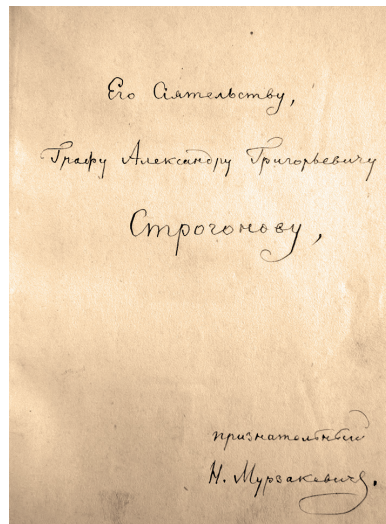
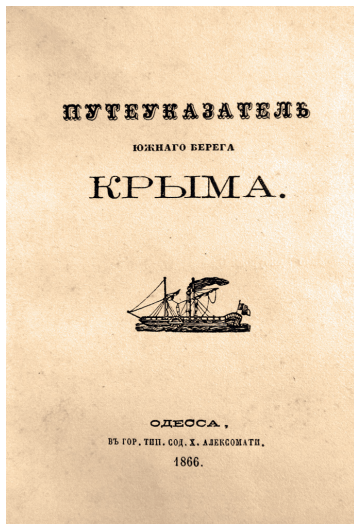
Завдяки своєму службовому стану О. Г. Строганов зумів зібрати колекцію видань, заборонених цензурою на території Російської імперії (зараз у складі Строгановського фонду зберігається 35 примірників таких видань). Особливо повно представлені видання герценівської Вільної російської друкарні, зокрема «Полярна зірка» (*Полярная звезда*, Лондон, 1858–1861) О. І. Герцена, «Про пошкодження звичаїв у Росії» (*О повреждении нравов в России*) князя М. М. Щербатова; «Подорож з Петербурга в Москву» (*Путешествие из Петербурга в Москву*, Лондон, 1858) О. М. Радищева; «Записки княгині К. Р. Дашкової» (*Записки княгини Е. Р. Дашковой*, Лондон, 1859); «Записки О. П. Єрмолова про війну 1812 року» (*Записки А. П. Ермолова о войне 1812 года*, Лондон, 1863); «Запис-

Гравійований титульний лист видання «Париж, охоплений пожежею»

ки Дениса Васильовича Давидова» (*Записки Дениса Васильевича Давыдова*, Лондон, 1863).

Особливу цінність книгозбірня графа представляє для історії громадського життя і міського самоврядування в Одесі. Тут зібрані «Журнали засідань Одеської міської загальної думи» (*Журналы заседаний Одесской городской общей думы*, 1868), «Відомості Одеського міського громадського управління за 1865–1867 рр.» (*Ведомости Одесского городского общественного управления за 1865–1867 гг.*, 1865–1867), «Праці Одеського статистичного комітету» (*Труды Одесского статистического комитета*, 1865–1870), статuti і звіти різних міських організацій, в діяльності яких Олександр Григорович брав активну участь. Широко представлені довідкові видання (адрес-календарі, пам'ятні книжки, путівники, каталоги виставок).

«Путівник південного берега Крима» М. Н. Мурзакевича (Одеса, 1866) з дарчим написом автора графу О. Г. Строганову

У бібліотеці є великий географічний розділ; переважно це книги з географії та подорожі Росією, а також Європою, Азією, Африкою й Америкою. Цікавою частиною книгозбірні є комплект туристичних путівників і довідників. Добірка наочно ілюструє процес розвитку путівників як нового типу видання і літературного жанру.

На особливу увагу заслуговує одеське видання «Путівник мандрівника по Криму» (*Guide du voyageur en Crimée...*, 1834) вихідця зі Швейцарії Шарля Анрі Монтандона (Charles Henri Montandon). Особлива цінність примірника з книгозбірні О. Г. Строганова полягає в тому, що в ньому зберіглося 17 з 18 гравюр з краєвидами Криму, виконаних в літографічній майстерні Олександра Брауна в Одесі, та дві карти.

Літографія за малюнком І. К. Айвазовського «Татарин в дорозі» з Путівника мандрівника по Криму» Ш. Г. Монтандона

Заслуговує на увагу той факт, що в «одеській» частині строгановської бібліотеки чимало автографів та дарчих написів авторів власнику зібрання. Так, на примірнику видання «Суть питання про Суецький канал. Виклад фактів» (*Question du Canal de Suez. Exposé des faits*, 1859) дарчий напис автора – будівельника каналу Фердинанда де Лессепа (Ferdinand Lesseps, 1805–1894): «Графу Строганову, генерал-губернатору Новоросії та Бессарабії».

Між іншим О. Г. Строганов захоплювався мінералогією; він був дійсним членом, а в 1824–1844 рр. – президентом імператорського Санкт-Петербурзького Мінералогічного суспільства. Це неординарне захоплення графа також відображене в його книгозбірні, в якій зберігається кілька десятків праць з мінералогії німецькою,

французькою, російською та польською мовами, виданих у XVIII–XIX ст.

Бібліотека О. Г. Строганова вміщує солідну добірку європейських періодичних видань. У фонді Строганова є багаторічні комплекти французьких журналів Старого порядку і епохи Французької революції. Відзначимо повний комплект «Систематичної бібліотеки творів вчених Європи ...» (*Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de L'Europe ...*, Амстердам, 1728–1753), майже повний комплект журналу, що був рупором супротивників енциклопедистів – «Літературного щорічника ...» (*L'Année littéraire ...*, Амстердам-Париж, 1754–1790). У книгозбірні графа зберігаються повні річні комплекти за 1790–1791 pp. (24 томи) «Бібліотеки публічної людини ...» (*Bibliothèque de l'homme public ...*), що виходила в Парижі. Тома «Історії Королівської академії наук ...» за 1699–1769 pp. (*Histoire de l'Académie royale des sciences ...*) представлені в бібліотеці О. Г. Строганова різними перевиданнями. На відміну від академічної періодики, одне з найбільших французьких наукових періодичних видань наприкінці XVIII – початку XIX ст. «Журнал шахт» (*Journal des mines*) мав спеціалізовану спрямованість і був присвячений виключно проблемам гірничодобувної промисловості, геології, картографії та географії. У бібліотеці О. Г. Строганова зберігаються перші дев'ять томів журналу, виданого в Парижі, за 1794–1795 pp. і 1797–1798 pp.

Відзначимо також, що в період свого перебування в Польщі, О. Г. Строганов зібрав численну кількість журналів за 1830–1831 pp.: «Газета Варшавська» (*Gazeta Warszawska*), «Кур'єр польський» (*Kurjer Polski*), «Патріот» (*Patryota*), «Кур'єр Варшавський» (*Kurjer Warszawski*), «Газета польська» (*Gazeta Polska*), «Меркурій. Політичний, комерційний та літературний журнал» (*Merkury. Dziennik polityczny, handlowy i literacki*) та чимало інших.

Оригінальною частиною колекції є альбом французьких карикатур з бібліотеки графа (перша третина XIX ст.). Головний герой цих карикатур – вигаданий персонаж веселий горбань, безбожник і лихослов, цинік, гурман, п'яничка і гульвіса – Шарль Луї Філіп Анрі Богом даний Майо (Charles Louis Philippe Henri Dieudonné Maueux). Альбом карикатур налічує 134 аркуша кольорових і чорно-білих літографій, що виходили як самостійно, так і в рамках окремих серій.

**Карикатури з серій «Повна історія месьє Майо»
і «Пригоди месьє Майо»**

У 1940 р. зі Строгановського фонду було вилучено для кабінету історичної географії 346 карт, атласів і планів. Значна їх частина була втрачена під час Великої вітчизняної війни: приміщення, де вони зберігалися, згоріло під час артилерійського обстрілу. Врятувати вдалося лише невелику частину карт і планів, які на сьогодні входять до складу фонду. Серед них є дуже рідкісні, наприклад, «Креслення й описи протокам Константинопольському, Дарданелльському і головним місцях Турецького володіння на берегах Чорного моря розташованих» (*Чертежи и описания проливам Константинопольскому, Дарданелльскому и главным местам Турецкого владения по берегам Черного моря лежащим*), надруковані у Санкт-Петербурзі в 1807 р.

Фонд О. Г. Строганова – робоча бібліотека, що відображає професійні інтереси власника, але вона містить багато цінних та рідкісних видань.

Фонд Віктора Івановича Григоровича

*Не можна тримати книжки закритими,
наче у тюрмі...*

Петрарка

Віктор Іванович Григорович
З.п.

Віктор Іванович Григорович

Першим іменним книжковим фондом у бібліотеці Новоросійського (Одеського) університету став дар першого декана історико-філологічного факультету професора Віктора Івановича Григоровича (1815–1876). Подарувати своє зібрання видань зі славістики новому навчальному закладу В. І. Григорович вирішив ще до офіційного відкриття університету.

Восени 1864 р. В. І. Григорович, на той час уже відомий славіст, оглянув бібліотеку Рішельєвського ліцею (попередника університету) та запропонував попечителю Одеського навчального округу А. А. Арцимовичу передати

в дарунок майбутньому університету зібрання книжок зі слов'янської філології та суміжних дисциплін (650 назв у 761 томі).

Для надання своєму книжковому дару офіційного статусу в університетській бібліотеці В. І. Григорович звернувся з проханням до російського імператора Олександра II, який 3 листопада 1864 р. видав указ, згідно з яким «... з книг, принесених в дар Новоросійському університету Григоровичем, скласти назавжди у бібліотеці вказаного університету особливий відділ під назвою «Відділ зі слов'янської філології професора В. І. Григоровича». Ця подія сприяла тому, що важливі та великі книжкові дари відомих осіб, вчених, громадських і політичних діячів бібліотеці Новоросійсько-

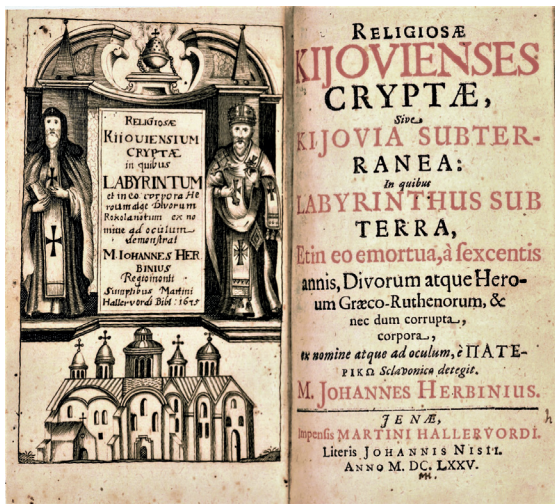
Книжки з дару В. І. Григоровича були розподілені бібліотекарями Новоросійського (Одеського) університету за такими тематичними розділами: 1. Словники; 2. Граматики; 3. Історія; 4. Побутові (у цьому розділі знаходяться книжки з етнографії, міфології, фольклору); 5. Історія літератури; 6. Слов'янська література. У період своєї роботи в Новоросійському університеті професор В. І. Григорович неодноразово поповнював однойменну слов'янську колекцію.

Більша частина бібліотеки зі славістики була зібрана В. І. Григоровичем під час наукової подорожі слов'янськими землями у 1844–1847 рр. Вчений відвідав Константинополь, Салоніки, Афон, Македонію, Болгарію, Валахію, Банат, Угорщину, Австрію, після цього – Крайну, Далмацію, Чорногорію, Славонію, потім – Моравію та Чехію, а на зворотному шляху він проїхав крізь Дрезден, Лейпциг, Берлін та Кенігсберг. І в усіх місцях учений-славіст використовував кожну можливість, щоб придбати книги та рукописи, у яких простежувалася «взаємність слов'янська».

Серед подарованих славістом університетській бібліотеки книг особливе місце займає примірник другого видання «Лексикону славенороського» (*Лексіконъ славеноросскій: именъ толькованіє*) (Кутеїн (Орша), 1653) Памви Беринди (Памво Берында; 1555/1560–1632), котрий працював над його створенням більше

25 років. До видання, що налічує близько 7000 термінів, входять польські, чеські, болгарські, сербські, угорські, німецькі, грецькі, латинські, єврейські та ін. слова. «Лексикон» відіграв велику роль у розвитку української, російської та білоруської лексикографії.

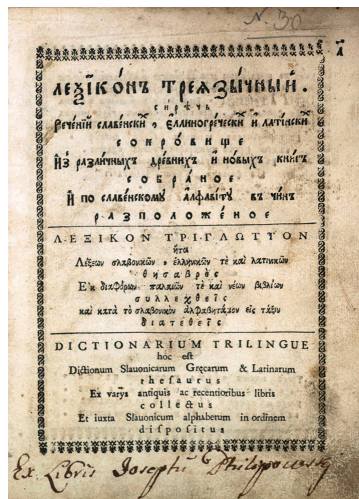

«Священні київські печери, або Підземний Київ» Іоанна Гербінія (Єна, 1675)

Серед книг з бібліотеки В. І. Григоровича відзначимо роботу пастора Іоанна Гербінія (Johannes Herbinus; 1632–1676/1679) «Священні київські печери, або Підземний Київ...» (*Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranean...*), що була надрукована у 1675 р. у м. Єна. Топографічний опис Києва був складений на основі матеріалів, що надіслав Іоанну Гербінію архі-

мандрит Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель.

Рідкісні дореформені видання Петровської епохи – «Букварь» (*Букварь славенскими, греческими, римскими письмены, учитися хотящым*) (Москва, 1701) та «Лексикон тримовний» (*Лексиконъ трязычный, сиречь реченій славенских, еллиногреческих и латинских сокровище, из различныхъ древнихъ и новыхъ книгъ собранное и по славенскому алфавиту въ чинъ разположеное*) (Москва, 1704) Федора Полікарповича Полікарпова-Орлова (Фёдор Поликарпович Поликарпов-Орлов; кін. 1660/поч. 1670–1731), надійшли до бібліотеки Новоросійського університету у складі славістичного зібрання В. І. Григоровича.

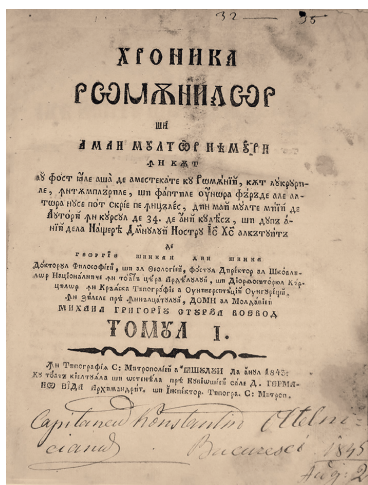
«Лексикон тримовний» Федора Полікарпова-Орлова (Москва, 1704)

Однією з найцінніших болгарських книг із зібрання В. Григоровича є «Болгарська граматика» (*Болгарска граматика сега перво сочинена*) (Крагуєвац, 1835) о. Неофіта Рильського (Неофит Рильський; 1793–1881), монаха та художника, одного з головних просвітителів Болгарії I пол. XIX ст., який відіграв велику роль у поширенні світської освіти й у створенні сучасної болгарської літературної мови.

Відображенням інтересу В. І. Григоровича до румунської мови, історії та культури є наявність у фонді видань, надрукованих румунською кирилицею. Добірка творів представників ідеологічного руху, що отримав назву «трансільванська школа», є підтвердженням стійкої уваги збирача слов'янської бібліотеки, переконаного в тісному зв'язку історії слов'ян і румунів. Наприклад, перший том «Хроніки румунів та інших народів» (*Хроника Ромынилор ши а май мултор нямурь*) (Ясси, 1843) був придбаний В. Григоровичем у Бухаресті. Це видання румунського історика та просвітника Георге Шинкая (Gheorghe Şincai; 1754–1816), котрий більше 30 років збирав в італійських та австрійських бібліотеках усе, що мало хоч якесь відношення до історії румунського народу. Питанням обґрунтування романського походження волохів та безперервності їх проживання на території Трансильванії присвячене дослідження Петру Майора (Petru Maior; 1761–1821) «Історія походження румунів у Дакії» (*История пентру ынчепутул ромынилор ын Дакия*) (Буда, 1834). Присутня у фонді В. І. Григоровича і перша граматика румунської мови, складена поетом Ієнекіце Векерескулом (Ianache Văcărescul; 1740–1797) і видана у Відні в 1787 р.

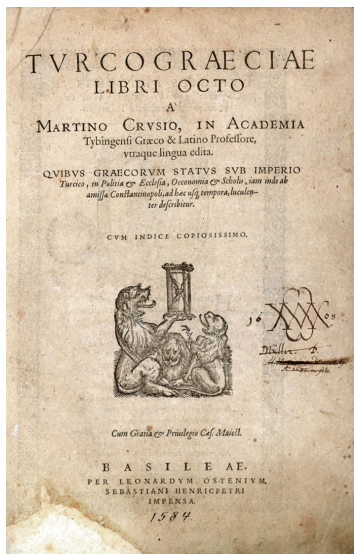

«Болгарська граматика» о. Неофіта Рильського (Крагуєвац, 1835)

«Хроніка румунів та інших народів» Георге Шинкай (Ясси, 1843)

Віктор Іванович Григорович був знайомий з багатьма видатними діячами слов'янської культури. Серед них Неофіт Рильський, Вук Караджич, Йозеф Шафарик, Вацлава Ганка, Станко Враз та ін., про що свідчать дарчі написи на деяких примірниках книг.

«Турко-Греція» Мартіна Круціуса (Базель, 1584)

Іменний книжковий фонд професора В. І. Григоровича в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зараз нараховує 803 назви в 1081 одиниці. Серед них одне видання XVI ст., 14 – XVII ст., 137 – XVIII ст. Найдавнішим є видання німецького гуманіста, історика та філолога Мартіна Круціуса (Martin Crusius; 1526–1607) під назвою «Турко-Греція» (*Turcograeciae*), що було надруковане в 1584 р. у м. Базель.

Ще одна важлива складова фонду професора В. І. Григоровича – слов'янська періодика. Серед періодичних видань добірка офіційного органу Матиці чеської «Часопис Чеського музею» (*Časopis Českého museum*) за 1840–

1852 рр., загребське періодичне видання «Даніца ілірська» (*Danica ilirska*) за 1835–1838 рр., номери «Сербсько-далматинського журналу» (*Србско-далматински магазинъ*) за 1838–1845 рр., люблянська «Сільськогосподарська і реміснича газета» (*Kmetijske in rokodelske novice*) за 1844–1845 рр. тощо.

Професор В. І. Григорович прагнув придбати майже все, що видавалося в Європі зі славістики. Сама славістика на прикладі книжкового фонду вченого постає як науковий простір, що не має політичних кордонів, що живе науковими контактами, обміном джерелами, подорожами. Про це свідчить наявність у славістичній бібліотеці В. І. Григоровича численних праць авторитетних дослідників, як вітчизняних (О. М. Бодянський, І. І. Срезневський, А. Х. Востоков, М. О. Максимович та ін.), так і закордонних славістів (Й. Добровський, В. Караджич, Й. Шафарик, В. Ганка, Й. Юнгман, Й. Мюллер, Я. Коллар, І. Раїч та ін.). Славістична колекція В. Григоровича свідчить про наукові баталії між представниками

різних напрямків філологічної науки, містить велику кількість довідників, описів подорожей, каталогів книжкових зібрань тощо. Таким чином, книжковий фонд В. І. Григоровича може характеризувати розвиток слов'янської філології, історії та суміжних дисциплін за порівняно великий період часу, починаючи від XVII ст. і закінчуючи II пол. XIX ст.

Книжкова колекція, подарована професором В. І. Григоровичем бібліотеці Новоросійського (Одеського) університету, є не бібліофільським зібранням, а спеціально дібраною науково-навчальною славістичною бібліотекою, що була розрахована на використання її викладачами та студентами. Цінні книги, що стосуються різних питань славістики, і досі використовуються дослідниками для наукових студій.

Фонд Миколи Карловича Шильдера

*«Як історичний письменник, він займає почесне місце;
як людина – він бездоганний»*

(Із відгука сучасника про М. К. Шильдера)

Микола Карлович Шильдер

Микола Карлович Шильдер (Николай Карлович Шильдер; 1842–1902) народився в сім'ї відомого військового інженера К. А. Шильдера; сам він дослужився до чину генерал-лейтенанта російської армії. М. К. Шильдер був учасником російсько-турецької війни 1877–1878 рр. За мужність і хоробрість, проявлені при взятті Плевни, він був нагороджений золотою шаблею з написом «За хоробрість». Згодом був директором Миколаївського сирітського інституту в Гатчині, Миколаївської

інженерної академії й училища, начальником Військово-інженерної академії, а з 1899 р. і до кінця життя залишався на посаді директора Імператорської публічної бібліотеки (нині – Російська національна бібліотека) у Санкт-Петербурзі.

Різноманітна службова діяльність була лише однією зі сторін життя М. К. Шильдера. Іншою – була наукова діяльність, яку він розпочав з 1872 р. в журналі «Русская старина», а впродовж 1892–1894 рр. був редактором цього журналу. Маючи доступ до державних архівів, він вперше опублікував значну кількість унікальних документів, що характеризують внутрішню і зовнішню політику Російської імперії, військову, політичну та дипломатичну історію. Перші його екскурси в російську історію відносяться до середини 1870-х рр., а найбільші дослідження з'явилися в кінці XIX ст. – на початку XX ст.: чотиритомне видання «Імператор Олександр I,

його життя і царювання» (*Император Александр I, его жизнь и царствование*; СПб., 1897–1898) з безліччю портретів і факсиміле, ґрунтовна книга «Імператор Павло І» (*Император Павел I*; СПб., 1901), незавершена робота «Імператор Микола І, його життя і царювання» (*Император Николай I, его жизнь и царствование*), у яких історія імператорської Росії кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст. розглянута крізь призму біографій імператорів і видатних діячів. Видання досліджень М. К. Шильдера цінні не тільки, тим, що засновані на архівних документах, але і своїм розкішним оформленням. Багатий ілюстративний матеріал, в основі якого картини, малюнки, гравюри та літографії того часу, представляє портрети найближчого оточення правителів Росії, побутові замальовки, види місцевостей, міст і окремих будівель. Саме ця «імператорська» трилогія і забезпечила М. К. Шильдеру вагоме місце в російській історіографії.

Праці М. К. Шильдера, який мав репутацію «кращого в науковому світі знавця епохи імператора Олександра І», користувалися великим успіхом у читачів завдяки жвавому та захопливому викладу історичних фактів. За спогадами сучасників: «І за зовнішністю, і за вишуканими манерами Микола Карлович був схожий на придворного військового кавалера часів Павла І й Олександра І. Здавалося, він був занурений увесь у спогади кінця XVIII і початку XIX століття».

Наукові заслуги М. К. Шильдера отримали офіційне визнання, коли в 1896 р. його було обрано дійсним членом Імператорського Російського історичного товариства, а в 1901 р. – членом-кореспондентом Академії наук у відділенні історичних, філософських та політичних наук. Сучасники згадували про М. К. Шильдера як про «джентельмена-вченого, завжди готового, забуваючи своє високе положення, прийти на допомогу порадами та дорогоцінними бібліографічними вказівками будь-якому юному студенту».

М. К. Шильдер був пристрасним бібліофілом і зібрав цікаву колекцію книг та рукописів з історії Росії кінця XVIII–XIX ст., військової історії, релігії, філософії, філології, медицини, мистецтва, права, економіки тощо, всього 6 тис. книг (за іншими даними – 7648 книг). Після смерті М. К. Шильдера його книжкову та рукописну спадщину придбала Імператорська публічна бібліотека у Санкт-Петербурзі. Книги з його колекції, що були дублетними, були переда-

**Життя і подвиги Буонапарте
(М., 1801)**

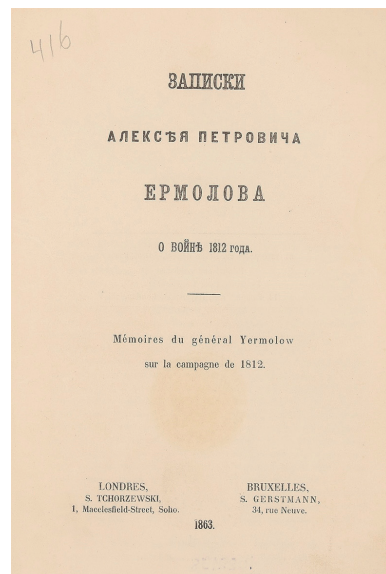
та німецькою мовами. За змістом превалюють книги історичної тематики. У розділі з історії Франції привертає увагу чисельна добірка книг про Наполеона, написаних сучасниками великого французького полководця. Серед них: «Життя і подвиги Буонапарте» (*Жизнь и подвиги Буонапарте*; М., 1801), «Наполеон з причетом своїм, або Опис володаря Франції і горезвісних його братів» (*Наполеон с причетом своим, или Описание властителя Франции и пресловутых его братьев*; М., 1813) тощо.

У зібранні представлена колекція мемуарів учасників та свідків подій 1812 р., матеріали про декабристів – М. Басаргіна, О. Беляєва, О. Бестужева, С. Волконського, В. Кюхель-

ні з Імператорської публічної бібліотеки до Новоросійського (Одеського) університету. Так у лютому 1902 р. в університетській бібліотеці з'явився ще один іменний книжковий фонд – фонд М. К. Шильдера.

Примірники книг з бібліотеки М. К. Шильдера мають різноманітні власницькі знаки. Найбільш поширеними є шрифтові суперекслібри на корінцях оправи: «Н. Ш.», «Н. ШИЛЬДЕРЪ», «N. Schilder» (різними шрифтами), досить рідкісними є гербові екслібри та суперекслібри М. К. Шильдера.

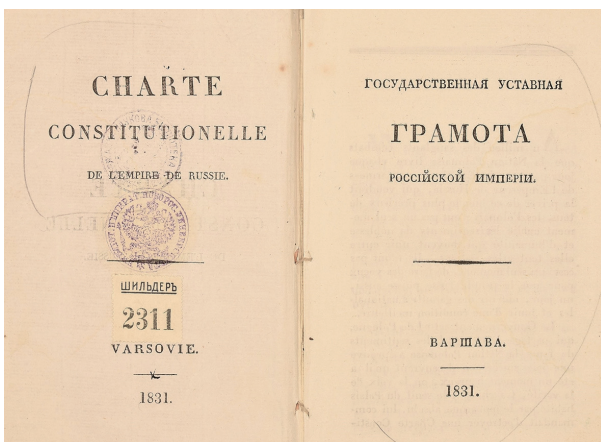
Фонд М. К. Шильдера в Науковій бібліотеці Одеського університету містить 4136 назв книг і журналів переважно російською, французькою

**Записки Олексія Петровича
Єрмолова про війну 1812 року
(Лондон, 1863)**

бекера, А. Муравйова, І. Пуштіна та інших. Унікальною є добірка книг з історії полків і військово-навчальних закладів російської армії. У фонді містяться багато тогочасних заборонених видань, наприклад, «Записки Олексія Петровича Єрмолова про війну 1812 року» (*Записки Алексея Петровича Ермолова о войне 1812 года = Memoires du general Yermolow sur la campagne de 1812*), видані 1863 р. російською та французькою мовами.

У 1818 р. під керівництвом Миколи Миколайовича Новосільцева (Николай Николаевич Новосильцев; 1761–1838) була складена «Державна статутна грамота Російської імперії» (*Государственная уставная грамота Российской империи*). Вона була перекладена з французької мови

Державна статутна грамота Російської імперії
(Варшава, 1818)

П. А. В'яземським та опублікована у Варшаві 1831 р. «Державна статутна грамота» повинна була стати останнім реформаторським проектом олександрівського царювання, однак за розпорядженням Миколи І після придушення польського повстання 1831 примірників з виданих 2000 було конфісковано та знищено.

Серед книжкової колекції М. К. Шильдера чільне місце займає література про Кримську війну 1854–1856 рр. і про знану оборону Севастополя, серед неї питому вагу представляють спогади очевидців – М. А. Вроченського, В. І. Васильчикова, М. І. Пирогова.

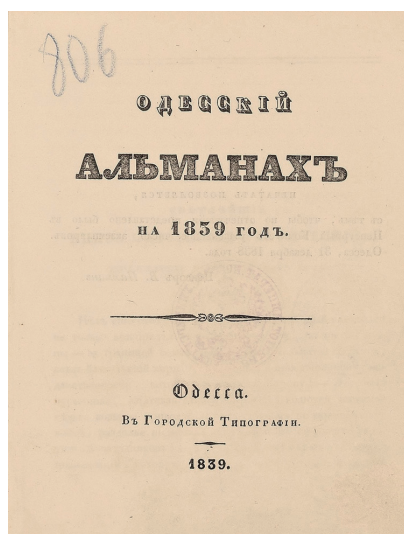
У фонді М. К. Шильдера зберігається примірник рідкісного видання І. Панаєва і М. Некрасова «Ілюстрований альманах» (*Иллюстрированный альманах*; СПб., 1848). Наклад видання складав 3100 примірників і в цілому обійшовся в 4000 рублів сріблом. Після заборони цензурою альманах так і не надійшов у продаж, а зберігався у редакції. Згодом виявилося, що частина стосиків незброшурованих зошитів була спалена, а частина – розкрадена

ський «Четыре страницы Одесской летописи» та інші. Поряд з творами місцевих літераторів друкувалися петербурзькі та московські письменники.

Художня література в фонді М. К. Шильдера складає всього близько 100 книг, у виборі творів легко простежити особливу схильність власника бібліотеки до історичної тематики. В зібранні також містяться книги з театрального мистецтва, архітектури, живопису. На сторінках книг збереглися помітки власника бібліотеки, зроблені синім або червоним олівцем.

Значну частину Шильдеровського фонду складають так звані «шильдеровські папки» – тематичні добірки журнальних і газетних вирізок, присвячені полководцям, державним діячам, найбільш значним історичним подіям XIX ст. Тут представлена і література з історії масонства. Матеріали кожної папки можуть стати темою для самостійного дослідження.

Іменний книжковий фонд М. К. Шильдера представляє безперечний інтерес для вивчення історії XIX ст., характеризує особистість власника та його епоху.

Одеський альманах (1839)

Фонд Федора Євстафійовича Петруня

*Поки бібліотечний інститут працює,
На полки книги ставлять,
Нас ніякі бомби не зметуть,
Нас ніякі орди не роздавлять.*

Б. Слущкий

Федір Євстафійович Петрунь

(джерело: Циганкова Е.

Сходознавчі установи в Україні:
радянський період. – К., 2007)

Федір Євстафійович Петрунь (1894–1963) – видатний учений, кандидат геолого-географічних наук, завідувач кафедри фізичної географії Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, відомий історик і краєзнавець.

Більша частина життя Ф. Є. Петруня була віддана роботі в навчальних закладах м. Одеси. Перелік місць роботи дослідника включає одеську жіночу гімназію, бібліотеку Новоросійського (Одеського) університету, Центральну наукову бібліотеку Вищої школи Одеси, Одеський гуманітарно-суспільний інститут (згодом – Інститут на-

родної освіти), Одеську філію Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), Український науково-дослідний інститут сільсько-господарської меліорації (у подальшому – Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації), Одеський державний педагогічний інститут, Одеський державний університет. На географічному факультеті Одеського державного університету Ф. Є. Петрунь працював майже чверть століття (1941–1963).

Свої оригінальні наукові праці вихованець історико-філологічного факультету Новоросійського (Одеського) університету Ф. Є. Петрунь присвячував здебільшого історичній географії та картографії українських земель, зокрема Одеській області та Оде-

си. Багаторічна дослідницька робота в різноманітних архівних, музейних та бібліотечних установах Радянського Союзу дозволила Ф. Є. Петруню стати автором цілої низки робіт стосовно походження географічних назв поселень та річок на території України. Серед найвідоміших праць Ф. Є. Петруня такі дослідження, як «До питання про джерела «Книги Великого Креслення» (*К вопросу об источниках «Большого Чертежа»*, 1924), «Степове Побужжя в господарськiм та військовiм укладi Українського пограниччя: замітки до Бронєвського та Боплана» (1926), «Качибей на старовинних картах» (*Качибей на старинных картах*, 1928), «Старовинні шляхи Одещини: історично-топографічна довідка» (1929), «Східна межа Великого князівства Литовського в 30-х роках XV сторіччя» (1928), «Мапа шляхів України першої половини XIX стол.: пояснювальна записка» (1928) тощо.

Після захисту в 1944 р. дисертації на звання кандидата географічних наук «Шляхи та підступи до Дністра: нариси з історії ро-

Мапа шляхів України першої половини XIX ст. (1928)

сійської географії 2 пол. XIX ст.» (*Пути и подступы к Днестру: очерки по истории русской географии 2-ой пол. XIX ст.*) Ф. Є. Петрунь працював над питаннями фізичної географії, з 1948 р. очолював однойменну кафедру в Одеському державному університеті, у 1949–1950 рр. та 1951–1952 рр. був виконуючим обов'язки декана географічного факультету. Під керівництвом Ф. Є. Петруня колективом географів Одеського державного університету протягом 50–60-х рр. XX ст. було виконано фізико-географічне районування територій Одеської, Вінницької, Кіровоградської та Миколаївської областей.

Впродовж усього свого життя Ф. Є. Петрунь збирав книги, присвячені історії, географії, геології, біології, медицині, військовій справі, економіці, психології, етнографії, філології і т. п. Незважаючи на важкі, а згодом трагічні, перипетії свого життя (арешт та перебування у в'язниці в 1931–1932 рр., евакуація у Майкоп та Байрам-Алі в 1941–1944 рр., неможливість захисту докторської дисертації), Ф. Є. Петрунь активно поповнював свою бібліотеку книгами. Не зупинив вченого і той факт, що частину його бібліотеки, наукового архіву та картографічного зібрання в роки окупації (1941–1944 рр.) вивезли з Одеси представники румунської адміністрації. З новими силами дослідник намагався знайти зниклу частину свого зібрання та продовжував поповнювати свою бібліотеку.

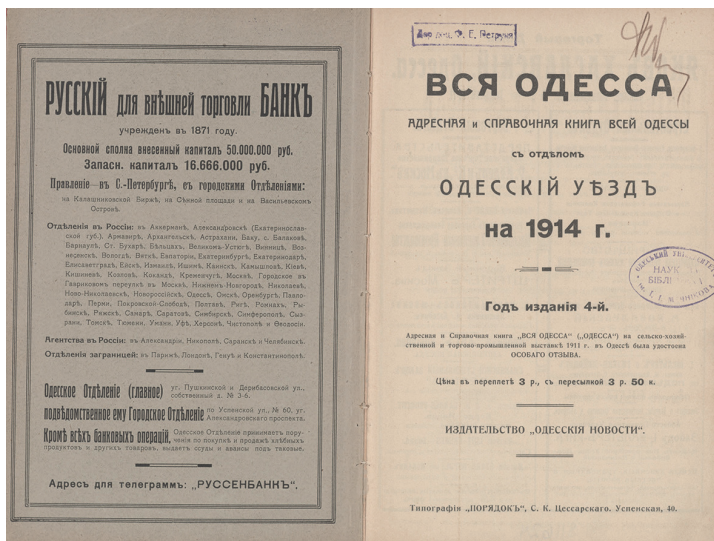

«Ілюстрована історія України»
М. С. Грушевського (Київ, 1917)

Протягом 1952–1962 рр. Ф. Є. Петрунь передавав книги та карти зі свого особистого зібрання до бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, більша частина з них зараз зберігається в якості іменного книжкового фонду Ф. Є. Петруня.

Книжковий фонд Ф. Є. Петруня умовно поділяється на два великі розділи: природн(ич)і та історичні науки, значно менш книг з економіки, статистики, військової справи, філології, мистецтва, релігії, психології та ін. Хронологічно книжкова

колекція охоплює видання XVIII – середини XX ст. Серед раритетів можна назвати примірник паризького видання 1787 р. «Тракату про чорноморську торгівлю» (*Traité sur le commerce de la mer Noire*) Клода-Шарля де Пейссонеля; петербурзьке видання 1878 р. «Мандрівні записки Василя Зуєва» (*Путешественныя записки Василья Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году*); надруковані у Санкт-Петербурзі у 1891 р. дослідження М. М. Оглобіна стосовно «Джерел «Нарисної книги Сибіру» Семена Ремезова» (*Источники «Чертежной книги по Сибири» Семена Ремезова*); виданий у 1877 р. у Санкт-Петербурзі «Реєстр географічним атласами, картам, планам та театрам війни» (*Реестр географическим атласам, картам, планам и театрам войны, составленный в 1816 г., исправленный в 1828 г. и дополненный в 1877 г.*); київське видання 1917 р. «Ілюстрованої історії України» М. С. Грушевського; дослідження Н. Єрофєєва «До питання про старі українські міри, ваги та грошовий облік», надруковане у Харкові 1927 р.; невелике львівське видання Мирона Кордуби 1938 р. «Що кажуть нам назви осель» тощо.

Вся Одеса: адресна та довідкова книга всієї Одеси з відділом Одеський повіт на 1914 р. (Одеса, 1914)

Одеські видання у бібліотеці Ф. Є. Петруня представлені примірниками початку XX ст. «Вся Одеса» (*Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд*) за

1914 р.; «Медицинний покажчик м. Одеси» (*Медицинский указатель г. Одессы*) за 1914 р.; «Одеська губернія» (*Одесская губерния*) – ця праця українського демографа-статистика А. С. Бориневича була надрукована у 1924 р.; «Довідник на 1915 рік щодо навчальних закладів Одеського навчального округу» (*Справочник на 1915 год об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них*), виданий відомою типографією Юхима Фесенка у 1915 р.; топографічними виданнями, серед яких «Покажчик розподілу вулиць, провулків і площ м. Одеси на 32 податні ділянки» (*Указатель распределения улиц, переулков и площадей г. Одессы на 32 податных участка*) за 1919 р. тощо. Серед книжок бібліотеки й примірник 10-го видання «Ілюстрованого практичного путівника по Одесі» (*Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе*) відомого мандрівника та видавця путівників Григорія Георгієвича Москвича (1860–1942), виданий 1914 р. у Санкт-Петербурзі.

**Покажчик розподілу вулиць, провулків і площ
м. Одеси на 32 податні ділянки (Одеса, 1919)**

Ф. Є. Петрунь був справжнім бібліофілом. За спогадами його сина «придбання книжок ... стало суттєвою частиною наукової вдачі вченого протягом усього його життя ...». І цілком закономірно, що сьогодні наукова спадщина Федора Євстафійовича Петруня, а також його бібліотека, притягує увагу багатьох дослідників.

Фонд Артемія Григоровича Готалова-Готліба

*«Яке величезне щастя ховається в книгах! ...
Книги – вчителі, що наставляють нас без різок і
лінійки, без лайки і гніву, без сплати жалувannya
натурою або готівкою. Підійдеш до них – вони
не дрімають, запитаєш у них про щось – вони не
стікають, помилишся – вони не насміхаються...»*

Річард де Бері

Книжне зібрання професора Артемія Григоровича Готалова-Готліба (справжнє ім'я – Арон Гіршевич Готалов, з 1886 р. – Артур Генріхович Готліб, з 1914 р. – Артемій Григорович Готалов, після 1917 р. – Готалов-Готліб; 1866–1960) надійшло в 1961 р. у бібліотеку Одеського університету. Особиста книжкова колекція відомого педагога й історика стала основою іменного фонду А. Г. Готалова-Готліба, що складається з 683 назв книг та періодичних видань у 799 одиницях, надрукованих російською, українською, французькою, німецькою, англійською, латинською та болгарською мовами.

Артемій Григорович
Готалов-Готліб

А. Г. Готалов-Готліб закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету у 1892 р. із дипломом першого ступеня. Викладав у Одесі, Пскові, Санкт-Петербурзі, Ялті, Кишеневі, Черкасах.

У 1919 р. А. Г. Готалов-Готліб повернувся до Одеси та почав викладати в реальному училищі й інших школах, перебував на службі в Одеському губернському відділі народної освіти. У цьому ж році він узяв участь у організації найбільшого в країні будинку для безпритульних дітей під назвою «Дитяче містечко імені Комін-

терну», яким деякий час завідував, був інспектором губернського відділу народної освіти.

У 1920 р. А. Г. Готалов-Готліб узяв участь у створенні в Одесі Інституту народної освіти (ІНО; читав курси історії педагогіки й історії первісного суспільства), Археологічного інституту (читав курс із музеєзнавства), Гуманітарно-суспільних наук.

Протягом 1926–1928 рр. А. Г. Готалов-Готліб працював на науково-дослідній кафедрі при Одеському інституті народної освіти (ОІНО), був керівником секції дидактики та системи народної освіти. У 1930 р., після розділення ІНО на окремі три інститути, він був призначений професором педагогіки у двох із них: в Інститут професійної освіти та Інститут соціального виховання. У 1931 р. А. Г. Готалова-Готліба було зараховано до штату Українського науково-дослідного інституту педагогіки дійсним членом.

У вересні 1940 р. А. Г. Готалов-Готліб став штатним професором Одеського державного університету. Він викладав історію стародавнього світу та спецкурс з історії Візантії, педагогіку, дидактику й курс під назвою «Система народного образования». Іноді А. Г. Готалов-Готліб залишався без учбового навантаження і переходив на роботу до Наукової бібліотеки Одеського державного університету (ОДУ), де складав бібліографічні довідники з педагогіки.

Під час II світової війни А. Г. Готалов-Готліб залишився в Одесі. Його прохання про зарахування до штату університету Трансністрії було відхилено. Тому після звільнення міста у 1944 р. він не був репресований (бо формально не співпрацював з окупантами), а продовжив свою діяльність у вищій школі. Повернувшись до роботи в ОДУ, А. Г. Готалов-Готліб виконував обов'язки декана історичного факультету (1944–1946), одночасно завідував двома кафедрами: історії стародавнього світу й археології та педагогіки, з 1946 р. – тільки кафедрою педагогіки. Він читав курси історії слов'янських народів та Візантії.

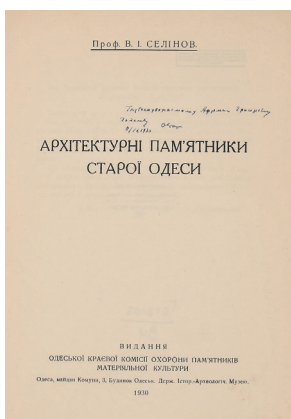
У вересні 1952 р. А. Г. Готалов-Готліб вийшов на пенсію, але й після цього до кінця життя (27 липня 1960 р.) продовжував читати спеціальні курси, керувати аспірантами та співпрацювати з Науковою бібліотекою ОДУ: був членом ради бібліотеки й постійним її читачем.

Ще за життя професор А. Г. Готалов-Готліб планував передати особисту книжкову колекцію університетській бібліотеці. Книжко-

ва колекція А. Г. Готалова-Готліба збиралася як учбова бібліотека, що мала практичне призначення. Книги з педагогіки, психології, історії, краєзнавства, культурології, соціології, економіки, філософії та літератури характеризують А. Г. Готалова-Готліба як людину з широким світоглядом і глибокими знаннями. Його знання іноземних мов – німецької, французької, латинської, італійської, грецької, англійської, чеської, болгарської – відображене в книгах фонду А. Г. Готалова-Готліба. Одна третина його фонду – книги іноземними мовами. Хронологічні рамки книжкового фонду – 1871–1958 рр. (XIX ст. – 129 од., XX ст. – 641 од., без встановленої дати – 29 од.).

Особливе місце в науковій бібліографії А. Г. Готалова-Готліба займають історико-краєзнавчі дослідження. Список наукових робіт ученого нараховує більше 200 книг, брошур, статей у журналах, енциклопедіях, різноманітних наукових збірниках.

А. Г. Готалов-Готліб брав участь у виданні журналу «Русская школа», близько сто статей із питань загальної історії й історії освіти надрукував у «Енциклопедичному словнику» Брокгауза й Ефрона та став автором десятків ґрунтовних статей з історії освіти та всесвітньої історії. У фонді університетської бібліотеки зберігаються окремі відбитки публікацій «Академік Ф. І. Успенський як професор і науковий керівник (з особистих спогадів)» (*Академик Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель (по личным воспоминаниям)*, 1847), «Папська влада (теорія)» (*Папская власть*

Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси (1930)

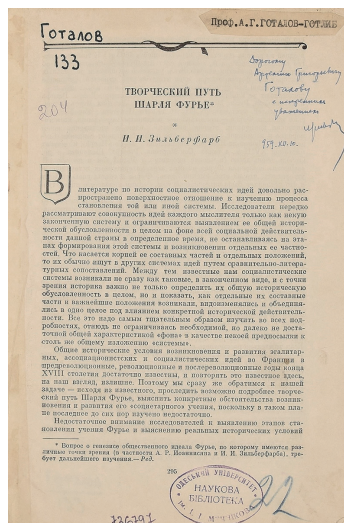
(теорія), 1897), «До питання про підготовку викладачів середніх навчальних закладів» (*К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений*, 1901), «Університет» (*Университет*, 1902), «Народна освіта в б. Одесою губернії під впливом голоду і розрухи 1921–22 років» (*Народное образование в б. Одессой губернии под влиянием голода и разрухи 1921–22 годов*) (1923) тощо.

А. Г. Готалов-Готліб ґрунтовно вивчав історію Одеси та брав участь у підготовці ювілейного видання, присвяченого 150-річчю Одеси. Перша частина роботи «Рішельєвський лицей – попередник Новоросійського (Одеського) університету: історіографічне дослідження» (*Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета: историографическое исследование*, 1950), що зберігається у машинописному варіанті, присвячена історії відомого одеського учбового закладу. Автор дає розлогу характеристику джерел й історіографії, вказує на недостатню розробку цієї важливої для історії освіти Одеси теми. Значну увагу А. Г. Готалов-Готліб приділив передісторії Рішельєвського лицю та ролі герцога Армана Еммануеля дю Плессі де Рішельє (1776–1822) в організації навчального закладу в Одесі.

Крім власних доробків, у фонді А. Г. Готалова-Готліба знаходяться і праці інших вчених. Серед них є примірник видання В. І. Селінова «Архітектурні пам'ятники міста Одеси» (1930) з дарчим написом: «Глибокоуважаемому Артемию Григорьевичу | Готалову | автор | 8/IX 1930».

Частину зібрання А. Г. Готалова-Готліба складають книги, подаровані колегами та знайомими вченого, з авторськими дарчими написами. Так, в іменному фонді зберігаються декілька книг М. І. Гордієвського, присвячених святкуванню ювілею Йоганна Генріха Песталоцці, а також кілька робіт видатного українського археолога, історика та філолога М. Ф. Болтенко про острів Березань тощо.

Останнім примірником, що поповнив бібліотеку 93-річного А. Г. Гота-

Зильберфарб І. Творчий шлях Шарля Фур'є (1959)

лова-Готліба, став доробок Іоганса Зільберфарба «Творчий шлях Шарля Фур'є» (*Творческий путь Шарля Фурье*, 1959). Стаття була надрукована у періодичному виданні «Французский ежегодник. 1958». Більшу частину свого життя І. І. Зільберфарб присвятив вивченню біографії Ш. Фур'є та його ідейної спадщини. І. І. Зільберфарб подарував у грудні 1959 р. примірник свого видання А. Г. Готалову-Готлібу, про що свідчить дарчий напис.

Книжкова колекція А. Г. Готалова-Готліба містить цінні видання з історії школи й освіти, педагогіки та педалогії, які й на сьогодні актуальні, цікаві для науковців. Коло інтересів професора було необмеженим, науковий потенціал – дуже великим. І свідком цього є книги з іменного фонду А. Г. Готалова-Готліба в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Фонд Михайла Васильовича Терещенка

*Яке величезне багатство може бути
і в маленькій вибраній бібліотеці.*

Р. Емерсон

Книжкове зібрання Михайла Васильовича Терещенка надійшло до бібліотеки Новоросійського університету ймовірно в 1919 р. За спогадами бібліотекарів стосики книг були привезені юнаком, що мав відправитися до лав Червоної Армії. Він хотів передати книги покійного батька до університетської книгозбірні. 15 липня 1920 р. у документації Головної бібліотеки Вищої школи м. Одеси (так у 1920–1923 рр. називалася колишня університетська бібліотека) зібрання записано як «Дар Терещенка». В «Інвентарно-

му каталозі» оформлено 158 томів як «Каталог п'єс бібл. М. В. Терещенка», потім було внесено ще кілька книг. Невелика бібліотека одеського мешканця Михайла Васильовича Терещенка – 176 одиниць – стала одним з іменних фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету та зберігається поряд із чудовими багатотисячними бібліотеками роду Воронцових та О. Г. Строганова, учених В. І. Григоровича, М. К. Шильдера, Б. О. Лупанова, А. Г. Готалова-Готліба та Ф. Є. Петруня.

Досі достовірно не відомо, ким був власник цієї колекції – ймовірно,

Власницькі знаки на книзі
з фонду М. В. Терещенка

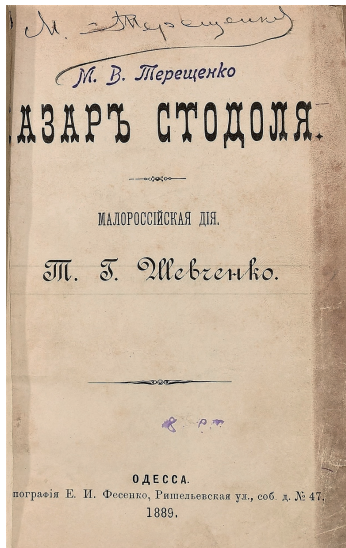
людина не багата, не знатна, але палкий прихильник театру. Особа власника бібліотеки встановлена з провенансу на книгах: штамп, підпис власника та дарчі написи Г. Березовського, М. Доманського та інших, адресовані Михайлу Васильовичу Терещенку.

Виявлено, що останні придбані книги колекції та дарчі написи на них датовані 1908 р. Можемо припустити, що М. В. Терещенко помер у період між 1908 р. і 1919 р. Однак у довідкових виданнях «Вся Одесса» за 1907 р., 1908 р., 1910 р. і 1914 р. відомості про нього відсутні.

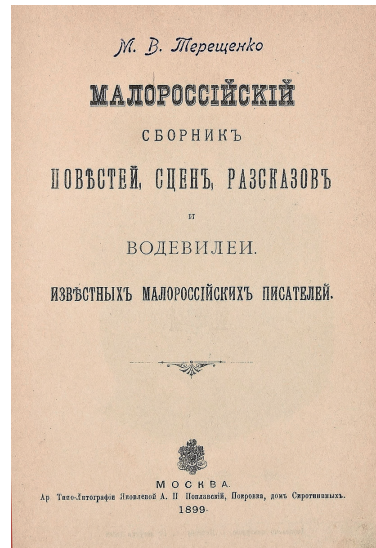
Кінець XIX – початок XX ст. характеризує розквіт Українського театру корифеїв, що так часто гастролював в Одесі. Другом, шанувальником, вболівальником цього театру був і М. В. Терещенко. У книжковому фонді зібрані книги українських, російських і зарубіжних (у російських перекладах) авторів. Книги в скромних картонних палітурках, найчастіше – це конволюти (книги різних авторів, переплетені разом, незалежно від їх змісту та формату). Значна частина книг подарована авторами. Серед періодичних видань виділяється додаток до журналу «Театр і мистецтво» (*Театр и искусство*), який виходив у 1900-ті рр. Вочевидь, М. В. Терещенко випишував цей журнал.

Українська драматургія в фонді М. В. Терещенка представлена творами як класиків XIX–XX ст., так і маловідомих письменників: п'єси Т. Г. Шевченка («Назар Стодоля»), М. Старицького («Як ковабаса та чарка», «Чорноморці»), тритомник «Повне зібрання творів» (*Полное собрание сочинений*, 1895–1903) М. Л. Кропивницького, «Драми і комедії» (*Драмы и комедии*, 1897–1905) І. Тобілевича (Карпенко-Карого), окремі п'єси Б. Грінченка, Л. Яновської, А. Суходольського, В. Александрова (псевдонім Ал-ов), Ф. Д. Безпалова, Г. Березовського, К. Ванченко-Пісанецького, А. Кащенко, Л. Я. Можоровського, Л. В. Прохоровича, Ф. А. Синельникова, Ф. Устенко-Гармаша та інших.

У фонді М. В. Терещенка знаходяться примірники видань із творами видатного українського письменника Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» (1889) і «Малоросійський збірник повістей, сцен, розповідей і водевілів відомих малоросійських письменників» (*Малороссийский сборник повестей, сцен, рассказов и водевилей известных малороссийских писателей*, 1899).

**Шевченко Т. Г.
Назар Стодоля
(Одеса, 1889)**

**Малоросійський збірник
повістей, сцен, розповідей і
водевілів (Москва, 1899)**

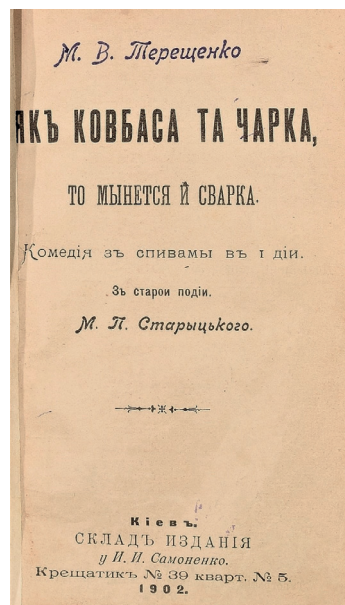
Привертає увагу одеське видання найвідомішого драматичного твору Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» (Одеса, 1889), яке було надруковане у літо-типографії Ю. І. Фесенка. Відомий одеський видавець відрізнявся прихильністю до української літератури. Він випускав видання, доступні всім, тому використовувався дешевий папір і проста графіка ілюстрацій. Університетський примірник видання «Назар Стодоля» з колекції М. В. Терещенка входить до складу власницького конволюта (6 видань). П'єса Т. Шевченка приплетена до водевілю Антона Велісовського «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривав» (Київ, 1888).

Книга «Малоросійський збірник повістей, сцен, розповідей і водевілів відомих малоросійських письменників» (*Малороссійский сборник повестей, сцен, рассказов и водевилей известных малороссійских писателей*; Москва, 1899) є своєрідною антологією української літератури (Т. Шевченко, П. Куліш, Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, А. Стороженко, І. Котляревський, М. Кропивницький, Д. Дмитренко та ін.). Примірник із фонду М. Терещенка є другим виданням (перше видання вийшло в друкарні А. Поплавського в 1898 р., третє – в 1900 р.), який приурочений до 85-річчя від дня народження Тараса Шевченка, тому на фронтиспі-

сі розміщено портрет Т. Г. Шевченка, а сама книга містить його баладу «Перебендя» і поему «Катерина». Видання «Малоросійський збірник» вийшло у друкарні А. Поплавського. Книги цієї друкарні відстежувалися цензурою і знищувалися, проте цензура просто не могла охопити всі найменування видань цієї друкарні, тому кожен її примірник є рідкісним.

Розвитку українського професійного реалістичного театру насамперед сприяв Михайло Петрович Старицький (1840–1904). Понад десять років праці він віддав цій справі як керівник і режисер трупи, з якою він побував у багатьох містах – у Києві, Харкові, Одесі, Москві, Петербурзі, Варшаві, Вільно, Мінську та інших. Відомий водевіль на одну дію «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» (Як ковбаса та чарка, то мынется й сварка) М. Старицького був створений у 1872 р., а дозволений до вистави цензурою в квітні 1873 р. Вперше водевіль був надрукований у збірнику «Луна» і притому вдруге пройшов уже подвійну цензуру київського цензора та Петербурзького цензурного комітету через Головне Управління в справах друку, був дозволений до друку 24 квітня 1881 р. П'єса неодноразово перевидавалась у львівських та київських друкарнях. Примірник видання з фонду М. В. Терещенка вийшов у 1902 р. у Києві. Це останнє прижиттєве видання водевілю М. Старицького.

Одним з найвидатніших українських драматургів і акторів 80-х років XIX – початку XX ст. був Іван Карпович Тобілевич (1845–1907), більш відомий під псевдонімом Іван Карпенко-Карий. Протягом 1883–1884 рр. він приїздив до Одеси як актор у трупі М. Старицького. Літературна творчість І. К. Тобілевича знаменувала новий, вищий етап у розвитку української драматургії та театрального мистецтва. Найповнішим прижиттєвим виданням п'єс драматурга є п'ятитомна збірка «Драми і комедії» (Драмы и комедии, 1897–1905), що виходила в Одесі й Полтаві. У Науковій

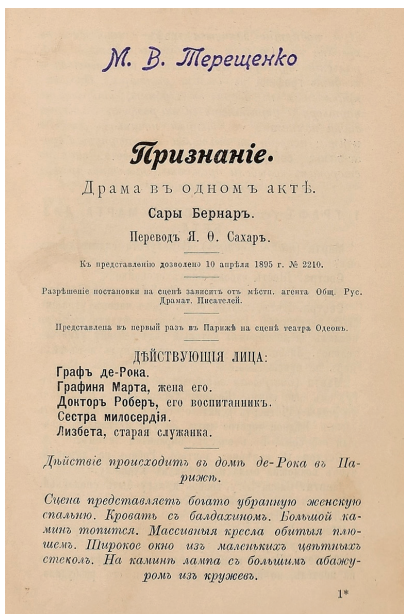
Старицький М. П.
Як ковбаса та чарка,
то минеться й сварка
(Київ, 1902)

бібліотеці зберігаються другий-п'ятий томи цього видання. Перші томи вийшли в Одесі в друкарні акціонерного Південноросійського товариства друкарської справи (до складу 2-го тому увійшли п'єси «Безталанна», «Сто тисяч», «Байкова казка», «Паливода XVIII століття», 3 тому – «Понад Дніпром», «Хазяїн», «Лиха іскра поле спалить і сама щезне», 4 тому – «Чумаки», «Сава Чалий», «Підпанки», а п'ятий том був надрукований у Полтаві 1905 р. відомим видавцем Г. І. Маркевичем (п'єси «Гандзя», «Суєта», «Житейське море»). Саме це прижиттєве видання вважають найавторитетнішим, основою для наукового видання праць І. К. Тобілевича.

Досить повно представлена у фонді М. В. Терещенка російська драматургія (210 імен). Серед драматургічних видань – твори Д. І. Фонвізіна, В. А. Жуковського, М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, О. С. Грибоєдова, Ф. М. Достоевського. Є повне десяти томне видання п'єс О. М. Островського, повне зібрання творів О. К. Толстого, п'єси А. П. Чехова та Максима Горького. Дуже популярними серед глядачів і читачів були в цей час твори Т. Л. Щепкіної-Куперник, В. І. Немировича-Данченка, О. І. Сумбатова-Южина, І. В. Шпажинського. Для сцени перероблені та пристосовані були й прозові твори, наприклад, актор В. Євдокимов переробив для театру «Петербурзькі нетрі» (*Петербургские трущобы*) В. Крестовського.

Багато п'єс, головним чином, водевілів, писали самі актори – П. А. Каратигін, Д. Т. Ленський, Г. М. Ярон.

Серед зарубіжних письменників – англійці В. Шекспір, А. Теннісон, Р. Шерідан, Б. Шоу, О. Уайльд; бельгієць М. Метерлінк; італієць Г. д'Аннунціо, німці Г. Гауптман та М. Нордау. Популярною в репертуарі театрів усього світу є трагедія К. Гуцкова «Уріель Акоста». Великим успіхом користувалися п'єси Г. Зудермана, Л. Фульда, А. Шнітцлера, Г. Запольської, С. Пшибишевського, Г. Сенкевича. Є п'єси видатних скандинавських драматургів Б. Б'єрнсона,

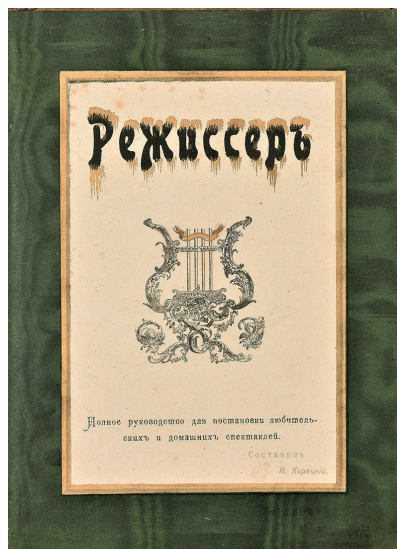
Бернар С. Визнання (М., 1895)

Г. Ібсена й А. Стріндберга. Багато п'єс французьких письменників Мольєра, В. Гюго, А. Доде, Е. Скріба, А. Франса, П. Ерв'є. Нарешті – п'єса знаменитої французької актриси Сари Бернар – «Визнання» (*Признание*) і присвячена Мольєру п'єса російського драматурга М. М. Долгова «Мольєр-актор» (*Мольер-актер*).

Легендарна французька актриса Сара Бернар (Sara Marie Henriette Bernhardt, 1844–1923) з кінця 1870-х рр. почала займатися літературною творчістю. Вона написала кілька романів та п'єс для театру, серед яких виокремлюється одноактна драма «Визнання» (*Признание*). Вона була написана в 1888 р. французькою мовою та представлена вперше на сцені театру Одеон в Парижі. У колекції М. В. Терещенка представлено п'єсу в російському перекладі Я. Ф. Сахара, яка була дозволена до вистави на сцені у квітні 1895 р. Цього ж року п'єса була надрукована у московському журналі «Театрал» (№ 128).

Єдиним не художнім твором у фонді М. В. Терещенка є книга «Режисер. Повний художній збірник необхідних посібників при постановці вистав» (*Режиссер. Полный художественный сборник необходимых руководств при постановке спектаклей*) Миколи Володимировича Корецького (Николай Владимирович Корецкий; 1869–1938), поета, драматурга, актора та видавця. Багато ілюстроване видання (містить величезну кількість фотографій акторів, режисерів, артистів балету) вийшло в 1902 р. у друкарні Контори художньої збірки «Репертуар» у Санкт-Петербурзі. Змістовний фактичний матеріал є корисним і для сучасних режисерів, як для професіоналів, так і початківців.

Бібліотека М. В. Терещенка не є бібліофільським зібранням, а відображає інтерес її власника до драматичних творів і театрального мистецтва. М. В. Терещенко був не просто любителем п'єс, а, можливо, мав безпосереднє відношення до театрального мистецтва.

Корецький М. В. Режисер
(СПб., 1902)

Фонд Бориса Олександровича Лупанова

*Мій дах – убогий. І часи суворі,
А полки книг підносяться стіною.
Штут розмовляють ночами зі мною
Історики, поети, богослови ...*

М. О. Волошин («Слово о книге»)

**Борис Олександрович
Лупанов**
(фото з архівного фонду
НБ ОНУ, ф. 7, од. зб. 1)

Книжкове зібрання філолога Бориса Олександровича Лупанова (1887–1959) надійшло в університетську бібліотеку в 1960 р.

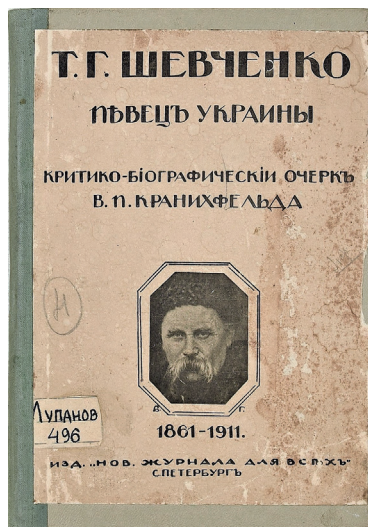
Борис Олександрович Лупанов народився в Ізмаїлі. У 1906 р. він закінчив гімназію в Болграді, а у 1910 р. – курс словесного відділення історико-філологічного факультету Новоросійського університету з дипломом першого ступеня. Б. О. Лупанов викладав спочатку в гімназіях, потім у вишах – університеті, консерваторії, медичному, педагогічному та сільськогосподарському інститутах, навіть у хімічному технікумі, де він, фахівець із романо-германської філології, читав курс німецької мови, причому іноді свої лекції читав українською мовою. З 1931 р. Б. Лупанов – доцент кафедри всесвітньої літератури Інституту народної освіти, а з 1932 р. працював у Одеському медичному інституті. З моменту відкриття Одеського державного педагогічного інституту іноземних мов у 1938 р. Б. О. Лупанов (з 1934 р. – професор) завідує в ньому кафедрою романської філології. З 1940 р. – заступник директора з наукової й учбової роботи цього інституту. У вересні 1945 р. Б. О. Лупанов був зарахований до штату співробітників Одеського державного університету, 15 січня 1947 р. був звільнений у зв'язку з заборонаю праці за сумісництвом. І з цього часу викладав латинську мову тільки у медінституті. Сам він знав багато мов – німецьку, французьку, італійську, англійську, польську, грецьку, латину, вивчав іспанську та санскрит. Самотній професор увесь

час і сили віддавав викладацькій діяльності, а всі гроші витрачав на придбання книг.

У серпні 1959 р. Б. О. Лупанов помер. Після смерті професора учений секретар М. Н. Ільянков і головний бібліограф В. С. Фельдман посприяли надходженню бібліотеки Б. О. Лупанова до університетської книгозбірні.

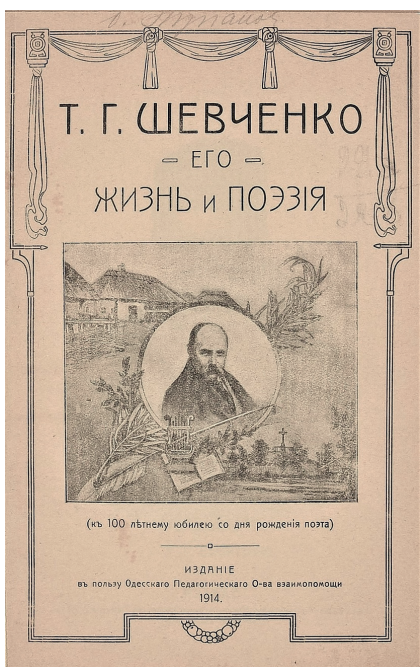
Колекція Б. О. Лупанова є справжньою бібліотекою вченого-філолога, яка свідчить про наукові інтереси власника. Вона складається з 1491 назв книг (2377 од.) і присвячена головним чином питанням романо-германської філології. Книги з його зібрання надруковані 20 мовами, переважають книги російською, французькою та німецькою мовами. Серед книг фонду Б. О. Лупанова виділяються художня література, представлена повними зібраннями творів російських і зарубіжних класиків на мові оригіналу та в кращих російських перекладах (наприклад, трагедія польського поета Юліуша Словацького «Мазепа», видана 1910 р. в Одесі у перекладі А. Вознесенського), літературознавчі видання, у тому числі й українські (всього 566 назв), П. В. Владимірова, П. Г. Житецького, В. П. Краніхфельда, В. М. Мочульського, В. М. Перетца та ін. Значна частина фонду – підручники з усіх європейських мов, а також японської (108 од.), багато тлумачних і мовних словників (25 од.), енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза й І. А. Ефрона, видання із всесвітньої історії (П. М. Біциллі, М. А. Іванов), історії України (Є. О. Загоровський, М. І. Костомаров, А. В. Флоровський), мистецтва, філософії, релігії тощо.

Цікавими є бібліографічні видання, присвячені життю та творчості Т. Г. Шевченка. Це критико-біографічний нарис В. П. Краніхфельда «Т. Г. Шевченко – співак України» (*Т. Г. Шевченко певец Украины*), а також видання «Т. Г. Шевченко. Його життя і поезія» (*Т. Г. Шевченко. Его жизнь и поэзия*). Примірники цих видань містять інскрипти власника: «Б. Лупанов».

Краніхфельд В. П.
Т. Г. Шевченко співак
України (СПб., 1911)

Критико-біографічний нарис «Т. Г. Шевченко – співак України» (*Т. Г. Шевченко певец Украины*) – один з популярних літературознавчих доробків. Автором книги є публіцист та літературний критик Володимир Павлович Краніхфельд (1865–1918). Нарис був написаний у 1901 р., а виданий 1911 р. «Новим журналом для всіх» у Санкт-Петербурзі в паровій друкарні Л. В. Гутмана. Критико-біографічний нарис присвячено 50-річчю від дня смерті великого українського поета та митця. У передмові видання викладена історія появи твору.

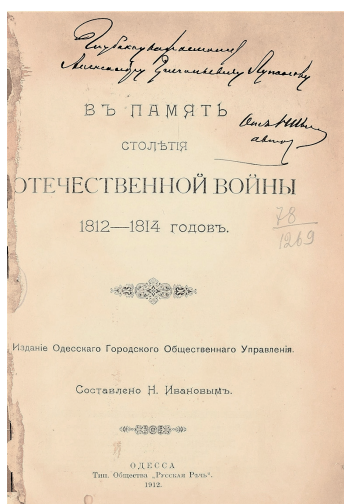
Т. Г. Шевченко. Його життя і поезія (Одеса, 1914)

До 100-річного ювілею від дня народження поета Т. Г. Шевченка в одеській друкарні «Південно-Руського товариства друкарської справи» в 1914 р. вийшла книга «Т. Г. Шевченко. Його життя і поезія» (*Т. Г. Шевченко. Его жизнь и поэзия*). В університетській бібліотеці зберігається примірник видання, яке було надруковане на користь Одеського педагогічного товариства взаємодопомоги – однієї з перших професійних організацій педагогів і вихователів в Одесі. Гроші від продажу книг цього видання, що коштувало 25 копійок, призначалися для допомоги вчителям міста. Видання починається «Заповітом» Тараса Шевченка, а продовжує його біографічний нарис К. А. Іващенко

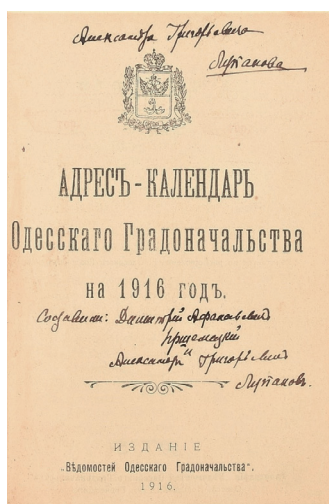
про життя і творчість поета та стаття О. П. Петровського «Бережіть могили». Співавторами книги були члени Одеського педагогічного товариства взаємодопомоги. На останній сторінці книги вміщено вірш М. О. Некрасова «На смерть Шевченка». Примірники одеського видання «Т. Г. Шевченко. Його життя і поезія» збереглися у невеликій кількості, тому є досить рідкісними.

У фонді Б. О. Лупанова зберігаються книги з колекції його батька – спадкового дворянина Олександра Григоровича Лупанова (р. н.

невід. –1921). Серед них видання Одеського міського громадського управління «На спомин століття Вітчизняної війни 1812–1814 років» (*В память столетия Отечественной войны 1812–1814 годов*, 1912), укладене Миколою Артемовичем Івановим; «Адреса-календар Одеського градоначальництва на 1916 рік» (*Адрес-календар Одесского градоначальництва на 1916 год*), укладений Дмитром Афанасійовичем Прщеменьким та Олександром Григоровичем Лупановим. Остання книга надрукована у видавництві «Відомостей Одеського градоначальництва» у 1916 р. та містить довідкову інформацію про інфраструктуру міста Одеси.

**На спомин століття
Вітчизняної війни
1812–1814 років
(Одеса, 1912)**

**Адреса-календар
Одеського
градоначальництва
на 1916 рік (Одеса, 1916)**

У відділі рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету зберігаються його рукописні та машинописні праці «З минулого романських мов» (*Из прошлого романских языков*), «Дошекспірівський Гамлет» (*Дошекспировский Гамлет*), «Александр Мандзоні» (*Александр Мандзони*).

Фонд Б. О. Лупанова – це прекрасно підібрана бібліотека вченого-філолога, його робочий інструмент. Книги та рукописи професора представляють значний інтерес для вчених, викладачів і студентів, філологів та істориків.

Отже, перегорнуто останню сторінку нашого путівника, який відкриває читачеві перлини фондів найстарішої бібліотеки Півдня України. Ретельно підібрані з полиць книгосховища книжки та періодичні видання відображають захопливу та драматичну історію книгодрукування як складової вітчизняної та європейської Культури.

Збереження багатовікової книжної спадщини – це головна місія Бібліотеки. Однак це зовсім не означає, що стародруки та найцінніші екземпляри зберігаються «за сімома печатками». Навпаки, співробітники відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова намагаються репрезентувати їх широкій читацькій аудиторії. Для популяризації рідкісних та цінних видань призначена й експозиція, яка розташована у виставковій залі Наукової бібліотеки (у «Музеї книги»). Щорічно експозицію відвідують сотні шанувальників книги: від школярів та студентів до досвідчених експертів. Саме для тих, хто любить книгу, призначений цей путівник, що представляє книжкові пам'ятки та колекції, знайомить з історією їх друкування та побутування.

Іменний покажчик

- Аббас, шах Персії **29**
Айвазовський І. К. **115**
Алексєєнко М. В. **10, 12**
Александров В. (*Ал-ов*) **141**
Альберт Саксонський (*Albertus de Saxonia*) **16**
Анакреонт **22, 87**
Андерсен Г.-Х. **66**
Андреа Йоганн (*Andreae Johannes*) **15**
Аргіропуло М. В. **8, 9, 63**
Аретіно П. **88**
Аристотель **20, 43, 87**
Аристофан **20**
Арцимович А. А. **118**
Ахілл Татій **87**
Ашетт Луї (*Hachette Louis*) **61, 62**
- Бабель І. Е. **72**
Багрицький Е. Г. **72**
Байрон Дж. Г. **98**
Бальдо де Убальдіс (*Baldus de Ubaldis*) **21**
Бальзак О. де **66, 98**
Баре Ж. (*Baret J.*) **89**
Бартолоцці Фр. **105**
Басаргін М. **126**
Бєляєв О. **126**
Б'єрнсон Б. **144**
Бєзпалов Ф. Д. **141**
Бєранже П.-Ж. де **98, 113**
Бєрежок Є. В. **10, 12**
Бєрезовський Г. **141**
Бєрезовський К. **11**
Бєрі Річард де **135**
Бєрнар Сара (*Bernhardt Sara Marie Henriette*) **144, 145**
Бєрнс Р. **66**
Бєрнєс Фр. (*Bernier Fr.*) **96**
Бєстужев О. **126**

Білецька О. В. **10**
Біркенштейн Антон Ернест Буркхард фон (*Birkenstein Anton Ernest Burckhard von*) **45**
Біциллі П. М. **147**
Блок О. **66**
Бобров Семен Сергійович **49**
Бодоні Джамбаттіста (*Bodoni Giambattista*) **23**
Бодянський О. М. **122**
Боккаччо Дж. **88**
Болтенко М. Ф. **138**
Бомарше П.-О. К. де **113**
Бондаренко П. М. **9**
Боплан Гійом Левассер де (*Beauplan Guillaume Levasseur de*) **111**
Бориневич А. С. **134**
Боровий С. Я. **57**
Бороздна І. П. **107**
Борхес Хорхе Луїс **6**
Браге Тихо **47**
Браницька див. *Воронцова Єлизавета Ксаверівна*
Браун Е. (*Brown E.*) **95**
Браун Олександр **115**
Бріссо Ж.-П. **101**
Брокгауз Ф. А. **147**
Брун Л. К. **8**
Брун Філіп Карлович **77**
Брусиловський Є. М. **75**
Брюс Яков **46**
Брюсов В. Я. **66**
Булаховський Леонід **56**

Вагилевич Іван **52**
Вагін Володимир Васильович (*Вагин Владимир Васильевич*) **65**
Вайнштейн Осип Львович **7, 57**
Ванченко-Пісанецький К. **141**
Варен Бернгард (*Varen Bernhard*) **46**
Василій Великий **37, 38**
Васильчиков В. І. **127**
Вашингтон **94**

Векерескул Ієнекіце (*Văcărescul Ianache*) **121**
 Великодна Г. В. **10, 12**
 Велісовський Антон **142**
 Вернер Ролевінк **15**
 Вилинская Мария Александровна *див. Марко Вовчок*
 Віардо Луї (*Viardot Louis*) **61**
 Відерхольдц Йоганн Герман (*Widerholds Johann-Herman*) **29**
 Вієт Франсуа сеньйор де ля Біготьєр (*Viète François seigneur de la Bigotière*) **25**
 Віньольт Шарль-Еммануель де (*Vignoles Charles-Emmanuel de*) **92**
 Владимиров П. В. **147**
 Вовк (Волков) Федір Кіндратович **64**
 Воеводка Бернгард (*Wojewódka Bernard*) **87**
 Вознесенський А. **147**
 Войнаровський Андрій **31**
 Волконський С. **126**
 Волошин М. О. **146**
 Вольгемут Міхаель (*Wolgemut (Wohlgemut) Michael*) **18**
 Вольтер (справжнє ім'я Марі Франсуа Аруе) **34, 91, 92, 113**
 Воронцов Михайло Семенович (*Воронцов Михаил Семёнович*) **82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 99**
 Воронцов Олександр Романович (*Воронцов Александр Романович*) **83, 84, 86, 88, 91, 92, 94**
 Воронцов Роман Іларіонович (Іларіонович) (*Воронцов Роман Илларионович*) **82, 83**
 Воронцов Семен Михайлович (*Воронцов Семён Михайлович*) **82, 85, 86, 99**
 Воронцов Семен Романович (*Воронцов Семён Романович*) **82, 83, 84, 86, 91, 92, 94**
 Воронцова (Браницька) Єлизавета Ксаверівна (*Воронцова (Браницкая) Елизавета Ксаверьевна*) **84, 85, 86, 99, 103**
 Воронцова Марія Василівна (*Воронцова Мария Васильевна*) **86**
 Воронцови, родина **7, 9, 81, 82, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 98, 103, 104, 107, 140**
 Востоков А. Х. **122**
 Вроченський М. А. **127**
 В'яземський П. А. **127**

Габбе В. М. **11**
Ганка В. **122**
Ганцов Всеволод **57**
Гаррард Вільям (*Garrard William*) **87**
Гарсія Лорка Ф. **66**
Гартенштейн Л. **75**
Гаск Фердинанд (*Gasc Ferdinand*) **63, 64**
Гатрі М. (*Guthrie M.*) **97**
Гауптман Г. **144**
Гафурі М. **59**
Гейне Г. **66**
Гельвецій К. А. **34, 91**
Гербіній Іоанн (*Herbinius Johannes*) **120**
Геродот **20, 87**
Герцен О. І. **113**
Гоббс Томас (*Hobbes Thomas*) **26**
Гоголь М. В. **144**
Головацький Яків Федорович **52**
Голоскевич Григорій **57**
Гольбейн Молодший Ганс **105**
Гоманн Йоганн Баптист (*Homann Johann Baptist*) **103, 104**
Гордієвський М. І. **138**
Городецький С. М. **24**
Горький Максим **66, 144**
Готалов-Готліб Артемій Григорович (*Готалов Арон Гіршевич; Готліб Артур Генріхович; Готалов Артемій Григорович*) **7, 81, 135, 136, 137, 138, 139, 140**
Готліб Артур Генріхович див. *Готалов-Готліб Артемій Григорович*
Готьє Т. **98**
Грей Т. **98**
Грело Г.-Ж. (*Grelot G.-J.*) **95**
Грем Філіп **67**
Грибоєдов О. С. **144**
Григорович Василій Іванович (*Григорович Василій Іванович*) **53**
Григорович Віктор Іванович (*Григорович Виктор Іванович*) **7, 81, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 140**
Грінченко Б. **141**

Гросс Федор Іванович (*Gross Friedrich*) **76**
Гроцій Гуго (*Grotius Hugo*) **26**
Грунський Микола **56**
Грушевський Михайло Сергійович **55, 57, 71, 132, 133**
Губе Ромуальд (*Hube Romuald*) **7, 10, 20**
Гутенберг Йоганн (*Gutenberg Johannes*) **15, 19**
Гутман Л. В. **148**
Гуцков К. **144**
Гюго В. **57, 98, 113, 145**

Галятовський Йоаникій **39**
Гізель Інокентій (*Giesel Innozenz*) **40, 120**

Д'Аламбер Жан ле Рон (*D'Alembert Jean le Rond*) **34, 91**
Д'Аннунціо Г. **144**
Данте Аліг'єрі (*Dante Alighieri*) **62**
Делла Валле П'єтро (*Della Valle Pietro*) **29**
Демулен К. (*Demoulins C.*) **93, 101**
Демя'ненко В. Є. **8**
Дерібас Олександр **110**
Дівкович Матія (*Divković Matija*) **41, 42**
Дідро Дені (*Diderot Denis*) **34, 91**
Діккенс Чарльз **19, 98**
Діонісій Балабан, митрополит Київський **98**
Джунти родина (*Giunti familia*) **19, 21, 23, 28**
Дмитренко Д. **142**
Добровський Й. **122**
Доде А. **145**
Долгов М. М. **145**
Дольє де Ланд А. (*Daulier des Landes André*) **95**
Доманський М. **141**
Доре Гюстав (*Dore Paul Gustave*) **61, 62**
Достоевський Ф. М. **66, 113, 128, 144**
Дрейден Дж. **98**
Дюбуа Д.-П.-І. (*Du Bois J.-P.-I.*) **92**
Дюма Олександр (*Dumas Alexandre*) **98**
Дюма Олександр-син (*Dumas Alexandre, fils*) **111**
Дюрер Альбрехт (*Dürer Albrecht*) **18, 106**

Євдокимов В. 144

Єрофєєв Н. 133

Єсенін С. О. 66

Елкен Генрі Т. 107

Ельзевір Абрагам (*Elzevir Abraham*) 25, 26

Ельзевір Бонавентура (*Elzevir Bonaventura*) 25, 26

Ельзевір Данієль (*Elzevier Daniël*) 27

Ельзевір Ісаак (*Elzevier Isaac*) 26

Ельзевір Лодевейк (*Elsevier Lodewijk*) 25

Ельзевір, родина (*Elsevier, familia*) 24, 25, 26, 27

Емерсон Р. 140

Ерв'є П. 145

Етьєн Робер І (*Estienne Robert I*) 21

Етьєни, родина (*Estienne, familia*) 19, 21, 23

Ефрон І. А. 147

Жемчужников Володимир Михайлович 65

Жемчужников Олександр Михайлович 65

Жемчужников Олексій Михайлович 65

Житецький П. Г. 147

Жокур Луї де 34

Жорж Санд 98

Жуковський В. А. 144

Загоровський Є. О. 147

Запольська Г. 144

Заставський Федір Петрович 48

Захар'їн Петро Михайлович 49

Звенигородський О. В. 60

Зеленецький К. П. 128

Зільберфарб Іоганс 139

Зудерман Г. 144

Ібсен Г. 144

Іванов Миколай Артемович 147, 149

Іващенко К. А. 148

Ільїн Михайло 5

Ільянков М. Н. 147

Караджич В. **122**
 Карамзін М. М. (*Карамзин Николай Михайлович*) **69**
 Каратигін П. А. **144**
 Кардано Джироламо (*Cardano Girolamo*) **25**
 Карл I, король Англії **105**
 Карл II, король Англії **105**
 Карл V, імп. Священної Римської імперії **28**
 Карл VI, імп. Священної Римської імперії **103, 104**
 Карл XII, король Швеції **31**
 Карновський Михайло **43**
 Карпенко-Карий Іван (*Тобілевич Іван Карпович*) **141, 143, 144**
 Картєс Жак **28**
 Катаєв В. П. **72**
 Кащенко А. **141**
 Квінт Курцій Руф (*Quintus Curtius Rufus*) **26**
 Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович **52, 142**
 Керолл Л. **66**
 Кирил (*Κύριλλος*) **37**
 Кірпи́чніков О. І. **76**
 Кірхнер Отто (*Kirchner Otto*) **63**
 Клавдій Птолемей **47**
 Клеєман Ніколаус Ернст (*Kleemann Nikolaus Ernst*) **33**
 Клепатський П. Г. **57**
 Кобергер Антон (*Koberger (Koburger, Coberger, Coburger) Anton*)
 17
 Коваль І. М. **5**
 Козьма Прутков **64, 65**
 Колимба С. М. **63**
 Коллар Я. **52, 122**
 Колумб Христофор **18**
 Комаров Михайло Федорович **54**
 Комарова Маргарита **54**
 Кондаков Никодим Павлович **59, 60**
 Кондратович Ф. див. Вовк (*Волков*) Федір Кіндратович
 Константин див. Кирил
 Константин VII Багрянородний (*Κωνσταντῖνος Ζ' ο*
 Πορφυρογέννητο) **25**
 Коперник Миколай **47**

Кордуба Мирон **133**
Корецький Микола Володимирович (*Корецкий Николай Владимирович*) **145**
Корсаков П. **52**
Кортес Фернандо **28**
Косач-Квітка Лариса Петрівна *див. Леся Українка*
Косач-Кривнюк Ольга Петрівна **54**
Костомаров М. І. **147**
Костюшко Тадеуш **87**
Костянтин Острозький **37**
Котляревський Іван Петрович **50, 142**
Коханський Василь Севастьянович **74**
Коцюбинський М. **57**
Кочубей Семен Васильович **50**
Краєвський А. **51, 128**
Краніхфельд Володимир Павлович **147, 148**
Крестовський В. **144**
Кримський Агатагел **56**
Кропивницький М. Л. **141, 142**
Круціус Мартін (*Crusius Martin*) **122**
Кузьма і Сірко **64**
Кук Дж. **94**
Куліш Пантелеймон Олександрович **53, 55, 57, 142**
Курило Олена **56**
Куртен Антуан де (*Courtin Antoine de*) **89**
Куртієв Олександр **64**
Кухарський Анджей (*Kucharski Andrzej*) **7, 10, 20, 41**
Кюхельбекер В. **126**

Ла Мотре Обрі де (*La Mottraye Aubrey de*) **31**
Лагард О. де (*Lagarde O. de*) **97**
Ланжерон **101**
Лафонтен Ж. **89**
Лебединський А. **57**
Ле Бретон Андре Франсуа (*Le Breton André François*) **34**
Лезюр Шарль-Луї (*Lesur Charles-Louis*) **111**
Лейбніц Г. В. **46**
Леклерк де Бюффон Жорж-Луї **34**

Леман О. І. **63**
 Ленський Д. Т. **144**
 Лермонтов М. Ю. **66, 144**
 Лессепс Фердинанд де (*Lesseps Ferdinand*) **115**
 Леся Українка (*Косач-Квітка Лариса Петрівна*) **53, 54, 66**
 Линниченко Андрій Іванович **55**
 Линниченко Іван Андрійович **55**
 Липа І. **72**
 Лисенков І. Т. **52**
 Лігін Валер'ян Миколайович **76**
 Лупанов Борис Олександрович **7, 81, 146, 147, 148, 149**
 Лупанов Олександр Григорович **140, 148, 149**
 Людовик XIV, король Франції **89**
 Лютер Мартин **20**
 Ляхоцький Антін (*Ляхоцький Кузьма*) **64**
 Ляхоцький Кузьма див. *Ляхоцький Антін*
 Ляшенко О. Л. **10**

Магделен де ля (*Magdeleine de La*) **89**
 Магницький Леонтій Пилипович (*Магницький Леонтий Филиппович*) **43**
 Мазаріні **88**
 Мазепа Іван **31**
 Майо (*Maueux*) **116, 117**
 Майор Петру (*Maior Petru*) **121**
 Максимович Михайло Олександрович **51, 70, 122**
 Мандельсло Альберт де (*Mandelslo J.-A. de*) **96**
 Мануцій Альдд Пій (*Manutius Aldus Pius*) **20, 21, 23**
 Маркс Адольф Федорович **62**
 Маркевич Г. І. **144**
 Маркевич Олексій Іванович **76, 128**
 Марко Вовчок (*Вилинская Мария Александровна*) **142**
 Маркушевський Петро Трохимович **55**
 Маршан де Бомон Фр.-М. (*Marchant de Beaumont Fr.-M.*) **93**
 Мате В. **60**
 Мати́єви́ћ Стјепан див. *Мати́євич Степан*
 Мати́євич Степан (*Мати́євић Стјепан*) **41**
 Маяковський В. В. **66**

Мекджіл Т. (*Macgill Th.*) **97**
Меріме П. **98**
Мерсьє Л.-С. **101**
Метерлінк М. **144**
Метц К. М. **106**
Меурзій Йоганес (*Meursius Johannes*) **25**
Меурс Джейкоб ван (*Meurs Jacob van*) **29**
Мефодій (*Μεθόδιος*) **37**
Микола I, рос. імп. (*Николай I, рос. имп.*)
Михаїл див. *Мефодій*
Михайлович Тимофій **37**
Мільтон Джон (*Milton John*) **62, 63**
Модзалевський В. **57**
Можоровський Л. Я. **141**
Моллер Альбін (*Moller Albin*) **20**
Мольєр Ж.-Б. **57, 89, 145**
Монгайар де (*Montgaillard J.-C.-M. Rocques de*) **93**
Монпансьє де **89**
Монтандон Шарль Анрі (*Montandon Charles Henri*) **115**
Монтеск'є Шарль Луї де **34, 91**
Мор Джон **105**
Моріс (*Morris*) **94**
Москвич Григорій Георгієвич **75, 134**
Мочульський В. М. **11, 147**
Муравйов А. **127**
Мурзакевич М. Н. **114**
Мучковський А. **11**
Мюллер Й. **122**
Мюссе А. **98**

Надеждін М. І. **128**
Надлер В. К. **73**
Наконечний Микола **57**
Наполеон I Бонапарт **84, 101, 102, 109, 111, 126**
Натанієль Євстахій **37**
Нємцевич Ю. У. **87**
Некрасов М. О. **127, 148**
Немирович-Данченко В. І. **144**

Неофіт Рильський, о. **121, 122**
Нестеров Олександр **52**
Ніколь Домінік-Шарль (*Nicole Dominique Charles*) **74**
Нітче Людвіг Готліб **74**
Новіков М. І. (*Новиков Николай Иванович*) **69, 103**
Новосільцев Микола Миколайович (*Новосильцев Николай Николаевич*) **127**
Нордау М. **144**
Ньюгоф Джон (*Nieuhof Johannes*) **29**
Ньютон Ісаак **30, 46**

Оглоблін М. М. **133**
Олександр I, рос. імп. (Александр I, рос. имп.) **83**
Олександр II, рос. імп. (Александр II, рос. имп.) **118**
Олександр III, рос. імп. (Александр III, рос. имп.) **60**
Олексій Михайлович, цар московський (*Алексей Михайлович, царь московский*) **40**
Олеша Ю. К. **72**
Олів'є Жак (*Olivier Jacques*) **89**
Орбіні Мавро Рагужський (*Orbini Mauro*) **47**
Оресм Ніколаус (*Oresme Nicolaus*) **16**
Орфелін Захаріє (Стефанович) (*Орфелин Захарије*) **69**
Остерріт Август **60**
Островська Клара **75**
Островський О. М. **144**

Паллас Петер Симон (*Pallas Peter Simon*) **31, 32, 33**
Памво Беринда (*Памво Берында*) **119**
Панаєв І. **127**
Панкук Шарль-Жозеф (*Panckoucke Charles-Joseph*) **34**
Панормітано Ієронімо (*Panormitano Jeronimo*) **41**
Папаспіракі А К. **8, 9**
Пастернак Б. Л. **66**
Паустовський К. Г. **72**
Пачолі Лука Бартоломео де ффра (*Pacioli Luca Bartolomeo de fra*) **16, 17**
Пейсонель Клод-Шарль де (*Peyssonnel Claude-Charles de*) **31, 32, 133**

Пельтьє Жан-Габриель (*Peltier Jean-Gabriel*) **101**
Перетц В. М. **147**
Песталоцці Йоганн Генріх **138**
Петрарка Фр. **88, 118**
Петро І, цар московський (*Pётр I, царь московский*) **43, 45, 46, 47, 98**
Петро Могила (*Petru Movilă*) **39**
Петровський О. П. **148**
Петрунь Федір Євстафійович (*Петрунь Фёдор Евстафьевич*) **7, 8, 56, 81, 130, 131, 132, 133, 134, 140**
Печаткін К. П. **63**
Пирогов М. І. **127**
Пізан Еліодор (*Pisan Heliodore-Joseph*) **61**
Пікар Бернар **46, 106**
Пікарт Пітер (*Picart Pieter*) **46**
Пісарро Франсіско **28**
Піфагор **43**
Плантен Крістоф (*Plantin Christophe*) **19, 22, 23**
Платон **20, 87**
Плейденвурф Вільгельм (*Pleidenwurff (Pleydenwurff) Wilhelm*) **18**
Плетенецький Єлисей **38**
Плутарх **22**
Подлегаєв Данило **39, 43**
Подрезова М. О. **10, 11**
Полевщикова О. В. **10, 12**
Полікарпов-Орлов Федор Полікарпович **47, 120**
Понятовський Станіслав **31**
Поплавський А. **142, 143**
Посилович Павао (*Pavao Posilović*) **40, 42**
Прокопович Феофан **39**
Прохорович Л. В. **141**
Прщемецький Дмитро Афанасійович **149**
Пулюй І. **57**
Пушкін О. С. **66, 99, 113**
Пушкін І. **127**
Пшибишевський С. **144**

Радзивілл Миколай (*Radziwiłł Mikołaj Krzysztof*) **87**
Радивилівський Антоній **39**

Радищев О. М. **113**
 Раїч І. **122**
 Ралі Діонісій **37**
 Рамзей А. М. (*Ramsey A. M.*) **92**
 Рамузіо Джованні Баттіста (*Ramusio Giovanni Battista*) **27, 28**
 Расін Ж. **89**
 Реї Ж. де (*Reuilly J.*) **97**
 Рейналь Г. **91**
 Рильський М. **57**
 Рішельє Арман Емманюель дю Плессі, де (*Richelieu Armand Emmanuel du Plessis, de*) **77, 81, 101, 138**
 Робертсон Д. М. **91**
 Робінсон Томас (*Robinson Thomas*) **88**
 Романчук Ю. **55**
 Ропет І. П. **60**
 Рубан В. Г. **99**
 Руссо Жан-Жак **34, 113**

Савельєва Є. В. **9, 10**
 Сахар Я. Ф. **145**
 Севаст'янова М. В. **8**
 Селінов В. І. **137, 138**
 Семигіновський Максим Опанасович **48**
 Сенкевич Г. **144**
 Сент-Бев Ш.-О. де **98, 113**
 Сервантес Сааведра Мігель де (*Cervantes Saavedra Miguel de*) **61**
 Сильвестр Косов **98**
 Смиренко Платон Федорович **53**
 Синельников Ф. А. **141**
 Синявський Олекса **56**
 Сікар-старший Ш. (*Sicard Ch.*) **97**
 Сірано де Бержерак **89**
 Сірко Ф. див. Вовк (Волков) Федір Кіндратович
 Скальковський Аполлон Олександрович **77, 99, 128**
 Скальковський К. А. **110**
 Скаррон П. **89**
 Скотт В. **98**
 Скрипник Микола Олексійович **56**
 Скріб Е. **145**

Слабченко М. Є. **57**
Словацький Юліуш **147**
Слуцький Б. **130**
Смирнов-Сокольський М. П. **128**
Смотрицький Герасим **37**
Снядецький Я. **10**
Сосюра В. М. **66**
Софокл **20**
Срезневський І. І. **70, 122**
Сталь Ж. **98**
Старицький Михайло Петрович **141, 143**
Стендаль **66, 98**
Степанов М. **128**
Стерн Л. **98**
Стріндберг А. **145**
Строганов Григорій Олександрович (*Строганов Григорий Александрович*) **108**
Строганов (Строгонов) Олександр Григорович (*Строганов (Строгонов) Александр Григорьевич*) **7, 81, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 140**
Строганови, родина **108, 110, 116**
Станко Враз **122**
Стороженко А. **142**
Страбон **87**
Стурдза О. С. **11**
Суїсет Річард (*Suiseth Richardus*) **15**
Сумароков Олександр Петрович (*Сумароков Александр Петрович*) **69**
Сумароков Павло Іванович **33, 34**
Сумбатов-Южин О. І. **144**
Суходольський А. **141**
Сціпано Маріо **29**

Таверньє Жан Батіст (*Tavernier Jean-Baptiste*) **95**
Тассо Т. **88**
Тевено Мельхіседек (*Thévenot Melchisédec*) **95**
Теннісон А. **144**
Терещенко Михайло Васильович **7, 81, 140, 141, 142, 143, 144, 145**

Тестю Оскар (*Testut Oscar*) **112**
Тимченко Євген **56, 57**
Тимченко Іван Юрійович **10, 17**
Тичина П. **57**
Ткаченко Борис **57**
Тобілевич Іван Карпович *див. Карпенко-Карий Іван*
Толстой Л. М. **66, 113**
Толстой Олексій Костянтинович **65, 144**
Тредьяковский В. К. **45**
Тургенєв І. С. **113**
Тюнєєва О. М. **8**

Уайльд О. **144**
Ульоа Антоніо де (*Ulloa Antonio de*) **30**
Усатенко І. М. **10**
Устенко-Гармаш Ф. **141**

Фаас І. Я. **8**
Федерічі Чезаре **28**
Федоров Іван Федорович (*Фёдоров Иван Фёдорович*) **37, 45, 77**
Федотов П. **128**
Фельдман В. С. **9, 147**
Фесенко Юхим Іванович **134, 142**
Філіп II, король Іспанії **22, 23**
Флоровський А. В. **147**
Флукі І. М. **70**
Фонвізін Д. І. **144**
Фонтенель Бернар ле Бов'є де (*Fontenelle Bernard le Bovier de*) **35, 36**
Франко І. Я. **66**
Франс А. **145**
Францев П. **76**
Франциск I, король Франції **21**
Френклєнд Р. **107**
Фроман (*Froment*) **111**
Фуко Ніколя-Жозеф (*Foucault Nicolas-Joseph*) **90**
Фульд Л. **144**
Фур'є Шарль **138, 139**

Хмельницький Юрій 40

Ходжаш Т. З. 8, 9

Хуан-і-Сантасіл'я Хорхе (*Juan y Santacilia Jorge*) 30

Хубракен Якоб 105

Царліно Джозеффо (*Zarlino Gioseffo*) 87

Чехов А. П. 144

Шарден Жан (*Chardin Jean*) 96

Шафарик Й. 122

Шафіров Петр (*Шафиров Пётр Павлович*) 47

Шашкевич Маркіян 52

Шевальє П'єр (*Chevalier Pierre*) 88

Шевченко Тарас Григорович 50, 52, 53, 64, 66, 71, 141, 142, 143,
147, 148

Шедель Гартман (*Schedel Hartman*) 17, 18

Шекспір В. 57, 66, 144

Шелухін Сергій Павлович 56

Шеньє А. 101

Шепельська І. В. 10

Шерер Жан-Бенуа (*Schérer Jean-Benoît*) 111

Шерідан Р. 144

Шигарін М. 53

Шильдер К. А. 124

Шильдер Микола Карлович (*Шильдер Николай Карлович*) 7, 81,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 140

Шинкай Георге (*Şincai Gheorghe*) 121

Широцький К. 57

Шнітцлер А. 144

Шоу Б. 144

Шпажинський І. В. 144

Штейнванд Г. Д. 8

Шуньчжи, імп. династії Цін 29

Щепкіна-Куперник Т. Л. 144

Щербатов М. М. 113

Юм Д. М. 91

Юнгман Й. 122

Яновська Л. 141

Яновський Ю. 57

Ярон Г. М. 144

Albertus de Saxonia див. Альберт Саксонський

Andreae Johannes див. Андреа Йоганн

Baldus de Ubaldis див. Бальдо де Убальдіс

Baret J. див. Баре Ж.

Beauplan Guillaume Levasseur de див. Боплан Гійом Левассер де

Bernhardt Sara Marie Henriette див. Бернар Сара

Bernier Fr. див. Берньє Фр.

Birckenstein Anton Ernest Burckhard von див. Біркенштейн Антон

Ернест Буркхард фон

Brown E. див. Браун Е.

Cardano Girolamo див. Кардано Джироламо

Cervantes Saavedra Miguel de див. Сервантес Сааведра Мігель де

Chardin Jean див. Шарден Жан

Chevalier Pierre див. Шевальє П'єр

Courtin Antoine de див. Куртен А. де

Crusius Martin див. Круціус Мартін

D'Alembert Jean le Rond див. Д'Аламбер Жан ле Рон

Dante Alighieri див. Данте Аліг'єрі

Daulier des Landes André див. Дольє де Ланд А.

Della Valle Pietro див. Делла Валле П'єтро

Demoulins C. див. Демулен К.

Diderot Denis див. Дідро Дені

Divković Matija див. Дівковіч Матія

Dore Paul Gustave див. Доре Гюстав

Du Bois J.-P.-I. див. Дюбуа Д.-П.-І.

Dumas Alexandre див. Дюма Александр

Dumas Alexandre, fils див. Дюма Александр-син

Dürer Albrecht див. Дюрер Альбрехт

Elzevir Abraham *див. Ельзевір Абрагам*
Elzevir Bonaventura *див. Ельзевір Бонавентура*
Elzevier Daniël *див. Ельзевір Даніель*
Elsevier, familia *див. Ельзевір, родина*
Elzevir Isaac *див. Ельзевір Ісаак*
Elsevier Lodewijk *див. Ельзевір Лодевейк*
Estienne Robert I *див. Етьєн Робер I*

Fontenelle Bernard le Bovier de *див. Фонтенель Бернар ле Бов'є де*
Foucault Nicolas-Joseph *див. Фуко Ніколя-Жозеф*
Froment *див. Фроман*

Garrard William *див. Гаррард Вільям*
Gasc Ferdinand *див. Гаск Фердинанд*
Giunti familia *див. Джунти родина*
Grelot G.-J. *див. Грело Г.-Ж.*
Gross Friedrich *див. Гросс Федор Іванович*
Grotius Hugo *див. Гроцій Гуго*
Gutenberg Johannes *див. Гутенберг Йоганн*
Guthrie M. *див. Гатрі М.*

Hachette Louis *див. Ашетт Луї*
Herbinius Johannes *див. Гербіній Іоанн*
Hobbes Thomas *див. Гоббс Томас*
Homann Johann Baptist *див. Гоманн Йоганн Бантист*
Hube Romuald *див. Губе Ромуальд*

Juan y Santacilia Jorge *див. Хуан-і-Сантасіл'я Хорхе*

Kirchner Otto *див. Кірхнер Отто*
Kleemann Nikolaus Ernst *див. Клеєман Ніколаус Ернст*
Koberger (Koburger, Coberger, Coburger) Anton *див. Кобергер Ан-
тон*
Kucharski Andrzej *див. Кухарський Анджей*

La Mottraye Aubrey de *див. Ла Моттре Обрі де*
Lagarde O. de *див. Лагард О. де*
Le Breton André François *див. Ле Бретон Андре Франсуа*
Lesseps Ferdinand *див. Лессепс Фердинанд де*

Lesur Charles-Louis див. *Лезюр Шарль-Луї*

Magdeleine de La див. *Магделен де ля*

Macgill Th. див. *Мекджіл Т.*

Maior Petru див. *Майор Петру*

Mandelslo J.-A. de див. *Мандельсло Альберт де*

Manutius Aldus Pius див. *Мануцій Альдд Пій*

Marchant de Beaumont Fr.-M. див. *Маршан де Бомон Фр.-М.*

Marks Adolf див. *Маркс Адольф Федорович*

Mayeux див. *Майо*

Meurs Jacob van див. *Меурс Джейкоб ван*

Meursius Johannes див. *Меурзій Йоганес*

Milton John див. *Мільтон Джон*

Moller Albin див. *Моллер Альбін*

Montandon Charles Henri див. *Монтандон Шарль Анрі*

Montgaillard J.-C.-M. Rocques de див. *Монгайар де*

Morris див. *Моріс*

Nicole Dominique Charles див. *Ніколь Домінік-Шарль*

Nieuhof Johannes див. *Ньюгоф Джон*

Olivier Jacques див. *Олів'є Ж.*

Orbini Mauro див. *Орбіні Мавро Рагузський*

Oresme Nicolaus див. *Оресм Ніколаус*

Pacioli Luca Bartolomeo de, fra див. *Пачолі Лука Бартоломео де, фра*

Pallas Peter Simon див. *Паллас Петер Симон*

Panckoucke Charles-Joseph див. *Панкук Шарль-Жозеф*

Panormitano Jeronimo див. *Панормітано Ієроніма*

Peltier Jean-Gabriel див. *Пельтьє Жан-Габриель*

Petru Movilă див. *Петро Могила*

Peyssonnel Claude-Charles de див. *Пейсонель Клод-Шарль де*

Picart Pieter див. *Пікарт Пітер*

Pisan Heliodore-Joseph див. *Пізан Еліодор*

Plantin Christophe див. *Плантен Крістоф*

Pleidenwurff (Pleydenwurff) Wilhelm див. *Вільгельм Плейденвурф*

Posilović Pavao див. *Посилович Павао*

Quintus Curtius Rufus *див. Квінт Курцій Руф*

Radziwiłł Mikołaj Krzysztof *див. Радзивілл Миколай*

Ramsey A. M. *див. Рамзей А. М.*

Ramusio Giovanni Battista *див. Рамузіо Джованні Баттіста*

Reuilly J. *див. Реї Ж. де*

Richelieu Armand Emmanuel du Plessis de *див. Рішельє Арман Ем-
манюель дю Плессі де*

Robinson Thomas *див. Робінсон Томас*

Schedel Hartman *див. Шедель Гартман*

Schérer Jean-Benoît *див. Шерер Жан-Бенуа*

Suiseth Richardus *див. Суїсет Річард*

Sicard Ch. *див. Сікар-старший Ш.*

Şincai Gheorghe *див. Шинкаї Георгіє*

Tavernier Jean-Baptiste *див. Таверньє Жан Батіст*

Testut Oscar *див. Тестю Оскар*

Thévenot Melchisédec *див. Тевено Мельхіседек*

Ulloa Antonio de *див. Ульоа Антоніо де*

Văcărescul Ianache *див. Векерескул Ієнекіце*

Varen Bernhard *див. Варен Бернгард*

Viardot Louis *див. Віардо Луї*

Viète François seigneur de la Bigotière *див. Вієт Франсуа сеньйор
де ля Бігот'єр*

Vignoles Charles-Emmanuel de *див. Виньольт Шарль-Еммануель де*

Widerholds Johann-Herman *див. Відерхольдц Йоганн Герман*

Wojewódka Bernard *див. Воеводка Бернгард*

Wolgemut (Wohlgemut) Michael *див. Вольгемут Міхаель*

Zarlino Gioseffo *див. Царліно Джозеффо*

Κύριλλος *див. Кирил*

Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητο *див. Константин VII Багряно-
родний*

Μεθόδιος *див. Мефодій*

Література

1. *Адарюков В. Я.* Редкие русские книжные знаки. – М. : Среди коллекционеров, 1923. – 65 с. : ил.
2. *Алексеев М. В.* Испанские издания XVI–XVII вв. из коллекции Ромуальда Губе в фондах Научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова // *Вісник Одеського національного університету. Сер. : Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн.* – 2007. – Т. 12, вип. 4. – С. 169–189.
3. *Алексеев М. В.* К истории создания «Отдела по славянской филологии профессора В. И. Григоровича» в библиотеке Новороссийского университета // *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали II Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 18-19 вересня 2012 р.) : [зб. ст.] / відп. ред. М. О. Подрезова ; бібл. ред. О. С. Мурашко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка.* – Одеса : ОНУ, 2013. – С. 8–27.
4. *Бережок Е. В.* Владельческие записи и экслибрисы представителей рода Строгановых в книжном собрании графа Александра Григорьевича Строганова // *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн.* – 2015. – Т. 20, вип. 2. – С. 93–107.
5. *Бондаренко П. М., Фельдман В. С.* Библиотека Воронцовых в Одесском университете // *Альманах библиофила.* – 1981. – Вып. 10. – С. 98–109.
6. *Бондаренко П. М., Фельдман В. С.* Материалы по истории Англии и Британской колониальной империи в Научной библиотеке Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова // *Проблемы британской истории.* – М., 1978. – С. 215–219.
7. *Боровой С. Я.* Воспоминания. – М. ; Иерусалим : Евр. ун-т в Москве, 1993. – С. 345–355.
8. *Вайнштейн О. Л.* Музей книги Одеської Центральної наукової бібліотеки. – Одеса, 1927. – 55 с.
9. *Великодна Г. В.* Складний життєвий шлях А. Г. Готалова-Готліба // *Вісник Одеського національного університету. Сер. : Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн.* – Одеса, 2016. – Т. 21, Вип. 1. – С. 30–49.
10. *Великодная А. В.* Владельческие записи на книгах из собрания Анджея Кухарского // *Вісник Одеського національного універ-*

- ситету. Сер. : Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн. – Одеса, 2015. – Т. 20, вип. 1 (13). – С. 49–65.
11. Видавнича спадщина українського ренесансу : каталог виставки / авт.-упоряд.: О. Л. Ляшенко, І. М. Усатенко ; наук. ред. та авт. вступ. ст. В. П. Саєнко ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред.: О. С. Мурашко, О. В. Полевщикова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : «Одеський національний університет», 2011. – 86 с. : іл.
 12. *Владимиров Л. И.* Всеобщая история книги : Древний мир. Средневековье. Возрождение. XVII в. – М. : Книга, 1988. – 310, [2] с. : ил.
 13. Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920) : материалы к истории Одесского национального университета им. И. И. Мечникова / Одесский нац. университет им. И. И. Мечникова, Научная библиотека ; сост.: Е. В. Полевщикова, Е. В. Бережок, Е. В. Савельева, В. В. Самодурова ; науч. ред. В. А. Смынтына ; ред.-библиогр. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2005. – 422 с.
 14. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексеєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2017. – 292 с., [12] іл.
 15. *Дьомін О. Б., Алексеєнко М. В.* Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович / наук. ред. В. О. Колесник ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодна ; авт. передм. І. М. Коваль ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наукова б-ка. – Одеса : Одеський нац. ун-т, 2015. – 482 с., [12] арк. іл. – (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова ; вип. : «Славістика»).
 16. *Захарова І. В., Сарбей В. Г.* Перший український підручник із стародавнього сходознавства // Укр. іст. журн. – 1991. – № 2. – С. 38–44.
 17. Історичні колекції у книгозбірнях : проблеми збереження, вивчення, реконструкції : матеріали Міжнар. наук. конф. / упоряд.: О. В. Полевщикова, О. В. Суровцева ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Наук. б-ка Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2004. – 175 с.
 18. Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова = Italian Renaissance Books in

the Funds of the Scientific Library of Odessa National University / упоряд. Є. В. Савельєва ; відп. ред. В. А. Сминтина ; наук. ред., авт. вступ. ст., пер. лат. та італ. текстів О. О. Радзиховська ; ред.-бібліогр. М. О. Подрезова. – Одеса : Астропринт, 2001. – 88 с.

19. Каталог изданий XVI в. из фондов Научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова / сост. Е. В. Полевщикова ; отв. ред. В. А. Смынтына ; науч. ред. Е. А. Радзиховская. – Одесса : Астропринт, 2005. – 296 с., 16 л. ил.
20. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / уклад.: Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької ; заг. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2008. – 232 с.
21. Книги гражданского друку, выданные на Украине. XVIII – первая половина XIX столетия : каталог / С. О. Петров. – Харьков : ред.-издательн. отдел Книжной палаты СССР, 1971. – 304 с.
22. Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки : альбом-каталог / упоряд.: О. В. Полевщикова, М. В. Алексєєнко, Г. В. Великодна ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Астропринт, 2017. – 164 с. : іл. – (Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ; вип. : Музей книги, № 2).
23. Книжные собрания семьи Воронцовых в библиотеке Одесского (Новороссийского) университета : каталог выставки / сост. Е. В. Полевщикова ; отв. ред. М. Подрезова. – Одесса : КП ОМД, 2008. – 79 с., [10] с. ил.
24. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української книги. – Київ : НБУВ, 2004. – 644 с.
25. Наукова бібліотека Одеського державного університету імені І. І. Мечникова : путівник = Научная библиотека Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова : путеводитель / сост. Т. З. Ходжаш ; відп. ред. М. В. Павлюк. – Одеса : друкарня Од. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова, 1959. – 91 с.
26. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : історичний нарис : до 185-річчя заснування / відп. ред. В. А. Сминтина, заст. відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : Астропринт, 2002. – 248 с., 10 арк. іл.

27. *Немировский Е. Л.* Иван Федоров. Начало книгопечатания на Руси : описание изд. и указ. лит. – М. : Пашков дом, 2010. – 344 с.
28. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – Київ : Либідь, 1994. – 448 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
29. Описание изданий гражданской печати, 1708-январь 1725 г. / сост.: Т. А. Быкова, М. М. Гуревич. – М. ; Л. : изд-во АН СССР, 1955. – 527 с., [8] л. ил.
30. *Подрезова М. А.* Сначала была библиотека... // Дерибасовская – Ришельевская : одесский альманах. – 2015. – № 62. – С. 99–100.
31. *Подрезова М. О.* Погляд крізь століття : Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова // Вісник Одеського національного університету. Серія : Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн. – 2017. – Т. 22, вип. 1 (17)-2 (18) : 200-років Науковій бібліотеці. – С. 9–28; 13–34.
32. *Полевщикова Е. В.* Библиофильство в семье Воронцовых : Роман Илларионович Воронцов и его сыновья // Век Просвещения. – М., 2006. – Вып. 1. – С. 350–367.
33. *Полевщикова Е. В.* Путешествия в библиотеке Воронцовых // Про книги : журнал библиофила. – М., 2007. – № 2. – С. 81–95.
34. *Полевщикова Е. В., Савельева Е. В.* От «Комнаты редких книг» до университетского Музея книги // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекозн., бібліографозн., книгозн. – Одеса, 2009. – Т. 14, вип. 19. – С. 56–72.
35. *Полевщикова О. В.* Зібрання книг Ромуальда Губе в бібліотеці Одеського (Новоросійського) університету // Вісник Львівського ун-ту : Серія книгознавства, бібліот. інф. технологій. – 2010. – Вип. 5. – С. 65–75.
36. Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки = Starodruki polskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej : каталог / упоряд.: Г. В. Великодна, О. Л. Ляшенко ; пер. О. Л. Ляшенко ; наук. ред. В. Валецький ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. В. Полевщикова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : «Одеський національний університет», 2012.
37. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словник / авт. вступ. ст. В. М. Хмарський ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; відп. ред. В. А. Сминтина ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наукова б-ка. – Вид. 2-ге, доп. – Одеса : Астропринт, 2005.

38. *Пытин А. Н.* Николай Карлович Шильдер // Вестник Европы. – 1902. – № 5. – С. 446–449.
39. *Рубинштейн С.* Одеська Центральна Наукова Бібліотека // Праці Одеської Центральної Наукової бібліотеки. – 1927. – Т. 1. – С. 1–16.
40. *Савельева Е. В.* Фонд Н. К. Шильдера в Научной библиотеке Одесского национального университета // Історичні колекції у книгозбірнях : проблеми збереження, вивчення, реконструкції : матеріали міжнар. наук. конф. – Одеса, 2004. – С. 161–165.
41. Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации / сост. А. А. Гусева ; Федеральное гос. учреждение «Российская гос. б-ка». – М. : Индрик, 2010. – 1248 с.
42. Сводный каталог инкунабулов московских библиотек, архивов и музеев / сост.: Н. П. Черкашина, К. Л. Биленькая, Т. А. Долгодрова и др. – М. : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1988. – 191 с. : ил.
43. Сводный каталог инкунабулов небольших собраний, хранящихся в библиотеках СССР / сост.: Н. П. Черкашина, К. Л. Биленькая и др. – М. : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1982. – 176 с. : ил.
44. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725–1800 : [в 5 т.] / сост.: Е. И. Кацпржак и др. – М. : изд. Гос. Б-ки СССР им. В. И. Ленина, 1962–1967.
45. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. / сост.: С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь ; Акад. наук Укр. ССР ; гос. Публ. б-ка укр. ССР. – Киев : изд-во Акад. наук Укр. ССР, 1958. – 263, [5] с.
46. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : каталог изд. хранящихся в Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина / сост.: А. А. Гусева, Т. Н. Каменева, И. М. Полонская. – М., 1981. – Вып. 2, т. 2. – 74, [2] с.
47. Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова : бібліогр. покажч. / упоряд.: Є. Савельєва, О. Полевщікова, І. Шепельська ; відп. ред. В. Сминтина ; наук. ред., авт. вступ. ст.: Т. Мейзерська, В. Хмарський ; бібліогр. ред.: М. Подрезова, В. Самодурова ; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 1999. – 284 с.
48. *Фаас І. Я.* Інкунабули Одеської Центральної наукової бібліотеки // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 2 (15). – С. 69–90.

49. Шедеври в колекціях університетської бібліотеки : західно-європейська гравюра XV–XIX століть : каталог-альбом = Masterpieces in the University Library collections : Western European prints of the 15th–19th centuries : catalogue-album / упоряд.: О. В. Полевщикова, М. В. Алексєєнко, Є. В. Бережок ; [пер. тексту англ. мовою: О. В. Полевщикова, О. Л. Ляшенко ; наук. ред. пер. Н. О. Коваль] ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Одес. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Астропринт, 2015. – 148 с. : іл. – (Серія: Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ; вип.: Музей книги).
50. *Guigard J.* Nouvel armorial du bibliophile : guide de l'amateur des livres armoriés : en 2 vol. – Paris : E. Rondeau, 1890.
51. Dictionnaire des journaux : 1600–1789 : en 2 vol. / sous la direction de Jean Sgard. – Paris : Universitas ; Oxford : Voltaire Foundation, 1991.
52. *Hatin E.* Bibliographie historique et critique de la presse : périodique française ou catalogue systématique et raisonné de tous les écrits périodiques de quelque valeur publiés ou ayant circulé en France. – Paris : Éditions Anthropos, 1965. – 660 p.

Зміст

Передмова (Коваль І. М.)	5
Вступне слово	6

Розділ 1. Книжкові пам'ятки XV-XX ст.

Інкунабули (Алексєєнко М. В.)	15
Видання XVI ст. (Алексєєнко М. В.)	19
Видання XVII–XVIII ст. (Алексєєнко М. В.)	24
Колекція видань кириличного шрифту XVI – початку XVIII ст. (Великодна Г. В.)	37
Колекція видань гражданського шрифту початку XVIII – середини XIX ст. (Полевищикова О. В.)	45
Рідкісні українські видання початку XIX – першої треті XX ст. (Великодна Г. В.)	50
Бібліофільські видання кінця XIX – середини XX ст. (Алексєєнко М. В.)	59
Періодичні видання XVII – початку XX ст. (Полевищикова О. В.)	67
Одеські краєзнавчі видання XIX – початку XX ст. (Алексєєнко М. В.)	73

Розділ 2. Книжкові пам'ятки-колекції

Воронцовський фонд (Полевищикова О. В.)	82
Фонд Олександра Григоровича Строганова (Полевищикова О. В.)	108
Фонд Віктора Івановича Григоровича (Алексєєнко М. В.)	118
Фонд Миколи Карловича Шильдера (Великодна Г. В.)	124
Фонд Федора Євстафійовича Петруня (Алексєєнко М. В.)	130
Фонд Артемія Григоровича Готалова-Готліба (Великодна Г. В.)	135
Фонд Михайла Васильовича Терещенка (Великодна Г. В.)	140
Фонд Бориса Олександровича Лупанова (Великодна Г. В.)	146
Післямова	150
Іменний покажчик	151
Література	171

Довідкове видання

*Серія «Книжкові колекції Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова»*

**КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
путівник**

Упорядники:

Алексєенко Майя Володимирівна
Великодна Ганна Володимирівна
Полевщикова Олена Вікторівна

В оформленні обкладинки книги
використано відбиток гравюри на міді Бенедетто Чимареллі
(Benedetto Cimarelli) з першого тому видання
Жана Мабільона (Johann Mabillon) «Про мистецтво дипломатики»
(De re diplomatica. Неаполь, 1789).

На шмуцтитулі видання
розміщено есклібрис, виготовлений у 1967 р. спеціально
для Наукової бібліотеки Одеського університету імені І. І. Мечникова
відомим художником Анатолієм Терентійовичем Наговіциним (1921–2000)
з нагоди 150-ти річчя бібліотеки.

Для оздоблення використано відбитки титульних сторінок книг,
гравюр, карт, книжкових знаків власників, що зберігаються
у фондах бібліотеки.

Макет В. Г. Вітвицька

Підписано до друку _____ р. Ум.-друк. арк. 14,46. Формат 70х100/16.
Зам. № 1957. Тираж _____ прим.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(свідцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4215 від 22.11.2011 р.)
65082, м. Одеса, вул. Слісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39